

Den Norske stiftelsen Libertas

Påvirkning på den polititiske utviklingen i Norge 1947-1960

Svein Langeteig

Institutt for arkeologi, konservering og historie

Universitetet i Oslo

4.Semester

2020

Forord

Denne masteroppgaven er kulminasjonen av 4.Semestere på Masterprogrammet i Historie på Universitetet i Oslo. Når det kommer til temaet for masteroppgaven kommer dette delvis fra meg selv og mitt interessefelt, og delvis fra min veileder Øystein Sørensen, som har vært min veileder de siste 4.semester. Jeg ønsket å skrive om ideologi generelt og Liberalisme spesielt, samt politisk utvikling. Øystein foreslo å skrive om Libertas, og passet på at jeg beholdt fokus. Dette var et svært godt treff, og jeg har fått skrevet en oppgave som faller godt innenfor mitt interessefelt. Verdien av å kunne få gjøre dette skal ikke underdrives.

Å si at man lærer seg selv å kjenne når man skriver en masteroppgave vil kanskje være å overdrive, men jeg føler i det minste at jeg har blitt bedre kjent med hvor motiverende selve skriveprosessen kan være. Spesielt når man har noe som er av interesse for seg selv å skrive om. Det har selvfølgelig likevel til tider vært frustrerende, til dels på grunn av uoversiktlige arkivmaterialer, men det siste semesteret delvis også på grunn av Covid-19. Når det likevel gikk så bra som det gikk er det takket være alle de som har støttet meg gjennom hele prosessen.

Jeg ønsker først og fremst å takke min veileder Øystein Sørensen for utmerket veiledning og tilbakemeldinger. Oppgavene er garantert bedre på grunn av deg. Jeg vil også takke min samboer Nora Czipri, som har gitt meg uvurderlig støtte og tilbakemeldinger. Tusen takk skal også mine medstudenter Mauricio Flores og Poul Østberg ha for 5 flotte studieår sammen, og for uvurderlig hjelp og tilbakemeldinger gjennom alle årene. En stor takk rettes også til min familie som har stått bak meg gjennom hele prosessen, og til mine medstudenter. Dere har alle både motivert meg når jeg har manglet motivasjon, og gitt meg mange timer med latter.

Oslo 27.Mai 2020

Svein Langeteig

Sammendrag

Formålet med denne mastergraden er å belyse næringslivsorganisasjonen Libertas påvirkning på den politiske utviklingen i Norge i perioden 1947-1960. Problemstillingen har derfor vært: *Hvordan og i hvilken grad påvirket stiftelsen Libertas den politiske utviklingen i Norge i perioden 1947-1960*. Dette omtales ofte som begynnelsen på sosialdemokratiets tidsalder. Libertas ble stiftet som et svar fra næringslivet på den politiske utviklingen, og stiftelse satte seg skarpt imot samfunnsutviklingen i Norge etter andre verdenskrig. Libertas skulle slik de så det forsøke å stoppe sosialiseringen av Norge, noe man forsøkte å gjøre ved forskjellige virkemiddel. Dette kom til uttrykk gjennom direkte politisk påvirkning, men også mer indirekte som kurs, spørreundersøkelser, filmer, aviser osv.

Jeg argumenterer i oppgaven argumenterer for at Libertas i stor grad lyktes å påvirke den politiske utviklingen i Norge, men sjeldent på den måten stiftelsen ønsket. Et eksempel på dette er hvordan avsløringen av Libertas fikk ringvirkninger gjennom store deler av det politiske Norge, men også tydelig var en påvirkning Libertas kunne klart seg uten. Jeg vil argumentere for at det store unntaket, der Libertas virkelig lyktes med å benytte seg av sin påvirkningskraft på en velykket måte var i debatten om permanente pris- og rasjonaliseringslover. Det lyktes Libertas også i stor grad å påvirke Høyre, men også her med varierende utfall. Libertas og Høyre hadde etterhvert et meget tett samarbeid, men premissene for samarbeid var satt sammen på en slik måte at Libertas påvirkning sjeldent hadde mulighet til å lede til de utfall stiftelsen ønsket.

Jeg argumenterer i oppgaven for at stiftelsen Libertas påvirkning på den politiske utviklingen i perioden 1947-1960 er kraftig underdrevet og oversett av tidligere historikere. Libertas og stiftelsens påvirkning er ikke bare viktig å forstå i seg selv, da den er den eneste sterkt kontrære liberalistiske organisasjonen i Norge i perioden med relativt sterk påvirkningskraft. Også for å forstå og belyse debatten om pris- og rasjonaliseringslovene, og for å forstå Høyres utvikling i samme periode er stiftelsen og stiftelsens påvirkning sentral. Konklusjonen i oppgaven er at Libertas påvirker den politiske utvikling i svært stor grad, men ikke alltid på den måten stiftelsen ønsket, og ei heller med resultatene den ønsket.

Innhold

1 Tema og Problemstilling	1
1.1 Tema	1
1.1.1 Problemstilling	2
1.1.2 Avgrensning og inndeling	2
1.2 Kilder	4
1.3 Metode	6
1.4 Oppsummering	7
2 Libertas grunnleggelse og kjernevirksomhet frem til 1950	8
2.1 Historisk kontekst og umiddelbar bakgrunn for Libertas opprettelse	9
2.2 Grunnleggelse	10
2.3 Ideologisk forankring	12
2.4 Organisering	13
2.5 Gjenoppbyggingen av den borgerlige pressen	15
2.6 Kontakt med de andre borgerlige partier før avsløringen	17
2.6.1 Venstre	17
2.6.2 Bondepartiet	18
2.7 Elingård	19
2.8 Oppsummering	21
3 Avsløringen av Libertas	23
3.1 De umiddelbare reaksjoner i medielandskapet	24
3.2 Stortingsdebatten	25
3.3 Granskningsutvalget	26
3.4 Interne reaksjoner i Libertas	27
3.5 Juridiske spørsmål	29
3.6 Oppsummering	31
4 Valget i 1949 og ettervirkningene	33
4.1 Libertas støtte til de borgerlige partier frem til valget 1949	34
4.2 Opposisjonens bruk av Libertas	36

4.3	Valg 1949	38
4.4	Oppsummering	39
5	Libertas legger om virksomheten	40
5.1	Organisasjonsendring og nye mål	41
5.2	Billedbladet NÅ, utvidet kursvirksomhet ved Elingaard, Opplysningsinstituttet for fritt næringsliv og annen opplysningsvirksomhet	41
5.3	Tilgjengelige midler	43
5.4	En reell endring?	46
6	Pris-og rasjonaliseringslovene	48
6.1	Lex Thagaard og Lex Brofoss	50
6.2	Sjaastad-Komiteen	51
6.3	Innstilling til Stortinget	52
6.4	Libertas standpunkt	58
6.4.1	Libertas kampanje mot pris-og rasjoneringslovene	58
6.4.2	Libertas rolle i oppgivelsen av fullmaktslovene	61
6.5	Konklusjon	66
7	Ny innblanding i det politiske liv?	69
7.1	Etter pris-og rasjonaliseringslovene	69
7.2	Medbestemmelsesretten	71
7.2.1	Kort om hamskiftet	71
7.3	Møte angående medbestemmelsesrett	72
7.4	Kontakten mellom Libertas og Høyre gjenopprettes	73
7.5	Finansiering av Høyre	75
7.6	Trygve de Lange - Rådgiver i Høyre?	78
7.6.1	Arbeidet til de Lange	80
7.7	Møte hos Christian Erlandsen	82
7.7.1	Kretsen	84
7.8	Konklusjon	84
8	Minerva-kretsen	86
8.1	Hva og hvem var Minerva-kretsen?	86
8.2	Minerva og Høyre	89
8.3	Konklusjon	91
9	Sirkulæret angående politisk kursvirksomhet	92
9.1	Opptakten til nytt forhandlingsprogram	93
9.2	Vilje til makt	98
9.3	Reaksjon fra Høyre -reaksjon fra Libertas	99

9.4	Media reagerer	100
9.4.1	Hambros siste mediestikk	101
9.5	Mot brudd	102
9.6	Det eneste som kan rette opp situasjonen er at Libertas avvikler sin virksomhet	103
9.7	Reaksjon og normalisering	104
10	Konklusjon og avsluttende bemerkninger	107
10.1	Avsløringen og dets konsekvenser	108
10.2	Propaganda, pris-og rasjonalisering	109
10.3	Libertas og Høyre	111
10.4	Libertas påvirkning	112
10.5	Videre forskning	114
10.6	Avsluttende Bemerkninger	114
	Kilder og Bibliografi	116

Kapittel 1

Tema og Problemstilling

1.1 Tema

Temaet for denne masteroppgaven vil være stiftelsen Libertas påvirkning på den politiske utviklingen i perioden 1947-1960. Perioden umiddelbart etter andre verdenskrig var i Norge preget av fremveksten av det som har blitt kalt Den sosialdemokratiske orden. Denne var i begynnelsen preget av sterke planøkonomiske tendenser representert av den midlertidige fullmaktsloven Lex Thagaard, men også i deler av fellesprogrammet som hentet inspirasjon fra plandokumentet *Framtidens Norge*¹ lå det an til en sterkere sving mot sosialisme og bort fra det private næringsliv. De borgerlige partiene hadde gått med på fellesprogrammet da man så nødvendigheten av en samlet front for gjenoppbyggingen av landet etter krigen. Ikke overraskende så store deler av det private næringsliv på utviklingen med mistenksomhet, og spesielt redernæringen begynte å frykte for fremtiden. Svaret på denne frykten ble stiftelsen Libertas.

Libertas ble grunnlagt som en opplysningsorganisasjon, og målet var hele tiden å opplyse både politikere og den generelle befolkningen om de positive sidene ved det private næringsliv, men også privat initiativ generelt som et alternativ til statlig initiativ. Libertas fikk også en stor rolle utover å drive opplysningsvirksomhet. Stiftelsen bygget opp igjen den politiske pressen på høyresiden etter krigen; støttet aktivt de borgerlige partiene² med store summer penger frem mot valgkampen i 1949; drev politisk kursvirksomhet på sin egen herregård Elingård; gav ut billedblad; dyrket tette bånd mellom Høyre og næringslivet; drev effektiv propaganda mot pris- og rasjonaliseringslovene; jobbet utrettelig for politisk borgerlig samling; og kanskje mest imponerende, maktet å gjøre dette samtidig som de argumenterbart var den mest kontrære³ organisasjonen til den gjeldende samfunnutviklingen i perioden⁴. Fra Arbeiderbladets avsløring av Libertas, og hele perioden denne mastergraden omhandler ble Libertas omtalte og behandlet som hovedfienden til arbeiderbevegelsen. Libertas ble, ikke helt grunnløst, omtalt som hovedrepresentant for

1. *Framtidens Norge* [på Norsk (Bokmål)] ([Stockholm]: [Organisasjonen], 1944), https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2011070708218.

2. Bortsett fra Kristelig Folkeparti

3. Noen vil kanskje kalle det reaksjonære

4. Argumenterbart var bladet *Farmand* på samme linje som Libertas og tilsvarende kontrært. Men *Farmand* var også delvis avhengig av Libertas for overlevelse, da stiftelsen brukte relativt store summer på abonnemeter i bladet.

kapitalen, og mer omstridt som en fiende av arbeideren. Et undertema for denne mastergraden vil hele veien være forholdet mellom Libertas, næringslivet, de borgerlige partiene med Høyre i forsetet og arbeiderbevegelsen med Arbeiderpartiet. Et poeng som bør understrekes er at Libertas i realiteten ikke hadde ideologisk allierte, til tross for at stiftelsen tidvis samarbeidet svært tett med Høyre. Stiftelsens rendyrkede økonomiske liberalisme var allerede ved opprettelse i 1947 utenfor de politiske hovedstrømninger, med noen unntak i deler av Høyre. Det er på høy tid at Libertas rolle i perioden umiddelbart etter andre verdenskrig problematiseres. Stiftelsen var den eneste representanten for en politisk strømning som i stor grad var marginalisert i perioden, men lyktes likevel overraskende godt. Bare av denne grunn alene kunne Libertas politiske påvirkning i perioden være ett fruktbart tema. Når man også forstår hvor tett Libertas kom på Høyre, i hvilken grad stiftelsen ble brukt som hovedfiende på den "sosialistiske side", og i hvilken grad stiftelsen påvirket debatten om permanente pris- og rasjonaliseringslover, er det noe overraskende at temaet ikke er problematisert tidligere.

1.1.1 Problemstilling

Når temaet for mastergraden er Libertas påvirkning på den politiske utviklingen i perioden 1947-1960, vil det bare være naturlig at den overordnede problemstillingen og røde tråden gjennom hele oppgaven vil være hvordan og i hvilken grad påvirket Libertas den politiske utviklingen i perioden 1947-1960? Dette er et ganske bredt spørsmål, og derfor vil noen underspørsmål være sentrale. Sentralt blant disse vil spørsmålet om i hvilken grad Libertas skaffer seg politisk påvirkningskraft, hvordan og hos hvem? Videre vil spørsmålet være i hvilken grad lykkes det Libertas å omsette påvirkning til innflytelse, og hvordan brukes innflytelsen? Spørsmålet om hvordan Libertas oppfattes av sine motstandere, men også i noen grad hvordan de oppfatter seg selv vil også problematiseres. Her er det spesielt forholdet mellom Libertas og Høyre som belyses, da dette forholdet ikke virker å være gått over mer en helt overfladisk og forenklet tidligere.

Hovedproblemstillingen og de underproblemstillinger som er nevnt her vil danne grunnlaget for hvordan hele oppgaven er strukturert, og ligger derfor som bakgrunn for hele oppgaven. Disse problemstillingene vil også drøftes nærmere i konklusjonen, da forhåpentligvis med svar som kan være med å sette både Libertas, politiske partier og den generelle politiske utviklingen i nytt lys. Ellers er denne mastergraden delt opp i tre deler, avgrenset etter det som etter min mening er de mest sentrale momenter for å belyse hovedproblemstillingen. Hver enkelt av disse delene vil nødvendigvis stille spørsmål til, og belyse kildematerialet på den måten som er nødvendig for å kunne gi et fruktbart svar på hovedspørsmålet. Dette drøftes nærmere i neste avsnitt.

1.1.2 Avgrensning og inndeling

Denne masteroppgaven vil begrenses periodisk i den ene enden av 1947. Dette av den enkle grunn at det er først i 1947 at stiftelsen Libertas blir grunnlagt. Korte tilbakeblikk diskuteres i noen grad i begynnelsen av oppgaven. Dette er nødvendig for å forstå historisk kontekst, Libertas idegrunnlag, og hvorfor jeg vil hevde at Libertas er viktig som en av få konsekvente motstandere av samfunnsutviklingen i perioden

jeg omtaler. I den andre enden begrenses masteroppgaven til 1960. I 1960 skjer det endelige bruddet mellom Libertas og Høyre. Bruddet i 1960 markerer slutten på Libertas muligheter til å direkte påvirke politikken, og legger også både den klassiske og “Hayekianske” formen for liberalismens innflytelse over politiske partier i Norge død, iallfall for en lang periode.

Masteroppgaven vil tematisk deles opp i tre deler. Disse delene kan både sees på og leses som enkeltdele som belyser Libertas i og forhold til resten av samfunnet for seg selv, og som ett sammenhengende kronologisk narrativ. Narrativt vil da den første delen belyse hvordan man i opposisjonen og i det generelle samfunnet så på Libertas etter et noe uheldig førsteintrykk og omfatter kapittel 2 til 4. Andre del omtaler i all hovedsak hvordan Libertas bygger opp en slagkraftig organisasjon og så, etter min mening effektivt benytter seg av denne i debatten om permanente pris- og rasjonaliseringslover. Denne delen omfattes av kapittel 5 og 6. Den siste delen har hovedfokus på Libertas og Høyre. Her vil forholdet mellom de to partiene etter fullmaktstriden belyses, med hovedfokus på hvor tett samarbeidet mellom Libertas og Høyre faktisk var, og også hvorfor brudd mellom disse to til slutt nærmest var uunngåelig. Dette drøftes i kapittel 7 til 9.

Den første delen kan oppsummeres under med overskriften “avsløringen av Libertas”. Når Libertas “avsløres” i Arbeiderbladet legges premissene for hvordan stiftelsen oppfattes i hele perioden som denne masteroppgaven omtaler. Samtidig både understreker avsløringen de ideologiske skillelinjene i norsk politikk i perioden, og legger videre grunnlag for de ideologiske skillelinjene i politikken. Sagt på en annen måte kan man argumentere for at dette var begynnelsen på ett skille der Arbeiderpartiet og Høyre tilslutt stod nærmere hverandre enn Libertas og Høyre. I 1947 gikk skillelinjen litt forenklet med sosialistene på den ene siden representert av Arbeiderpartiet, og de ikke-sosialistiske på den andre siden, med Høyre og Libertas som representanter. I 1960 eksisterte ikke dette skillet på samme måte: Arbeiderpartiet og Høyre hadde begge forandret seg, og stod nærmere hverandre politisk og til en viss grad ideologisk. Libertas stod igjen alene som representant for den økonomiske liberalismen. Premissene for hvordan Libertas kan samarbeide med de borgerlige partiene, og ikke minst forholdet mellom Libertas og alle politiske partier i Norge formes altså av avsløringen. Avsløringen førte også til at Libertas valgte å “avpolitiser” seg selv. Dette innebar å stoppe all direkte støtte til politiske partier. Det skulle vise seg at dette ikke betød av Libertas var ferdig med politikken.

Den andre situasjonen denne masteroppgaven vil fokusere på er debatten om pris- og rasjonaliseringslovene. Forslaget om innføringen av permanente pris- og rasjonaliseringslover vil jeg hevde var det mest gjennomgripende spørsmålet i norsk politikk i store deler av perioden denne mastergraden omhandler. “Striden” om pris- og rasjonaliseringslovene vil derfor omtales i noen grad helt fra de første forslagene til Thagaard fikk gjennomslag hos London-regjeringen, og Framtidens Norge⁵ nærmest ble grunnlagsdokumentet for både fellesprogrammet og for Arbeiderpartiets politiske linje etter 1945. Hovedfokuset vil være på diskusjonen som oppstår i kjølevannet av opprettelsen av Sjaastad-komiteen, og da spesielt på perioden 1950-1953. I denne perioden driver Libertas agitasjon mot permanent pris- og rasjonaliseringslovgivning i stor utstrekning, og til tider med stor støtte fra både de borgerlige politiske partier, næringsliv, og i alle-

5. *Framtidens Norge*.

fall i noen grad i større deler av befolkningen. Det er ikke urimelig å hevde at “striden” var den viktigste saken for Libertas i perioden. Stiftelsen selv så på det at man oppgav permanent rasjonaliseringslov, og samtidig bare innførte en sterk nedbetonet permanent prislov, som sin største enkeltseier. Spørsmålet er da: I hvilken grad var det faktisk Libertas fortjeneste at regjeringen måtte gjøre tilbaketog i forsøket på å innføre permanente pris-og rasjonaliseringslover? Det er meg bekjent ingen historikere som har forsøkt å belyse Libertas rolle i pris-og rasjonaliseringsdebatten. Dette til tross for at det på ingen måter er konsensus om hvorfor man oppgav permanente pris-og rasjonaliseringslover.

Til slutt vil Libertas i hele perioden 1953-1960 drøftes sammenhengende. Det er flere grunner til at denne perioden både blir adskilt fra perioden før, og vil omtales under ett. Viktigst av disse er det at Libertas etter pris-og rasjonaliseringsdebatten blir sammenblandet med Høyre på en måte som ikke er drøftet tidligere, og det dannes ett “trekløver” med Libertas, Høyre og representanter fra næringslivet i rollene. Etter 1949-1950 ble Libertas premisser kraftig endret, og det var ikke lenger mulig å samarbeide med de borgerlige partiene på den måten den var planlagt at stiftelsen skulle gjøre. Direkttestøtten til den borgerlige pressen måtte også oppgis, og Libertas gikk over til å konsentrere seg om sin siste “kjerneoppgave”: Opplysningsvirksomhet. Libertas fikk ikke de store pengebeløpene man hadde fått før 1950, med det var heller ikke så store pengebehov som tidligere i stiftelsen. Organisasjonen ble effektivisert. Samtidig klare Libertas å bygge seg kraftig ut, og klarte å drive en nokså vellykket kampanje mot pris-og rasjonaliseringslovene. Dette ble lagt merke til både i Høyre og i næringslivet. Som vi skal se ble forholdet mellom Libertas og Høyre gjenopptatt, og det skulle etterhvert bli svært nært. Libertas fikk altså ikke bare en rolle når det gjaldt finansieringen av Høyre, men denne rollen ble større en man hadde tenkt seg. Samtidig hadde ikke Libertas midlene til rådighet for å støtte Høyre direkte, og ble derfor nødt til fungere som en mellommann, som kanaliserte midler fra næringslivet til Høyre. Delene av næringslivet som var mest aktive i å støtte Høyre via Libertas organiserte etterhvert i en løs organisasjon kalt “kretsen”. Denne organisasjonen, som hadde Libertasmedlemmer både som medlemmer og ledere, gjorde da selvstendige vurderinger for hvilke premisser støtten skulle gis. Dette var en helt ny måte å finansiere på. Som man kan tenke seg oppstod det problemer med en slik form for finansieringsmodell for Høyre, og dette skulle bare forsterke seg over tid. Perioden 1954-1958 er derfor preget av tettere samarbeid mellom Libertas og Høyre, perioden 1958-1960 av stadig mer anstrengt forhold, og tilslutt brudd da Høyre mener Libertas og kretsen begynner å bli for nærgående.

1.2 Kilder

Det langt viktigste kildematerialet brukt i denne masteroppgaven har vært Libertas egne arkiver. Hele masteroppgaven har vært avhengig av dette materialet både for å kunne forstå Libertas egne motiver, mål og oppfattelse av situasjoner, men også for i det hele tatt å kunne belyse tema og hovedproblemstillingen til denne oppgaven: Hvordan og i hvilken grad påvirker Libertas den politiske utviklingen i Norge 1947-1960. Noen deler av arkivmaterialet har vært viktigere enn andre, og arkivmaterialet har vært viktigere i noen

delar av oppgaven enn andre. I de første kapitlene har skrevet “Libertas Historie⁶” vært helt sentralt. Skrevet har ukjent forfatter, men det er sannsynligvis skrevet av Trygve de Lange som en oppsummering av Libertas historie fra grunnleggelse og til slutten av 1949 sett fra Libertas ståsted. Det er mye som tyder på Libertas historie var meningen å gi ut i bokform, og har vært helt uvurderlig for å forstå Libertas synspunkter frem mot 1950. Av annet viktig arkivmateriale skal det nevnes Libertas budsjetter og regnskaper, notater fra Odd Berg og John Oscar Egeland angående Libertas forhistorie og grunnleggelse, interne notater fra styremøter, brev sendt internt i Libertas og skriv sendt mellom Libertas og politiske partier. Også Høyres politiske arkiver og Høyres pressearkiv har vært en viktig kilde, og da spesielt i den tredje delen av denne oppgaven. Dette er også delen hvor arkivmateriale har vært langt viktigst totalt.

Av bøker som har vært sentrale kilder kan det deles inn i to bolker. Langt de fleste bøker brukt som kilde-materiale har vært for å forstå perioden, og for å kunne kontekstuellere Libertas i perioden. Da Libertas og stiftelsens innflytelse er svært lite forsket på, har det vært vanskelig å finne bøker som omhandler Libertas generelt, og deres påvirkning på politikken spesielt. Unntakene er i all hovedsak Steinar Riksaasens *Libertas: Bakgrunn, etablering og første virkeår*⁷, og Frank Langdon og Arnold Heidenheimers *Business associations and the financing of political parties: A comparative study of the evolution of practices in Germany, Norway and Japan*⁸. Av disse to har Riksaasen vært en sentral kilde, da både informasjonsmessig og analysemessig virker han å ha truffet relativt godt når man sammenligner med arkivmaterialet og andre kilder, dog med noen uoverensstemmelser. Riksaasens bok ble også gitt ut på Libertas eget forlag, Elingaard, og man kan selvfølgelig mistenke kilden for bias i favør Libertas, selv om det etter min mening er det ikke lett å finne. Faren har likevel vært at man forteller en historie på Libertas premisser, noe det er forsøkt å unngå.

Av mer akademiske verk som omtaler Libertas i noen grad er Francis Sejersteds *Høyres Historie Bind 3*⁹ det mest fremtredende, og har vært viktig for oppgaven når det kommer til forholdet mellom Libertas og Høyre. Det er likevel tydelig at dette forholdet ikke har vært hovedfokus for bindet. Også artikkelen *Konservatisme, nyliberalisme og statsdrift*¹⁰ av Håvard Aven og Ola Innset tar opp problemstillinger rundt Libertas i noen grad, og er brukt i den grad det var meningsfullt.

Av annet kildemateriale bør diverse aviser, artikler og stortingsforhandlinger nevnes. samt bøker og pamfletter gitt ut av Libertas selv, innstillinger til Stortinget, og pamfletter gitt ut av politiske partiene. Herunder også mindre akademisk rettet, men viktige kilder som drøfter Libertas i noen grad. Spesielt

6. Trygve de Lange, *Libertas Historie*, E/L/0001/0002 (RA/PA-0624-2E/L/0001/0002 - Riksarkivet,Oslo: RA/PA-0624-2, 1950), 70.

7. Steinar Riksaasen, *Libertas: bakgrunn, etablering og de første virkeår* (Elingaard, 1973), 130, <https://www.nb.no/items/2cfe26ea532ce64e483d6aeb6566f20b?page=43&searchText=libertas>.

8. Arnold J Heidenheimer og Frank C Langdon, *Business Associations and the Financing of Political Parties: a comparative study of the evolution of practices in Germany, Norway and Japan* (Springer Science & Business Media, 2012), ISBN: 9401188947.

9. Francis Sejersted, *Opposisjon og posisjon*, bd. 3 (Oslo/Gjøvik: Cappelen, 1984).

10. Håvard Aven og Ola Innset, «Konservatisme, nyliberalisme og statsdrift», *Historisk tidsskrift* 97, nr. 02 (2018): 132–151, ISSN: 0018-263X, doi:10.18261/issn.1504-2944-2018-02-04.

Einar Gerhardsens *Samarbeid og Strid*¹¹, *Fremgang ved valget - en seier for de fagorganiserte*¹² og Kåre Willochs *Minner og Meninger*¹³ faller innenfor denne kategorien.

1.3 Metode

Da den langt største delen av denne oppgaven har dreiet seg om å lese store mengder arkivmateriale og annet kildemateriale, for så å forstå, kontekstuelle og sette dette inn i en narrativ sammenheng, har den hermeneutiske tilnærming vært helt essensiell. Fortolkning som metode har vært en nødvendig tilnærming da svært mye av arkivmaterialet består av løse notater, korte brev og tekster uten umiddelbar kontekst, dato og heller ikke alltid informasjon om hvem som har skrevet innholdet. For å kunne ha mulighet til å plasser tekstene i noen som helst form for sammenheng og kronologi har den hermeneutiske sirkel vært grunnlaget. Helt konkret har den metodiske tilnærmingen i stor grad gått ut på å lese en tekst, reflektere på denne, lese andre tekster og annet kildemateriale, for så å gå tilbake og lese teksten på nytt med en større forforståelse for, og derfor større mulighet til å presist kunne plassere teksten inn i en større kontekst. I hvilken grad det har lyktes er opp til leseren å bedømme. Avgjørende for at dette har vært mulig har vært andre historikers arbeid som omhandler samme periode, både de som har skrevet noe om Libertas, men også de som har skrevet om det politiske liv, om fullmaktslovene, om Høyre og bare om perioden i Norge generelt. Uten deres arbeid hadde forståelse av spesielt arkivmaterialet vært utilnærmelig vanskelig.

En metodologisk tilnærming som nærmest har gitt seg selv ut ifra kildematerialet er en sammenligning av hvordan Libertas, og også i noen grad Høyre og andre kommuniserer utad, og hvordan man skriver, kommuniserer og planlegger internt. Dette kommer i størst grad frem i del 3 av oppgaven. Det er i del 3 arkivmaterialet tar opp mest plass, og det er også der mye av den metodologiske tilnærmingen har bestått i å undersøke hvordan Libertas og Høyre forholder seg til hverandre utad, og hvordan de kommunisere internt. Som vi skal se gjør denne metodiske tilnærmingen at vi oppdager at forholdet mellom Libertas og Høyre til tider har både vært nærere en det som har kommet frem i tidligere forskning¹⁴, og mer komplisert.

Disse to tilnærmingene over lar seg godt kombinere med en metapolitisk tilnærming. Libertas ideologiske standpunkt, kombinert med hvordan stiftelsen forholder seg til det politiske Norge, og motsatt, hvordan det politiske Norge forholder seg til Libertas kan etter min mening best tolkes som en politisk samtale om politikken selv. Sett på denne måten kan hele oppgaven tolkes som en fortelling om en organisasjon som setter seg kraftig imot den politiske utviklingen, og hvilken metoder og virkemiddel organisasjonen har til å forsøker å hindre eller bremse denne utviklingen. Dette åpner opp for flere potensielle innfallsvinkler, selv om det ville være å strekke det litt langt å påstå at Libertas “study the very nature of the state,

11. Einar Gerhardsen, *Samarbeid og strid* [på Norsk (Bokmål)] (Oslo: Tiden, 1971), ISBN: 8210000004, https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2007072004020.

12. Einar Gerhardsen, *Framgang ved valget - en seier for de fagorganiserte* [på Norsk (Bokmål)] (Oslo, 1949), https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2012090708146.

13. Kåre Willoch, *Minner og meninger* [på Norsk (Bokmål)] (Oslo: Schibsted, 1988), ISBN: 8251612314, https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2007091004037.

14. Eller mangel på sådan.

whether political statements are propositional, whether there are political truths, and whether they can be known, etc”.¹⁵ Men Libertas er argumenterbart til tider tett opptil disse spørsmålene; dette som kanskje den eneste organisasjon med økonomisk liberalisme som ideologi og politisk gjennomslagskraft, om enn begrenset i perioden¹⁶.

Det er også verdt å dvele litt ved hva jeg mener med påvirkning i denne oppgaven, da begrepet lett kan blandes sammen med innflytelse og makt. Libertas hadde utvilsomt til tider både innflytelse og makt med varierende avgrensinger. Dette kom vanligvis av velykket påvirkning. Men påvirkning kan ha andre konsekvenser enn de man selv ønsker, og til tider kan påvirkning gi mindre innflytelse og makt. Leseren kan for eksempel spørre seg selv i hvilken grad Libertas påvirkning på valget i 1949 gav Libertas mer innflytelse og makt, eller om det hadde en annen effekt? Jeg vil hevde at det er symptomatisk for Libertas hvor lite stiftelsen lykkes i å omsette påvirkning til innflytelse. Dette vil også drøftes nærmere i konklusjon.

1.4 Oppsummering

Temaet til denne oppgaven er Libertas påvirkning på politikken i perioden 1947-1960, og problemstillingen er således det mer konkrete spørsmålet: Hvordan og i hvilken grad påvirker Libertas den politiske utviklingen i Norge i perioden 1947-1960?. Det er flere underspørsmål som vil belyses, og spesielt sentralt vil forholdet mellom Libertas og Høyre være. Oppgaven er strukturert for å både kunne leses som ett sammenhengende narrativ, og samtidig svare best mulig på hovedproblemstillingen. Oppgaven kan også leses som tre “frittstående deler”, som belyser Libertas fra litt forskjellige sider, og hvordan stiftelsen forandre seg og driver påvirkning over tid. Kildematerialet har i stor grad vært primær og førstehåndskilder fra Libertas arkiver, men også en del faglitteratur om perioden generelt, det som finnes om Libertas spesielt, og også noe memoarer. Den viktigste metodologiske fremgangsmetoden i denne oppgaven vil være den hermeneutiske, av den enkle grunn av at store deler av å skrive denne oppgaven har bestått i å forsøke å forstå og kontekstuelle store mengder tekst og arkivmateriale. Dette har også ledet til to “undermetoder” som delvis henger sammen med hverandre. Den første tilnærmingen har bestått i å undersøke hvordan Libertas, Høyre og i noen grad andre parter kommuniserer utover, og hvordan de kommuniserer internt. Denne tilnærmingen henger tett sammen med den metapolitiske og begge kan knyttes opp til hermeneutikken og kan oppsummeres som tekstanalyse. Den komparative og metapolitiske tilnærmingen er benyttet både for å vise at det ikke nødvendigvis er samsvar mellom hvordan ting fremstår utad og hva som skjer internt, og kanskje viktigst: Ved å ikke undersøke Libertas tettere, har også stiftelsens rolle i den politiske utviklingen blitt underdrevet av tidligere historikere.

15. Leo Zaibert, «Toward meta-politics», *The Quarterly Journal of Austrian Economics* (New York) 7, nr. 4 (2004): S.115, ISSN: 1098-3708, doi:10.1007/s12113-004-1007-9.

16. Det fantes uten tvil andre grupperinger som var skeptisk til stat, statsmakt og hvordan den norske stat generelt opererte i periode. Men disse var eller ble marginalisert i enda større grad enn Libertas.

Kapittel 2

Libertas grunnleggelse og kjernevirksomhet frem til 1950

Det konstituerende styremøtet til stiftelsen Libertas ble holdt 5. August 1947. Til stede var tidligere presidenten i Industriforbundet Wilhelm Munthe-Kaas, Skipsreder Odd Berg, og direktør Frithjof Lind. I vedtektene som ble vedtatt kan man lese at det skulle opprettes en stiftelse med navnet “Den Norske stiftelsen Libertas”. Stiftelsens formål skulle være å:

“Fremme og støtte det sunde private initiativ og det frie næringsliv innenfor et demokratisk samfund ved på hensiktsmessig måte å spre opplysning om resultatene av det frie næringsliv og dets betydning for opprettholdelsen av høyest mulig levestandard for alle lag av befolkningen og for et demokratisk samfund¹”

Libertas ble opprettet som ett svar på det man mente var trusselen fra sosialismen både nasjonalt og internasjonalt. Stiftelsen hadde som hovedformål å stanse sosialiseringen av Norge, eller i det minste å skape ett troverdig borgerlig alternativ til Arbeiderpartiet. Dette skulle i stor grad skje gjennom opplysningsvirksomhet, pengestøtte til den borgerlige pressen, men også direkte innblanding og samarbeid med de politiske partier. Stiftelsen skulle være basert på gaver og annen støtte fra interesserte personer, og kunne gi støtte til tiltak og foretak som hadde samme mål som stiftelsen direkte eller indirekte. Det skulle avgjøres av styret i hvert enkelt tilfelle om vilkårene for støtte var oppfylt. Styret skulle også ha ansvaret for den daglige driften av stiftelsen. Det ble også vedtatt å ansette Trygve De Lange som advokat.² Med dette begynte stiftelsen Libertas offisielt sitt arbeid.

1. Odd Berg, Wilhelm Munthe-Kaas og Frithjof Lind, *Konstituerende styremøte Libertas* (Oslo, 1947).

2. Sst.

2.1 Historisk kontekst og umiddelbar bakgrunn for Libertas opprettelse

Som vi skal se i neste kapittel hadde Libertas et noe utydelig ideologisk standpunkt, bortsett fra på det økonomiske området. Stiftelsen var på dette området tydelig plassert i den liberalistiske tradisjonen, og argumenterte sterkt for mindre statlig intervensjon i økonomien. Stiftelsen svært opptatt av å bygge ut den borgerlige pressen, drive opplysningsvirksomhet om konsekvensene av statlig intervensjon, samt å få til en så bred borgerlig samling som mulig. Dette kan gi hint om hva slags utvikling man så og fryktet innad i Libertas, og som man internt følte var grunnlaget for sin egen opprettelse. Det er selvfølgelig et åpent spørsmål i hvilken grad oppfattelsen av hvorfor man ble opprettet, samt ledende ideologi innad i Libertas samsvarer med den faktiske historiske utviklingen. I det minste sies kan det sies at Libertas hadde ett poeng når de hevdet at staten hadde tatt en større og større rolle i det økonomiske liv. Spesielt under og etter andre verdenskrig hadde staten i de fleste vestlige demokratier tatt og fått en rolle i økonomien som man ikke hadde opplevd før, muligens med unntak av under den første verdenskrigen. Den historiske konteksten for Libertas opprettelse var kombinasjonen av statens vekst utover sine tradisjonelle oppgaver og fremveksten av sosialismen som ett reelt styringsalternativ etter planøkonomiske linjer

De litt lenger historiske linjer for opprettelsen av Libertas var som Øystein Sørensen så treffende har beskrevet det, at “Liberalismen ble danket ut på slutten av 1800-tallet³”. Ifølge Sørensen var det to faktorer som var med på dette: Fremveksten av moderne nasjonalisme, og fremveksten av den moderne arbeiderklassen. Argumentertbart skyldes fremveksten av begge disse delvis tilhengere av liberalismen selv, da deler av de selverklærte liberale både var tilhengere av imperialismen og imot allmenn stemmerett.⁴ Nasjonalisme og til dels imperialismen fikk også sine uttrykk i Norge utover 1900-tallet, men frem mot andre verdenskrig var sosialismen på fremgang i Norge, først og fremst representert av Arbeiderpartiet og Nygaardsvold-regjeringen fra 1935. På samme tid hadde svarene på problemene sosialistene pekte på, og også ofte svare på trusselen de utgjorde i de fleste vestlige land, vært at staten tok på seg en større og større rolle når det kom til reguleringer, pensjoner, arbeidsforsikringer og andre sosiale programmer. Etter 1917 hadde også Sovjetunionen vokst gradvis frem som en stormakt, og denne stormakten benyttet seg av planøkonomi. Fra utsiden kunne dette virke å være vellykket, og dette kombinert med den sterke kontrollen også vestlige stater tok over økonomiene sine under andre verdenskrig, gav økt legitimitet til denne formen for ovenfra og ned økonomisk planprosess. Den parallelle utviklingen hadde på samme tid vært at staten i store deler av den vestlige verden skulle være ansvarlig for innbyggerenes velferd. Dette kom til uttrykk under andre verdenskrig som relativt store planer for omfattende universelle velferdssystemer etter krigen. Eksempelvis Beveridge-planen i Storbritannia, men også plandokumentet Framtidens Norge her hjemme. Til forskjell fra Beveridge-planen var også finansieringen av velferdsmodellen lagt frem i Framtidens Norge basert på planøkonomi heller enn forsikringsordninger.⁵ Framtidens Norge, kombinert med den midlertidige fullmaktsloven Lex Thagaard, som ble utarbeidet av London-regjeringen i samarbeid

3. Øystein Sørensen, *Ideer om frihet* (Cappelen, 1986), S.41.

4. Sst., S.41-42.

5. Øystein Sørensen, *Verdenskrig og velferd* [på Norsk (Bokmål)] ([Oslo]: Cappelen, 1993), S.48-49, ISBN: 8202138434, https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2008011000068.

med Wilhelm Thagaard på tampen av krigen, gjorde at skipsreder John Oscar Egeland fikk fart på sin egen planlegging av opplysningsarbeid. Egeland hadde erfaring med dette fra tidligere, og arbeidet hans skulle lede direkte frem til grunnleggelsen av stiftelsen Libertas. Libertas ble ikke bare Egelands, men skipsredernes, og etter hvert bredere lag av det private næringslivs svar på trusselen om planøkonomi.

2.2 Grunnleggelse

Det var flere personer og organisasjoner som var delaktige i Libertas grunnleggelse, og flere ble interessert i løpet av prosessen. Men hovedinitiativtaker til å grunnlegge Libertas var Skipsreder John Oscar Egeland. Egeland var sentral i opplysningsvirksomheten angående næringslivet før andre verdenskrig, og hadde vært sentral i Rederforbundet som sekretær siden 1916, senere som assisterende direktør og stedfortredende direktør. Odd Berg kom også tidlig med i grunnleggelsesprosessen, og fikk en sentral rolle i Libertas senere. Men det er ingen overdrivelse å si at Egeland var hovedinitiativtaker.

Hvordan ble så stiftelsen Libertas stiftet? Ideen om opplysningsvirksomhet for det Norske næringslivet var ikke ny. Allerede i 1921 ble kontoret for økonomisk opplysning grunnlagt på initiativ av Norges Industriforbund. Ifølge John Egeland tok rederiforbundet tidlig en aktiv rolle i dette, mye på grunn av at Egeland selv ble leder for kontoret på samme tid som han beholdt sin rolle i Rederforbundet.⁶ Under krigen brukte Egeland mye tid på tenke på hvordan man burde drive opplysningsvirksomhet etter krigen, og resultatet av dette ble en utredning kalt “Noen strøtanker om opplysningsvirksomhet”. Denne utredningen førte til at Rederiforbundets krigsledelse fremla en innstilling om opplysningsarbeidet etter krigen. Denne ble også tatt til følge. Umiddelbart etter krigen foretok så Egeland flere utenlandsreiser for å drive undersøkelser, og få erfaring fra hvordan andre organisasjoner drev opplysningsarbeidet. Det var spesielt Svenske og Danske organisasjoner han ble inspirert av, og i April 1946 luftet han planene sine om opplysningsvirksomhet for Rederiforbundet.⁷ Han ble av forbundet oppmuntret til å jobbe videre med planene, samt å luften ideen for andre næringsgrupper. 20. Juni 1946 la Egeland frem sitt forslag, som tok sikte på en sentralisert form for opplysningsvirksomhet. Dette skiller seg noe fra det endelige resultatet – Libertas, da Libertas raskt ble delt opp i underorganisasjoner. Forslaget til Egeland la så grunnlag for å opprette ett arbeidsutvalg bestående av Odd Berg, Paul Frank, Holger Koefoed og Egeland selv. Dette utvalget gav så en innstilling “om utvidet opplysningsvirksomhet for næringsorganisasjonene”.⁸ Denne innstillingen ble så behandlet i et større møte 9. Januar 1947. Tilstede var representanter fra Bankforeningen ved Ole Evensen, Holger Koefoed og direktør Thortsteinsen; Fra Norges Handelstands forbund ved grosserer Bøyesen, direktør Frank, og generalkonsul Bjercke; fra Industriforbundet ved direktørene Wikborg, Steenberg og Poulsen; fra Håndverkerforbundet kom direktør Høstmark; og fra Rederforbundet kom skipsrederene Odd Berg, Wiese Hansen, samt direktør Meyer og Egeland selv.⁹ Samtlige deltakere på møtet mente dette var en god plan, og arbeidsutvalget fikk i oppgave å utarbeide statuetter for ett “slik institutt”. Samtidig skulle de som var tilstede på møtet snarest ta standpunkt til spørsmål angående

6. John Oscar Egeland, *Libertas Forhistorie* (RA/PA-0624-2/E/0001/0002, Riksarkivet, 1957), 4.

7. Sst.

8. Sst.

9. Sst.

bidrag til dette instituttet, samt peke ut potensielle medlemmer av dette instituttet. På møtet diskuterte man også hvordan man kunne hjelpe norsk næringsvennlig presse.¹⁰ Det kom altså klart frem av diskusjonene rundt møtet at alle stilte seg positivt innstilt til å drive opplysningsvirksomhet angående næringslivet. Men ingen av forbundene følte de kunne være med å hjelpe norsk næringsvennlig presse direkte, selv om de var positive også til dette. Odd Berg oppsummerte så konklusjonen angående støtten til pressen: “Dirigenten(Berg) fant at det etter all denne tvil kanskje var best å fremme saken ad privat vei, og i all stillhet. Saken burde da kanskje hvile inntil videre, mens man konstituerer seg privat i bevissthet om å ha organisasjonenes velsignelse”.¹¹ Ifølge Egeland var denne kommentaren fra Berg som for alvor startet arbeidet med Libertas.

Odd Berg fikk så med seg Wilhelm Munthe-Kaas, og satte igang arbeidet med å “etablere finansieringsorganisasjonen som samtidig etterhvert skulle ivareta den mer kampfregede opplysningsvirksomheten”.¹² Det var klart allerede fra begynnelsen at avisfinansiering ville være sentralt i begynnelsen, men utover dette var det usikkert hva slags opplysningsvirksomhet man skulle ta seg til. Berg og Munthe-Kaas følte likevel de hadde kommet såpass langt i arbeidet at de søkte hjelp hos odelstingspresident Smitt-Ingebretsen for å skissere opp organisasjonens oppbygging. Smitt Ingebretsen anbefalte så å ta kontakt med Trygve de Lange for å løse oppgaven. de Lange kom med en rekke forslag, men ingen konkrete planer ble lagt, bortsett fra 1: Man ble enig om at de Lange skulle reise rundt i Norge sommeren 1947 å “lodde stemningen”.¹³ de Lange besøkte de fleste byer i sør-Norge, og til tross for noe diffuse konferanser da de Lange selv ikke var sikker på hva slags arbeid man planla, fikk han stor oppslutning(i følge seg selv iallfall). Tydelig var det i det minste at de langt fleste private næringsdrivende i Norge var villig til å bidra til å gjenoppbygge den næringsvennlige pressen. Umiddelbart over sommer arrangerte man så konferanser der Berg, Munthe-Kaas og de Lange fikk kontakt med ledere innen skipsfarten og industrien. Man ble så enig om at den nye finansieringsorganisasjonen skulle i begynnelsen lene seg på disse to næringen, med kontingenter betalt av disse. Andre næringer skulle komme til etterhvert. Enighet ble det også om at organisasjonens styre skulle være helt selvstendig, og at den skulle bygges ut på en slik måte at den var fritatt beskatning. Det ble derfor avtalt å danne en stiftelse. På grunnlag av dette ble stiftelsen Libertas grunnlagt.¹⁴ Eller som Trond Bergh et al kalte det: “Den økonomisk-politiske ekstremismen ble gjenfødt med Libertas (og Norges Kommunistiske parti)”.¹⁵ Navnet til stiftelsen kom da man ønsket ett upersonlig navn, og da det allerede fantes en stiftelse med navn Libertas i Sverige med mye til felles med den norske stiftelsen.

10. Egeland, *Libertas Forhistorie*.

11. Sst.

12. Lange, *Libertas Historie*, S.4.

13. Sst., S.4-6.

14. Sst., S.6-7.

15. Trond Bergh, *Storhetstid (1945-1965)* [på Norsk (Bokmål)] (Tiden, 1987), S.56, ISBN: 8210027506, https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2017072607170.

2.3 Ideologisk forankring

Å forstå Libertas ideologiske forankring er både den ene siden svært enkelt, og på den andre siden nærmest umulig. Det er i det minste mulig å si at Libertas ikke forandrer seg nevneverdig ideologisk over tid, men hva denne ideologien består av er ikke så lett å sette fingere på. For å ta den enkle biten først. Utgangspunktet for Libertas var at de var imot sosialismen. De forankret seg selv også tydelig i den liberale, eller liberalismens tradisjon. I 1949 gav stiftelsen ut pamfletten “Libertas: Planer, Motiver, Virke¹⁶”. I pamfletten kommer det tydelig frem at Libertas så tilbake til andre halvdel av 1800-tallet og frem til sin egen tid som perioden der Liberalismen fikk sitt gjennombrudd. Det fremheves så at samtidig fikk sosialistiske forfattere føre an i den prinsipielle debatten, og etter andre verdenskrig hadde sosialismen fått sitt endelige gjennomslag i Norge også.¹⁷ Men samtidig som sosialismen vant frem i Norge “er det blitt mulig å danne seg en prinsippell oppfatning av hvordan sosialistisk ledelse vil virke ikke bare i samfunn uten demokratiske tradisjoner slik som i Sovjet-samveldet og andre land i Øst-Europa, men også i de vestlige land med deres ytterst differensierte næringsliv. I de siste årene er det derfor fra ny-liberalistisk hold at den prinsippelle debatten igjen blir reist”.¹⁸

Kan denne relativt tidlige pamfletten om Libertas da gi oss noen hint på stiftelsens ideologiske ståsted? Det er iallfall klart at stiftelsen stiller seg opp mot sosialismen, og at dette gjøres på generell basis. Samtidig er det mulig å se at det er de økonomiske konsekvensene av sosialisme, og da spesielt konsekvensene for næringslivet som er sentralt. Verdt å merke seg er også begrepet “ny-liberalistisk”. Nyliberalisme som begrep brukt idag kan nærmest bety alt og ingenting. Spør du David Harvey får du en definisjon; bruker du Cato Institute sin definisjon får du noe helt annet, med nærmest uendelig av definisjoner bare mellom disse ytterpunktene¹⁹. Men begrepet hadde en mer presis mening i 1949, og dette kan hjelpe oss å spore noe av det ideologiske grunnlaget til Libertas. Uttrykket har sin opprinnelse på 1930-tallet, og fikk først fast form i ett møte i Frankrike arrangert av den amerikanske forfatteren Walter Lippmann. Dette møtet, som fikk navnet “Colloque Walter Lippmann” hadde som formål å skape en ny liberalisme som skulle avvise kollektivismen og sosialisme, men også den gamle “Laissez-fair” liberalismen.²⁰ Andre Verdenskrig satte en stopper for dette, men etter krigen tok Friedrich Hayek opp tanken om å skape en ny liberalisme. Hayek, som hadde vært til stede på Colloque Walter Lippmann, tok initiativet til å sammenkalle til ett nytt møte ved foten av fjellet Mont Pelerin i Sveits. Møtet, som hadde mange av de samme deltakerene som hadde vært tilstede på Colloque Walter Lippmann²¹ samt flere nye ansikt, ble enig om danne “Mont

16. Stiftelsen Libertas, *Libertas: Bakgrunn, Motiver, Planer, Virke* (Libertas, 1949), <https://www.nb.no/items/b80ea6333fba39f30ac7f4956b3a2db8?page=0&searchText=libertas>.

17. Sst., S.5-6.

18. Sst., S-5-6.

19. For en lenger diskusjon om begrepet nyliberalisme, se feks: Arne Johan Vetlesen, «Nyliberalisme – en revolusjon for å konsolidere kapitalismen», *Agora* 29, nr. 1 (2011): 5–53, ISSN: 0800-7136, http://www.idunn.no/agora/2011/01/nyliberalisme_en_revolusjon_for_aa_konsolidere_kapitalismen og Lars Mjøset, «Nyliberalisme, økonomisk teori og kapitalismens mangfold», *Agora* 29, nr. 1 (2011): 54–93, ISSN: 0800-7136, http://www.idunn.no/agora/2011/01/nyliberalisme_oekonomisk_teori_og_kapitalismens_mangfold

20. Philip Mirowski og Dieter Plehwe, *The road from Mont Pèlerin : the making of the neoliberal thought collective* (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 2015), S.12-20, ISBN: 9780674088344.

21. Den eneste norske deltaker på Mont Pelerin var Trygve Hoff.

Pelerin Society”. Det var ikke *en* ny liberalisme som kom ut av Mont Pelerin, men mange. Noen av disse lignet mer på hverandre enn andre. Ett poeng er derfor at nyliberalisme allerede fra begynnelsen var sterkt differensiert og pluralistisk: Idag er et begrep som har blitt så omfattende, og gitt en overdreven forklaringskraft at begrepet blir nærmest meningsløst å bruke i noe annet en dagligtale. Men det var ikke nødvendigvis slik umiddelbart etter andre verdenskrig, og et mer fruktbart spørsmål blir da om Libertas var en representant for en “ny” form for liberalisme, og i hvilken grad denne var beslektet med den nye liberalismen man forsøkte å skape i Mont Pelerin. Svaret her virker å være ja. Stiftelsen så på seg selv som opprettet på bakgrunn av den historiske utviklingen, og som en del av en ny liberalisme. Strekker man det litt, kan man kanskje påstå at Libertas ble opprettet av samme grunn som Mont Pelerin, når stiftelsen bemerker etter å ha slått fast at den prinsippelle debatten de siste årene har kommet fra ny-liberalistisk front: “Imidlertid er forholdet at når oppgaven i dag blir å jevnføre prinsippene med deres praktiske resultater, er det ikke lenger tilstrekkelig å overlate drøftelsen til enkeltmenn”.²² Det kan altså tenkes at Libertas iallfall delvis ble stiftet for å samle ny-liberalister under en paraply i Norge

Man må ikke strekke denne sammenligningen for langt. For det første var Libertas relativt utydelig på ideologi bortsett fra på det rent økonomiske, selv om det er mulig å spore betydelig generell anti-etatisme, dog ikke anarkisme i stiftelsen²³. Det er også betydelige innslag av konservativisme i stiftelsen, og de Lange var både redaktør av Minerva i sin studietid, og medgrunnlegger av den konservative studiekrets sammen med deler av den senere Minerva-kretsen. Et underspørsmål man kunne tenke seg her, er i hvilken grad dynamikken mellom de borgerlige partiene og Libertas spilte inn på dette. For det andre brukte forskjellige deler av Libertas forskjellig retorikk avhengig av hvem de rettet seg mot, og når. Billedbladet NÅ fremstod betydelig mer sosialliberalt en flygeblader rettet mot eldre arbeiderklasse. To andre faktorer skal man ha i bakhodet: I den liberalistiske tradisjonene er det fullt mulig å være sosialliberal og konservativ på samme tid, og hva som ble sett på som sosialt liberalt i perioden 1947-1960, er noe annet enn idag. Men til tross for sin manglende klarhet i ideologiske spørsmål som strakk seg utenfor økonomien, hadde den borgerlige side i norsk politikk så store problemer med å bygge opp et slagkraftig alternativ til Arbeiderpartiet i perioden, at valget var ofte enten å slå seg sammen med Arbeiderpartiet, som Venstre gjorde tidvis, eller knytte seg opp til eller bli knyttet opp til Libertas, slik Høyre i stor grad ble. Ikke før Minerva-kretsen dukket opp i 1957 fikk Høyre et “eget” ideologisk alternativ; og det er usikkert hvor stor innvirkning dette fikk før 1960.

Det er ikke uten ironi man kan si at Libertas skulle være nærmest enerådende som ideologisk premissetter for den borgerlige siden og spesielt Høyre til langt ut på 1950-tallet, uten å ha veldig klare ideologiske linjer utenom det økonomiske området.

2.4 Organisering

Libertas ble opprettet som en stiftelse med navnet “Den norske stiftelsen Libertas”. Under denne paraplystiftelsen ble to foreninger laget. “Næringspolitisk opplysningsforening” ble laget for å organisere og

22. Libertas, *Libertas: Bakgrunn, Motiver, Planer, Virke*.

23. Dette kom også først og fremst til uttrykk som kritikk av det økonomiske system.

kanalisere støtte fra rederne, for slik å sikre en sikker tilgang på midler til videre drift av Libertas.²⁴ Denne foreningen var på plass allerede 17. September 1947, og skulle etterhvert få stor oppslutning blant rederne i Norge. I følge Riksaasen stod på ett punkt 82 prosent av all handelstonnasje i Norge i tilknytning til Næringspolitisk opplysningsforening. Medlemskontingenten skulle beregnes som en fast sum per brutto tonnasje for hver enkelt reder. Denne summen forandret seg noe over tid, men gav allerede i starten relativt store inntekter til Libertas. Bare i perioden fra opprettelsen i September 1947 til Mai 1948 gav Næringspolitisk opplysningsforening Libertas en inntekt på 2.608 777,- kroner.²⁵ Dette var langt den største inntektskilden til Libertas i perioden, noe det også skulle fortsette å være.

1. Juli 1948 ble foreningen "Industria" opprettet. Industria var på mange måter industriens speilbilde av Næringspolitisk opplysningsforening. Vedtektene var mer eller mindre like, og de tiltenkte rollene var de samme. Da Industrias inntekter var mer flytende enn rederienes tonnasjetall, fikk foreningen en annen måte å beregne kontingent på. Kontingenten ble beregnet årlig av ett utvalg av de tillitsvalgte i foreningen, og varierte derfor i større grad fra år til år²⁶ S.14-15. Inntektene fra Industria hadde også begynt å komme inn allerede før den formelle grunnleggelsen. I regnskapet for 1947 og frem til Mai 1948 kan man se at Libertas allerede hadde fått inn 494 108,- kroner fra medlemskontingent i Industria.²⁷ Altså en ikke ubetydelig sum. Også Industria skulle få betydelig oppslutning. Igjen ifølge Riksaasen hadde Industria på ett tidspunkt støtte fra 70 prosent av den private industrien i Norge,²⁸ men støtten kom aldri opp på nivået til Næringspolitisk opplysningsforening verken i sum av monetær støtte eller i oppslutning. Både Industria og Næringspolitisk opplysningsforening ble opprettet i all hovedsak for å sikre inntektene til Libertas over tid, og for å lette arbeidsmengden til stiftelsen ved å la rederne og industrieierene stå for innsamlingen av kontingenter selv. Alle inntekter Industria og Næringspolitisk opplysningsforening hadde gikk direkte til Libertas, som så fordelte disse pengene ut, veiledet av egne statuetter og vedtekter. Industria og Næringspolitisk opplysningsforening hadde derfor lite direkte innflytelse over Libertas bortsett fra ved at redere og industrieiere kunne melde seg ut, og derved påvirke inntektene til Libertas. Rederne og industrieierene fikk derimot meget stor indirekte makt over Libertas. Styret i Libertas skulle bestå av tre personer til en hver tid. 1 av disse skulle komme fra Næringspolitisk opplysningsforening, og 1 fra Industria. Det siste medlemmet av styret skulle disse to velge i fellesskap.

En egen stiftelse underordnet Libertas, stiftelsen Elingaard ble også opprettet. Stiftelsen Elingaard ble opprettet først og fremst for å disponere eiendommen Elingård, og for å organisere kursvirksomhet. Etterhvert startet også stiftelsen opp en brevscole, og ett eget forlag. Da Libertas så på det som sin kjernevirksomhet å drive opplysningsarbeid, var både stiftelsen Elingaard og eiendommen Elingård svært viktig for Libertas. Stiftelsen skulle basere seg på en fast grunnkapital, samt på gaver og annen støtte. Støtten fra Libertas det første året var relativt stor, men mye av dette var til oppussing for å sette Elingård i stand til å holde kursvirksomhet. Etter dette virker støtten å ha variert fra år til år frem til 1960. Store deler av inntektene til Elingård kom også fra Libertas kjøp av tjenester fra Elingård. Eksempler på dette

24. Libertas, *Libertas: Bakgrunn, Motiver, Planer, Virke*, S.15.

25. Trygve de Lange og E Mollerud, *Libertas Regnskap Mai 1948* (Odd Bergs papirer, Riksarkivet,Oslo, 1948).

26. Libertas, *Libertas: Bakgrunn, Motiver, Planer, Virke*, S.14-15.

27. Lange og Mollerud, *Libertas Regnskap Mai 1948*.

28. Riksaasen, *Libertas:bakgrunn, etablering og de første virkeår*, S.15.

er internatskolen, utgivelser av bøker på Elingaard forlag og brevkurs.

Libertas selv hadde som nevnt tidligere ett styre bestående av tre personer. Det første styret bestod av skipsrederen Odd Berg, direktøren Wilhelm Munthe-Kaas og direktør Frithjof Lind. Til å ha ansvaret for den daglige driften ble advokat Trygve de Lange ansatt. de Lange skulle vise seg å være svært aktiv, og ble raskt stiftelsens ansikt utad. de Lange fikk også en svært bred arbeidsinstruks, og mye ansvar. I arbeidskontrakten til de Lange kan man lese at:

“O.r.sakfører de Lange forplikter seg til å ofre hele sin arbeidstid for stiftelsen, og skal foruten å utføre de pålegg styret gir, selv planlegge stiftelsens arbeid og ta initiativ når det vil være nødvendig for på effektiv måte å fremme stiftelsens formål.”

“O.r.Sakfører de Lange skal uten spesiell godtgjørelse fungere som sekretær eller stiftelsens representant i eventuelle grupper eller foretagender som stiftelsen måtte være interessert i og forøvrig på andre måter representere stiftelsen når han får oppdrag. Hvis ett eller flere av disse hverv forårsaker betydelig merarbeid skal spørsmålet om ekstragodtgjørelse behandles.”.²⁹

I arbeidsinstruksen til de Lange kan man også lese at han blant annet forpliktet seg til å holde seg løpende orientert om det politiske og økonomiske liv, følge med på og rapportere om de foretak stiftelsen hadde interesse av, holde styret underrettet, forbereder alle styremøter, og til enhver tid ordner det løpende arbeidet til stiftelsen. Forøvrig forventes det at han handlet etter beste skjønn og overbevisning.³⁰ de Lange skulle stå for mesteparten av den daglige driften av Libertas i hele periode, og helt frem til 1976. Til hjelp hadde han en sekretær, samt i varierende grad John Egeland, Sverre Thon, Aars-Nicolaysen og etterhvert Christian Erlandsen³¹. Underorganisasjonene som ble opprettet av Libertas hadde også egne styrever, og noen av de hadde fast ansatte bestyrere i roller som lignet på de Langes i Libertas. Men selv der hadde de Lange ofte en finger med i spillet. Av de “underorganisasjonene” som hadde egen bestyrer, var Elingaard den mest fremtredende. Også billedbladet NÅ fikk flere fast ansatte når det ble etablert i 1952. Ellers var tallet på fast ansatte i stiftelsen varierende gjennom hele perioden, ettersom hva det var behov for.

2.5 Gjenoppbyggingen av den borgerlige pressen

Etter krigen var mange av landets avispresser enten utslitt eller ødelagte. Både arbeiderpressen og den borgerlige pressen hadde stort behov for penger og utstyr til gjenoppbygging. Det er tydelig at den ene siden mente at den andre siden var betydelig bedre stil enn seg selv, altså at den borgerlige siden mente at arbeiderpressen hadde større ressurser til gjenoppbygging enn seg selv, og visa versa. Dette fikk begge sider til å gå i “krisemodus”, og Libertas ble delvis opprettet nettopp på grunn av denne krisestemningen³² Opprettelsen av Libertas skulle vise seg å være ett vellykket grep når det gjelder å

29. Libertas, *Kontrakt og arbeidsinstruks for Trygve de Lange* (PA624 -Libertas, Riksarkivet,Oslo, 1947).

30. Sst.

31. Alle disse var medlemmer av styret til Libertas på ulike tidspunkt

32. Landsorganisasjonen spilte alle rede rollen som pengeinnsamler på venstresiden, så det var ikke nødvendig med nyorganisering.

bygge opp den borgerlige pressen, og da spesielt Høyrepresen. I 1950 kunne Høyres pressekontor melde at de hadde ett opplag på ca 450 000 aviser, mot arbeiderpressens samlede opplag på 330 000. Høyres pressekontor regnet også med at Venstre hadde ett samlet avisopplag på 310 000, og samlet sett var borgerlig pressevirksomhet i 1950 betydelig større enn den "sosialistiske" pressen.³³ Men hvor dårlig stod det egentlig til med norsk presse etter krigen? Og var den borgerlige pressen betydelig mer ødelagt enn venstresidens?

Libertas mente iallfall at det siste var tilfellet. Ifølge de Lange:

"Det som imidlertid var på det rene var at sosialistene hadde vært mer forutseende. De hadde planlagt en vesentlig del av sitt comeback under krigen, og også tenkt på den gjenanskaffelse av materiale, eksempelvis til pressen, som ville få en meget vesentlig betydning umiddelbart etter frigjøringen. På det hold hadde man også tilstrekkelig penger til umiddelbart å sette igang en bred anlagt og betydelig finansiering takket være forholdet mellom L.O og sosialistpartiene".³⁴

Ifølge Trond Bergh var situasjonen stikk motsatt: "Ingen annen partipresse blitt satt så mye tilbake av krigen som Arbeiderpartiets...Både i Venstres og Høyres presse var situasjonen langt bedre. Mange av avisene hadde holdt det gående og fått etablert en dominerende posisjon på deler av annonsemarkedet".³⁵

Det som i det minste er klart er at de borgerlige avisene hadde totalt sett en god del større opplag i 1950 enn venstresideavisene. Samtidig var nok Arbeiderbladet den politiske avisen som hadde størst daglige lesertall. Og Bergh, Høyres pressekontor, og Libertas er iallfall enig om 1 ting. Gjenreisningen av den "sosialistiske pressen" etter krigen var helt avhengig av Landsorganisasjonen. Og Libertas var på mange måter høyresidens svar, eller høyresidens omorganisering som Høyres pressekontor kalte det. Så hvordan lykkes Libertas i å gjenreise den borgerlige pressen? I hvilken grad lyktes Libertas i det som må sies å være den aller viktigste oppgaven stiftelsen hadde i begynnelsen av sin eksistens?

I følge de Lange kom initiativet til å gjenreise den borgerlige pressen fra næringslivet selv. Dette skulle gjøres i samspill med å legge grunnlaget for en bred næringspolitisk opplysningsvirksomhet, og forskningsvirksomhet som "på objektiv bakgrunn kunne gi utredninger om det private næringsliv, om markedsmekanismen, konkurransen og om statsplanøkonomi og sosialisme, og dernest på grundig vis gjennomgå den økonomiske politikken og konsekvensene av den"³⁶. I hvilken grad dette lyktes er diskutabelt, men Libertas fikk både gitt betydelige bidrag til å gjenoppbygge den borgerlige pressen og startet med "bred næringspolitisk opplysningsvirksomhet". Problemet var nok at disse forble i stor grad adskilte fra hverandre. Libertas gav penger til den borgerlige pressen, som så disponerte disse slik de ønsket. De var ikke en gang klar over at støtten kom fra Libertas, og drev sjelden direkte næringspolitisk opplysningsvirksomhet. Tidvis var de også svært negative til Libertas. Den næringspolitiske opplysningsvirksomheten var det altså Libertas selv som måtte stå for.

33. Høyres Pressekontor, *Høyres Presse* (PA-0965 - Høyres politiske arkiv. 0002 - Høyre og Libertas. Riksarkivet,Oslo, 1950).

34. Lange, *Libertas Historie*, S.1.

35. Bergh, *Storhetstid (1945-1965)*, S.94.

36. Lange, *Libertas Historie*, S.2.

2.6 Kontakt med de andre borgerlige partier før avsløringen

Kontakten mellom Libertas og de politiske partiene var til tider turbulent. Det var også stor forskjell på hvor nært samarbeid de hadde, hvor stor støtte Libertas gav, og hvor stor interesse partiene hadde i å ha kontakt med Libertas. Det partiet Libertas hadde tettest kontakt med var hele veien Høyre, men det store målet for stiftelsen var en bred borgerlig samling som kunne konkurrere med Arbeiderpartiet. Det eneste ikke-sosialistiske partiet Libertas unnlot å søkte kontakt med var Kristelig Folkeparti. Libertas følte at Kristelig Folkeparti var for uklare i sine næringspolitiske standpunkt, og at de hadde for liten appell til andre enn sine kjernevelger og sitt snevre geografiske kjerneområde. Libertas hadde hele veien langt tettest samarbeid med Høyre, og forholdet mellom Høyre og Libertas behandles gjennom hele masteroppgaven. Det er kun forholdet mellom Venstre og Libertas, samt Bondepartiet og Libertas som omtales i avsnittet under.

2.6.1 Venstre

Venstre var partiet Libertas søkte nærmest kontakt med bortsett fra Høyre. Denne kontakten var relativt tett frem til valget 1949, og tok nærmest totalt slutt etter valget. Kontakten mellom Libertas og Venstre var alltid begrenset til noen få personer, og det er noe uklart i hvilken grad sentrale Venstre-personer kjente til kontakten mellom Libertas og Venstre før avsløringen av Libertas i Arbeiderbladet. Mye av grunnen til den litt uavklarte og hemmelighetsfulle kontakten mellom Venstre og Libertas kom av interne splittelser innad i Venstre, eller forskjellen mellom det Libertas kalte “Dagbladet-Venstre” og Unge Venstre på den ene siden, og “Landsen-Venstre” på den andre.³⁷ Dagbladet var også en av de sterkeste kritikerene til Libertas etter at stiftelsen ble avslørt, mest sannsynlig uten å være klar over at avisen med stor sannsynlighet hadde fått indirekte støtte av stiftelsen³⁸

Det meste av kommunikasjon mellom Libertas og Venstre har foregått mellom de Lange på den ene siden og stortingsrepresentant Trygve Utheim på den andre siden. Det er altså usikkert i hvor stor grad generalsekretariatet til Venstre hadde kjennskap til Libertas, og i hvilken grad de var kjent med støtten derifra. Fra diskusjonen i Stortinget angående avsløringen av Libertas kan det virke som både Lagtingspresident Jakob Lothe og stortingsrepresentant Ketil Skogen hadde hørt like lite om Libertas som de andre tilstede i stortingssalen. Eksempelvis ville ikke Skogen prate spesifikt om Libertas under den første dagen av diskusjonen rundt Olav Oksviks interpellasjon angående Libertas, og bemerket: “Dei serskilt nemde organisasjonane ‘Industria’ ‘Libertas’ og Redernes Oplysningskontor vil eg ikkje seia noke um, for dei har eg ingen kjennskap til³⁹”. Når Venstre likevel forsvarte Libertas såpass kraftig under stortingsdebatten kom nok dette mer av reel uenighet i forslaget til Oksvik, og som vi skal se senere, at debatten ble svært prinsipiell og preget av ideologi. Mer overraskende er det at Libertas var såpass ukjent for ledene Venstre-menn selv etter at mye av støtten til både Venstres pressevirksomhet og direkte til partibygging var gitt. På den andre siden ville det være usannsynlig at sentrale Venstre-personer som

37. Lange, *Libertas Historie*, S.30.

38. Arbeiderbladet beskyldte også Venstre en stund for å være mellommenn for Libertas angående ett oppkjøp av Dagbladet, men dette virker ikke å ha rot i virkeligheten.

39. *Stortingsforhandlingene* (Oslo: [Forvaltningstjenestene], 1948), S.2232, ISBN: 0801-1737.

Lothe og Skogen ikke i det minste hadde mistanke om at noe av denne støtten Libertas gav hadde tilfalt Venstre.

I følge Libertas selv ble Venstre orientert om Libertas første gang raskt etter konstitueringen av stiftelsen. Dette skjedde ved at Odd Berg tok kontakt med Trygve Utheim, informerte om stiftelsens formål, og at dette kunne også komme Venstre-pressen tilgode. Dette ble godt motatt av Utheim, og han bragte dette videre til Venstres ledelse⁴⁰.⁴¹ Venstre-Formann Worm-Müller ble først informert på ett senere tidspunkt. Det ble også avtalt at venstrepolitiker Joachim Ihlen skulle gå inn som varamedlem i styret i Libertas for at man skulle få “en sikker kontakt med Venstre og at Venstre-folk skulle føle seg overbevist om at Venstres interesser skulle bli skikkelig ivaretatt⁴²”. Man følte behov for å gå svært forsiktig frem med Venstre. Der Libertas hadde direkte avtaler med Høyre angående pressestøtte, ville Venstre kun ha særskilte avtaler hvor det ble brukt mellommenn for å ta imot og fordele støtten. Dette var med på å gjøre at Venstre kom ut av hele Libertas-saken uten å bli implisert i noen særlig grad.

Libertas var også i stor grad ambivalent på grunn av de tidligere nevnte fraksjonelle splittelser innad i Venstre, kalt Dagblad-Venstre og Lands-Venstre. Et eksempel på dette er hvordan Venstre-mann Wilhelm Thagaard var hjernen bak mye av bevegelsen mot planøkonomi som Libertas var stor motstander av. Libertas ville derfor unngå i størst mulig grad at penger til pressestøtte gikk til Dagblad-Venstre, og unge Venstre som i stor grad var på samme side. Libertas mente at “Venstres ledelse var enig i dette idet de helt ut hadde det samme syn som styret i Libertas. Det var derfor ingen diskusjoner om dette spørsmålet⁴³”. Man kan si i etterkant at dette var noe naivt at Libertas. Når Venstre fikk sjansen til å få bygget ut partiorganisasjonen, begynte partiet å presse på for å få støtte også til unge Venstre og Venstres presseforbund. Libertas gikk tilslutt med på dette, da de både så muligheten til å få økt Lands-Venstres innflytelse ved å gi denne støtten, og “styret i Libertas stod da igjen ovenfor en rent politisk vurdering, og tok det standpunkt som hele tiden var det ledende for organisasjonen, nemlig at den ikke ville blande seg inn i visse politiske avgjørelser, men la partiene selv ta disse⁴⁴”. Kontakten mellom Libertas og Venstre ble aldri noe særlig stort offentlig tema, og kontakten var uansett svært sporadisk etter 1949

2.6.2 Bondepartiet

Forholdet mellom Bondepartiet og Libertas var aldri spesielt nær. I følge Libertas selv var den eneste direkte kontakten mellom Bondepartiet og Libertas via Bondepartiets tidligere generalsekretær Wilhelm Dietrichson.⁴⁵ Med tanke på hvordan støtten til den ikke-sosialistiske pressen ble gitt, og de tross alt ganske beskjedne beløpet som ble gitt i støtte til partiet, virker det ikke usannsynlig at Dietrichson var den eneste fra Bondepartiet som viste hvor støtten kom fra. Dietrichson hadde blitt utpekt til å være formann for Bondepartiets finansutvalg, og hadde således mulighet til å holde det skjult for resten av

40. De som ble informert var ifølge Libertas Lagtingspresident Lothe, Generalsekretær Børnes, og viseformann Gunnar Jahn.

41. Lange, *Libertas Historie*, S.26.

42. Sst.

43. Sst., S.30-31.

44. Sst., S.31.

45. Sst., S.53.

partiet hvor pengene fra Libertas hadde sitt opphav. Kommunikasjonen mellom Libertas og Bondepartiet er heller sparsom, men ett notat til Odd Berg, antageligvis fra sent 1947 eller begynnelsen av 1948⁴⁶ nevner en tidligere samtale mellom partene. Her ble det klart at Bondepartiet ønsket seg en kvart million kroner til valgkampen i 1949.⁴⁷ I redegjørelsen forsøker Dietrichson å få frem hvor viktig det er at Bondepartiet også gjør et godt valg sammen med Høyre og Venstre, og han mente at 85 mandater for den ikke-sosialistiske siden, medregnet 5 til Kristelig Folkeparti var et realistisk valgresultat.⁴⁸ Dette skulle vise seg å være i overkant optimistisk. Dietrichson kommer også med en implisitt trussel i redegjørelsen, når han bemerker alternativet hvis ikke Bondepartiet og Venstre skulle få nok støtte: “Vil man frem gis ingen annen vei. Tilbake står da bare å danne nytt parti, men da får vi vel altså Fedrelandslaget opp igjen. De spor burde jo nå skremme⁴⁹”. Redegjørelsen avsluttes med smiger: “Å kjøre Arbeiderpartiet ut av de nuværende maktposisjoner er noe så gigantisk at man likefrem må beundre de folk, som vil gå ut på slagfeltet og drive dette arbeidet....får vi ikke inn i alle de borgerlige partiene den glød, begeistring og tro som nå kreves. kan vi like godt straks legge ned våpnene⁵⁰”.

Steinar Riksaasen mener det ikke er lett å forstå hvorfor Libertas støttet Bondepartiet, men han argumenterer for at noe av grunnen var at Libertas ønsket å svekke motsetningen mellom by og land, noe Bondepartiet var fremste representant for. En del av forklaringen lå også i at det politiske toppsikket i Norge var såpass snevert at personlig kontakt var lett å oppnå.⁵¹ Kontakten mellom Bondepartiet og Libertas var aldri så tett som mellom Libertas og Venstre, for ikke å si Høyre. Etter den store Libertas-debatten i 1948, og spesielt etter Dietrichsons død i August 1949, var det slutt på alt annet enn sporadisk kontakt mellom Libertas og Bondepartiet. Det er også uklart i hvilken grad det fantes direkte kontakt mellom Libertas og Bondepartiet utenom Dietrichson, og i hvilken grad man var klar over hvor pengestøtten til Bondepartiet kom fra.

2.7 Elingård

Elingård var på mange måter Libertas stolthet, og ikke helt uten grunn. Elingård hadde blant annet vært sete for Norges rikskansler Jens Bjelke frem til mesteparten av eiendommen brant ned i 1645 og var slik en periode Norges administrative sentrum.⁵² Etterhvert kom Elingård i familien Huitfeldt sitt eie, og en ny hovedbygning, som står den dag idag, ble reist i 1749.⁵³ Familien gikk konkurs, og eiendommen kom etterhvert i eie til baron Wilhelm Fredrik Wedel Jarlsberg. Etter Wedel Jarlsberg skiftet eiendommen eierskap mange ganger de neste hundre årene, og eiendommen kom også da i sterkt forfall. Flere store eiendommer ble i perioden skilt ut fra hovedeiendommen på Elingård.⁵⁴ Etter mye om og men fikk

46. Wilhelm Dietrichson, *Redegjørelse til Odd Berg* (Odd Bergs papirer, Riksarkivet, Oslo, 1949).

47. Libertas endte tilslutt med å gi ca halve summen i støtte.

48. Wilhelm Dietrichson, *Redegjørelse til Odd Berg*.

49. Sst.

50. Sst.

51. Riksaasen, *Libertas: bakgrunn, etablering og de første virkeår*, S.70-71.

52. Axel Coldevin, *Elingaard* [på Norsk (Bokmål)], red. Trygve de Lange (Stiftelsen Elingaard, 1963), S.14-18, https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2018041748624.

53. Sst., S.26.

54. Sst., S.35.

Libertas kjøpt eiendommen av daværende eier Arnt Holm i 1948.⁵⁵ Etter ett større oppussingsarbeidet stod Elingård klart til kursvirksomhet høsten 1948. Først var det plass til 20 deltakere, senere ble dette utvidet med 12 plasser til.⁵⁶

Elingård ble kjøpt av to grunner. Først og fremst skulle eiendommen benyttes til kursvirksomhet som en del av opplysningsvirksomheten Libertas ønsket å drive. Det som stod øverst på agenden til Libertas etter konstitueringen, iallfall ifølge stiftelsen selv, var å få kjøpt inn en skole man kunne drive kursvirksomhet på. Men det var ikke lett å finne et egnet sted for dette.⁵⁷ Løsningen kom da Høyre kunne opplyse om at de hadde funnet en eiendom til slags, den gamle herregården Elingård i Onsøy, og at en komite fra Høyre skulle reise dit for å forsøke å sikre seg denne eiendommen. Da dette trakk ut i tid, og etter å ha forhørt seg med Generalsekretær Helberg i Høyre, fant man ut at Høyre mest sannsynlig ikke hadde behov eller mulighet til å fylle en skole året rundt. Etter samtaler innad i styret i Libertas ble man da enig om at den beste løsningen var at Libertas kjøpte en skole, som så skulle stå til disposisjon for de ikke-sosialistiske partiene deler av året.⁵⁸ Resten av tiden skulle skolen bli “benyttet til kurser. først og fremst for yngre folk fra næringslivet slik at disse kunne få en tilleggsutdannelse som kunne gi dem et videre perspektiv forsåvidt angår de næringsøkonomiske og næringspolitiske spørsmål”.⁵⁹ På denne måten fikk Libertas løst målet om å drive kursvirksomhet som en del av opplysningsvirksomheten sin. Det andre målet, å skaffe til veie et sted det var mulig å holde kurs for de ikke-sosialistiske partiene, ble også løst, nærmest tilfeldig, på denne måten. Det ble etter noe diskusjon enighet om at Elingård skulle være en egen stiftelse, og 8.Mai 1948 ble stiftelsen Elingaard grunnlagt med navnet “Elingaard, Studieinstitutt for næringsliv og økonomi”. Styret ble bestående av Wilhelm Munthe-Kaas, Knut Utstein Kloster, og Trygve de Lange. Oktober samme år hadde Høyre sine første kurs på Elingård.⁶⁰

Elingård skulle få en skiftende rolle etterhvert som Libertas la om sin virksomhet. Høyres behov for kursvirksomhet var betydelig mindre enn Libertas hadde sett for seg. De siste Høyre-kurs ble holdt i 1949. Hverken Venstre eller Bondepartiet holdt noensinne kurs på Elingård. Libertas ble derfor nødt til å arrangere flere kurs selv en det man hadde beregnet fra begynnelsen. Etter at Libertas kuttet sin direkte politiske støttevirksomhet i begynnelsen av 1950, fikk Elingaard en enda mer sentral rolle. Libertas ønsket nå å drive opplysningsvirksomhet direkte selv, og Elingård var ett av de viktigste midlene for dette. For eksempel ble det utdannet foredragsholdere på Elingård som fikk en sentral rolle ved å polemisere mot prislovene under debatten om innføringen av permanente pris-og rasjonaliseringslover i 1952-1953. Planene for Elingård var i stadig utvidelse. Fra slutten av 1953 ble det startet en brevskole da man følte at det var for få som hadde mulighet til å delta på kurs direkte på Elingård i forhold til hvor mange som ønsket.⁶¹ Brevskolen ble opprettet som en egen stiftelse, med egne vedtekter. Det ble også opprettet ett forlag under stiftelsen Elingaard, Elingaard Forlag. Forlaget fikk utgitt flere bøker med relativt store lesetall. Elingård var sentralt for Libertas i hele perioden frem til 1960, og fortsatte å være det frem til

55. I dag eies Elingård av Østfoldmuseene, og er mulig å besøke i sommerhalvåret.

56. Coldevin, *Elingaard*, S.49-50.

57. Lange, *Libertas Historie*, S.32.

58. Sst., S.36-37.

59. Sst., S.37.

60. Sst., S.39.

61. Ragnar Heidel, *Planer for Elingaard brevskole* (RA/PA-0624/D/L0044/0001 Riksarkivet,Oslo, 1953).

eiendommen ble solgt til Onsøy⁶² kommune i 1975. Elingård var relativt sentralt før valget i 1949, men fikk en mer fremtredende rolle etter valget, da Libertas i stor grad legger om sin virksomhet og forandrer sitt eget formål.

2.8 Oppsummering

Libertas ble opprettet som en stiftelse 5. August 1947. Formålet kan til dels leses ut av formålsparagrafen i stiftelsesdokumentet, men det er åpenbart at stiftelsen hadde en bredere oppgave enn som så fra begynnelsen. Den ideologiske konteksten for opprettelsen av stiftelsen Libertas var, hvis man ser på det store bildet at man mente Liberalismen som ideologi var på vikende front både i Norge og verden. Det som verre var, liberalismen stod i fare for å bli erstattet av sosialismen både i Norge og andre land i Europa etter krigen, noe man mente ville være en katastrofe for det private næringsliv spesielt og for Norge og verden generelt. Det rent historiske aspektet av dette var kombinasjonen av den gradvis større rolle staten(e) hadde påtatt seg selv i begynnelsen av det 20. århundre, og spesielt de store inngripen statene hadde hatt i det økonomiske liv gjennom andre verdenskrig. Frykten var at dette ikke skulle forsvinne. I Norge kom dette til uttrykk både gjennom planer som ble lagt under krigen som klargjort i “Fremtidens Norge”, av de midlertidige pris- og rasjonaliseringslovene Lex Thagaard og senere Lex Brofoss, samt gjennom den uttalte ideologien til Arbeiderpartiet, Norges største parti etter krigen. Det ble derfor sett på som avgjørende å få satt igang opplysningsvirksomhet om det private næringsliv.

Initiativtaker til dannelse av stiftelsen Libertas var John Oscar Egeland, men han fikk raskt støtte av flere i det private næringsliv. Stiftelsen ble delvis basert på tidligere opplysningsvirksomhet angående næringslivet drevet i Norge, delvis basert på hvordan man hadde organisert slik opplysningsvirksomhet i utlandet, spesielt da i Sverige og Danmark. Libertas fikk raskt flere underorganisasjoner. Disse hadde i hovedoppgave å finansiere stiftelsen, samt å velge styremedlemmer til Libertas selv. Etterhvert vokste stiftelsen betydelig, og underorganisasjonene ble mer differensierte. Til den daglige driften av stiftelsen ble advokat Trygve de Lange ansatt. de Lange fikk en svært omfattende rolle i Libertas, med vide fullmakter til å handle etter eget for godtbeholdende, men også mye ansvar. Til å hjelpe seg fikk han en sekretær, og etter hvert ansatte i andre deler av stiftelsen.

Fra Libertas ble opprettet til etter valget 1949 så Libertas for seg noen hovedoppgaver som stiftelsen ønsket å løse. Den viktigste oppgaven for stiftelsen var gjenreisning av høyresidens politiske presse etter andre verdenskrig. Også å støtte de borgerlige partiene direkte økonomisk i valgkampen 1949 ble viktig for Libertas, og det vil argumenteres for senere i oppgaven at denne støtten var helt nødvendig for både Høyre, Venstre og Bondepartiet for kunne drive en effektiv valgkamp i 1949. Som vi kan se med kjøpet av Elingård var også det å drive opplysningsvirksomhet/propaganda helt sentralt for Libertas helt fra starten opprettelsen av stiftelse.⁶³ Elingård ble også til dels kjøpt for å drive kursvirksomhet for de borgerlige partiene, men denne rollen skulle Elingård spille i svært liten grad. Når det gjelder kontakten mellom Libertas og de borgerlige partiene, var det bare Høyre som ville vedkjenne seg kontakt med stiftelsen.

62. Senere Fredrikstad

63. Et spørsmål som gjenstår her er om dette skulle drives av Libertas selv.

Dette kan ha hatt flere grunner. Alt fra at det faktisk var Høyre som stod tettest opp til Libertas politisk, til at det lykkes de andre partiene å ikke bli sammenblandet med stiftelsen, til at Libertas selv følte at de største mulighetene for politisk gjennomslag lå hos Høyre er mulige grunner til dette. Som vist i neste kapittel, var hvordan Libertas ble avslørt sentralt både forholdet mellom Libertas og de borgerlige partiene, men også for hvordan Libertas skulle drive virksomheten sin de neste årene. Når det kommer til det ideologiske kan vi se at Libertas var relativt utydelige i sitt ideologiske standpunkt, med unntak at det kom tydelig frem at de var økonomisk liberale.⁶⁴ Det virker likevel klart at Libertas så på seg selv som del av den “nye” liberalismen som fikk sitt utgangspunkt med Colloque Walter Lippman, og senere med Mont Pelerin. Også Høyre, og til dels Venstre var ideologisk inspirert av tenkere som var deltakere og medlemmer av Mont Pelerin, og spesielt Hayek var en fellesnevner mellom Libertas og Høyre i slutten av 1940-årene og begynnelsen av 1950-årene. Senere ble nok både Høyre, hovedsakelig gjennom Minerva-kretsen, mer påvirket av andre medlemmer fra Mont Pelerin, som Røpke.⁶⁵ Den nye liberalismen var pluralistisk, og kunne derfor tas opp og blandes inn i gamle ideologier, eller være grunnlag for mange nye former for liberalismen, med forskjellige bånd til den gamle. 16. Oktober 1948 ble Libertas “avslørt”, og denne avsløringen la premisene for samarbeid mellom Libertas og de borgerlige partiene i større grad en forskjellige ideologiske grunnlag.

64. Økonomiske liberalister ville kanskje noen si i våre dager.

65. Også Venstre var sterkt inspirert av Røpke.

Kapittel 3

Avsløringen av Libertas

Lørdag den 16. Oktober 1948 kunne man lese i Arbeiderbladet: “Millionbeløp settes inn i kampen mot regjeringen og Arbeiderpartiet. Handelstanden, rederne og storindustriens starter valgkampen. Aviser som er for ‘fritt næringsliv’ blir hjulpet, borgerlige stortingsmenn får konsulenter, stor herregård kjøpt i Onsøy”.¹

Denne indirekte referansen var første gang det generelle publikum fikk høre om Libertas. Arbeiderbladet hadde fått tak i ett internt skriv som omtalte noen av målene til den ennå ikke konstituerte organisasjonen “Industria²”. Arbeiderbladet kunne melde at Industria skulle kanalisere støtte til den ikke-sosialistiske delen av pressen, og belyse de positive sidene den private sektoren hadde på samfunnet. Grunnen til dette var frykten mange bedriftseiere hadde for den totale sosialiseringen av samfunnet, og frykten for en overgang til planøkonomi.³ Videre kunne Arbeiderbladet avsløre at rederne allerede hadde en organisasjon tilsvarende Industria, kalt Næringspolitisk opplysningsforening. Tilslutt avslørte Arbeiderbladet Libertas, men uten å nevne navnet. En allerede konstituert stiftelse skulle virke som en paraplyorganisasjon for Industria og Næringspolitisk opplysningsforening, med hovedoppgave å koordinere virksomheten. Med det var den eksterne strukturen til Libertas avslørt, sammen med den prinsipielle tredeling mellom Libertas, Industria og Næringspolitisk opplysningsforening.

Hvordan reagerte så publikum på avsløringen av Libertas? Hvordan reagerte Libertas støttespillere, og hvem ble deres motstandere? Hvordan satte avsløringen scenen for de prinsipielle og svært ideologiserte debattene som fulgte på Stortinget? Hvordan selve avsløringen skjedde, og debatten som fulgte fikk svært store følger for Libertas, da stiftelsen måtte totalt forandre taktikk i sitt mål om å bygge opp den ikke-sosialistiske delen av norsk politikk etter andre verdenskrig. Og det fikk ikke minst store følger for Høyre og stortingsvalget i 1949.

1. Arbeiderbladet, *Avsløringen av Libertas*, Oslo, 16.10 1948, <https://www.nb.no/items/29465cae585a4ae80815a065b68674cc?searchText=>.

2. Industria var allerede konstituert på dette tidspunktet, men denne informasjonen hadde ikke Arbeiderbladet.

3. Arbeiderbladet, *Avsløringen av Libertas*, S.7.

3.1 De umiddelbare reaksjoner i medielandskapet

Avsløringen av Libertas førte til flere ting. Både avsløringen og debatten som fulgte polariserte norsk media såvel som politiske debatter. Ifølge Steinar Riksaasen skapte debatten to blokker hos norske medier: Blokken mot Libertas, ledet av Arbeiderbladet, Dagbladet og Friheten; Og blokken som støttet Libertas, ledet av Morgenbladet, Norges handels og sjøfartstidende og Nidaros.⁴

Libertas første forsvarer etter avsløringen var Norges Handels og sjøfartstidende.⁵ Allerede samme dag som Arbeiderbladet avslørte Libertas informerte Nhs om avsløringen, for så å forsøke å forklare Libertas mål.⁶ Nhs fortsatte så med å forklare at det var naturlig at det private næringsliv organiserte seg selv for å informere det generelle publikum om synet til privat sektor, og også å belyse hvor viktig del av økonomien det var. Nhs pekte på at dette i stor grad var samme rute som arbeiderbevegelsen hadde valgt å bruke. En sammenslutning mellom fagbevegelsen, staten og det Nhs kaller tilhengerene av sosialiseringen av samfunnet⁷ hadde allerede hadde drevet med denne typen opplysningsvirksomhet i årevis. Nhs avsluttet med å antyde at Arbeiderbladet mente at kun den politiske eliten skulle få lov til å drive informasjonstjenester rettet mot publikum.⁸

Med dette var debatten igang. Og debatten ble bare mer polemisk og mer ideologisk etter dette. Den 18. oktober argumenterte Dagbladet:

“De demokratisk tenkende mennesker som ikke nå skjønner at vårt politiske liv er på marsj ut i en farlig hengemyr er vi ute av stand til å forstå. Uansett hva ord en bruker, taler selve kjensgjerningene sitt nifse og uhyggelige språk. Skal norsk politikk og norske aviser finansieres og ‘opplyses’ i mørket, fra industripenger som holdes hemmelig og ved hemmelige organisasjoner, enten de heter Industria eller Libertas, er vi inne i metoder som ikke kan tåles her i landet. Som den vanlige velger heller ikke vil tåle, men reagerer kraftig mot, uansett politisk syn, så sant de tenker demokratisk. Det må kastes fullt lys over det hele og gis full beskjed i en form som er egnet til å vise tiltro.”⁹

Denne typen argumentasjon fortsatte frem og tilbake gjennom hele det resterende av 1948. Både Libertas forsvarer og motstandere kastet beskyldninger mot hverandre, men sjeldent ble disse beskyldningene besvart på noen meningsfull måte. Mediene som forsvarte Libertas nektet å anerkjenne at det kunne finnes problemer med hvordan de ble eller kunne bli finansiert av Libertas. På den andre siden blåste mediene som var motstandere av Libertas hele saken ut av proporsjoner. Debatten endte raskt på to hovedlinjer:

1. Siden mot Libertas argumenterte for at kapitalistiske krefter, og disse kreftenes innblanding i medielandskapet ville gjøre den politiske debatten giftig. Penger heller en folket ville få makten, og aviser som var vennlige mot den borgerlige siden ville bli underkastet Libertas og deres medløpere.

4. Riksaasen, *Libertas:bakgrunn, etablering og de første virkeår*, S.43.

5. Fra nå forkortet Nhs

6. *Norges Handels og Sjøfartstidende 1948.10.16*, Oslo, oktober 1948.

7. Her menes nok Arbeiderpartiet mer enn det kommunistiske parti

8. *Norges Handels og Sjøfartstidende 1948.10.16*.

9. *Dagbladet 1948.10.18*, Oslo, 1948, S.3.

2. De som støttet Libertas argumenterte at kanalisering av penger til avisene som støttet frie markeder gjennom Libertas var helt nødvendig, da den sosialistiske pressen hadde bygget seg selv opp igjen etter krigen med penger fra LO, Arbeiderpartiet og kommunistiske sympatisører. Libertas bemerket også at avisene ikke viste hvor pengene kom fra, og at deres rolle var sammenlignbar med LO sin rolle. Denne sammenligningen var sentral gjennom hele avsløringen.

Avsløringen av Libertas skapte altså en livlig debatt i medienorge. Debatten ble minst like livlig på Stortinget.

3.2 Stortingsdebatten

Debatten rundt avsløringen av Libertas i Stortinget ble lang og omfattende. Noe diskusjon med lite substans skjedde i Stortinget dagene rett etter avsløringen, men det var med Arbeiderpartiets Olav Oksviks interpellasjon til Stortinget 26. November 1948 at debatten kom skikkelig igang:

“Det henstilles til regjeringen å nedsette et utvalg som gjennomgår alle forhold vedrørende ‘Libertas’, ‘Industria’ og ‘Redernes opplysningskontor’. Utvalget får fullmakt til å kreve alle opplysninger som kan sies å være av offentlig interesse. Resultatet forelegges for Stortinget”.¹⁰

Debatten som ble utløst av dette forslaget varte i dager, og var til tider svært betent. Et godt eksempel på dette er allerede i åpningsinnlegget til Oksvik, der han sier at Libertas kun eksisterer for å hjelpe næringslivets menn å stikke kjepper i hjulene for alt Arbeiderpartiet og fagbevegelsen hadde bygget opp. Han hevdet også at Norge muligens ikke var et sosialistisk samfunn enda, men det var på veien til å bli et sosialistisk samfunn.¹¹ Dette var mer enn nok til å få opposisjonen til å reagere. Illustrerende for dette var hvordan stortingsrepresentant Jon Leirfall fra Bondepartiet hevdet at “Vi fekk igår eit levande inntrykk av tilpassningsevna til hr. Oksvik. Den talen han heldt, kunne han utan fare ha heldi i eit land attom jarnteppet. Det var ingenting i vegen for at han til og med kunne vorti statsminister på ein slik tale”.¹² Men den mest polemiske i debatten kan sies å være høyreleder Carl Hambro, som bemerket etter ett innlegg av vararepresentanten til Sverre Støstad(AP):

“Det ble av den ærede suppleant for hr. Støstad talt mystiske og merkelige ord om nazistiske sammenlutninger. Det var det siste som manglet i dette skrekkmaleriet man har søkt å trekke opp. Hvis det er noen her som representerer nazistiske tendenser, så er det de som vil ha gjennomført det totalitære styret i vårt land. Gjennom en hel rekke av innlegg vi har hørt, både av hr. Oksvik og av andre, har vi fått bekreftet det filosofiske ord som sier at man blir så lett det man bekjemper. Disse folk har ment seg å bekjempe nazismen så lenge at de i de kampmetoder de har valgt for å bekjempe den, i sin lyst og i sin trang, er blitt temmelig identiske med det de har villet bekjempe”.¹³

Debatten var altså veldig lang, men ikke alltid saklig eller opplysende. Det var også to forvanskende faktorer i debatten. Den første gjaldt finansieringen av Libertas og lovligheten av denne. Finansieringen

10. *Stortingsforhandlinger*, S.2225.

11. Sst., S.2226-2227.

12. Sst., S.2259.

13. Sst., S.2268.

av Libertas diskuteres nærmere i kapittel 5, da stortingsdebatten rundt dette ikke var særlig fruktbar. Den andre faktoren var spørsmålet om det fantes lovhjemmel for Oksviks forslag i det hele tatt. Dette ble debattert til en viss grad. Justisminister Oscar Christian Gundersen mente at dette hadde Stortinget sin fulle rett til å gjennomføre. Men skulle det mot all formodning være ulovlig, så var det Stortingets oppgave å endre loven.¹⁴ Opposisjonen hadde, ikke overraskende, en annen oppfattelse.

For opposisjonen var det viktigste med hele debatten å få frem at man ønsket å undersøke andre organisasjoner på samme måte som Libertas. Ikke overraskende var det Landsorganisasjonen som var av størst interesse her. Spesielt Høyre og Venstre mente at LO og Arbeiderpartiet hadde minst like tette, om ikke tettere forbindelser med hverandre enn Libertas hadde med “den ikke-sosialistiske” siden. Etter deres syn var det derfor av stor offentlig interesse hvordan LO ble finansiert, hvor mye penger de hadde, og på hvilken måte dette ble brukt i politisk agitasjon. Dette var også noe som ble mye diskutert før og etter stortingsdebatten, og vil bli drøftet mer i dybden senere.

Det var totalt 4 forskjellige interpellasjoner som ble diskutert i Stortinget november 1948. Alle 4 var variasjoner av Oksviks interpellasjon, 2 av de fremsatt av Oksvik selv. Det var det andre av disse, en omskrivning av Oksviks første forslag, som tilslutt ble vedtatt av Stortinget:

“Stortinget beslutter, ved særskilt utvalg av representanter, å søke brakt til veie de opplysninger vedrørende finansieringen av de politiske partier og den politiske presse som må antas å være av offentlig interesse, herunder også de organisasjoner som er nevnt i Oksviks interpellasjon”.¹⁵

Dette konkluderte Stortingsdebatten for øyeblikket, og behandlingen av Libertas og hvordan stiftelsen ble organisert gikk over til representantene for granskningsutvalget som Stortinget hadde nedsatt.

3.3 Granskningsutvalget

Etter noe diskusjon ble det bestemt den 23. februar 1949 at utvalget skulle bestå av 15 medlemmer. 8 skulle være fra Arbeiderpartiet, 2 fra Høyre, 2 fra Venstre, 1 fra Bondepartiet, 1 fra Kristelig Folkeparti og 1 fra Norges Kommunistiske Parti.¹⁶ Granskningsutvalget hadde i oppgaven å bringe til veie opplysningene om finansieringen av den politiske presse og de politiske partier som nevnt ovenfor, men møtte nærmest umiddelbart på problemer. Mindretallet i utvalget, altså de borgerlige representantene følte seg overkjørt. Ikke mye hadde vært kjent fra de interne debattene til utvalget hadde det ikke vært for et lite pamflett utgitt av Norges Venstrelag, i stor grad for å forsvare seg selv. Pamfletten, kalt “Pengemakten og Folkeviljen¹⁷”, hadde flere formål. Men det viktigst var å klargjøre den prinsipielle linjen til Venstre under det som etterhvert ble kalt “Libertas-debatten”, eller “Libertas-ordskiftet”. Grunnen til at et slikt pamflett ble utgitt i det hele tatt, var for å forsvare seg selv etter at de hadde valgt å trekke seg fra utvalget sammen med de 2 representantene fra Høyre, og representantene til Bondepartiet og KrF.

14. *Stortingsforhandlinger*, S-2264.

15. Sst., S.2280.

16. Riksaasen, *Libertas: bakgrunn, etablering og de første virkeår*, S.60.

17. Ketil Skogen, *Pengemakt og Folkevilje: Fra Libertas-Ordskiftet* (Oslo: Norges Venstrelag, 1950), 40, <https://www.nb.no/items/3c27c400aca0b4e4d1ba789f9e3ac88b?page=0&searchText=Libertas>.

Begrunnelsen for å trekke seg ble gitt av de 6 medlemmene som trakk seg selv den 6.juni 1949 i brev til Stortinget:

1. At me, mindretallet i utvalget ikkje skal få same rett som fleirtalet til få innhenta dei opplysningar me heldt turvande til å oppfylle vår plikt etter mandat.
2. At når det gjaldt å få klårlagt finansieringa av dei politiske partia skal det gjerast unntak for Arbeidernes faglige Landsorganisasjon, som er finansieringskilda til Det norske Arbeiderparti.¹⁸

Å trekke seg fra en granskning som Stortinget hadde pålagt var i beste fall høyst uortodoks. Dette utløste da også en stortingsdebatt i seg selv. Arbeiderpartiets stortingsrepresentanter¹⁹ mente at å trekke seg fra et slikt utvalg var både illojalt og helt totalt imot Norges parlamentariske tradisjon.²⁰ Opposisjonen mente at de ikke hadde trukket seg fra utvalget, og at de ikke på noen måte ikke ønsket å samarbeide. De mente heller at da det var umulig for opposisjonen å gjøre sin plikt i henhold til mandatet gitt av Stortinget, så de seg selv unntatt videre arbeid i utvalget²¹ S.4-5).

Konflikten rundt parlamentarisk mandat og den følgende konflikten førte til at granskningsutvalget ble oppløst 15. juli 1949. Det er også noe uenighet om hvordan utvalget ble oppløst. I følge Norges Venstrevalg var det den parlamentariske majoritet, det vil si Arbeiderpartiet, som hadde oppløst utvalget. Venstrevalget argumenterte for at Lothe og Hambro ønsket at utvalget skulle fortsette arbeidet, men fokusere til alle sider heller enn bare på Libertas og borgerlig side.²² I følge Riksaasen var hele stortingspresidentskapet, med både Lothe og Hambro som medlemmer, enig i å instille arbeidet til utvalget.²³

Hva fant så granskningsutvalget? Ble noen av Oksviks spørsmål besvart? Det korte svaret er ikke mye og nei. Granskingsutvalget brøt sammen før noe særlig granskning var gjort. Hovedkonflikten siden 16 Oktober 1948 hadde på den ene siden vært frykten for innflytelse fra kapitalister og penger på folkeopinionen og på partipolitikk. For denne siden var Libertas hovedrepresentant for dette. På den andre siden var det følelsen av maktmisbruk, spesielt majoritetens tyranni for å undertrykke dissens. Et hovedpoeng her var de uklare båndene mellom DNA og LO. Den klare forskjellen i virkelighetsoppfattelse og i måten man så på samfunnet gjorde arbeidet i granskningsutvalget nærmest umulig. Debatten som startet med avsløringen av Libertas og fikk en midlertidig avslutning når granskningsutvalget ble sprengt i 1949 var i stor grad symptomatisk for resten av Libertas eksistens. Både avsløringen, og utvalget fikk stor oppmerksomhet internt i Libertas.

3.4 Interne reaksjoner i Libertas

De interne reaksjonene i Libertas er mulig å granske takket være et upublisert utkast med ukjent forfatter fra Riksarkivet.²⁴ Utkastet er mest sannsynlig skrevet av Trygve de Lange rundt årsskiftet 1950-1951, og

18. Riksaasen, *Libertas:bakgrunn, etablering og de første virkeår*, S.60.

19. Og NKPs ene representant

20. Riksaasen, *Libertas:bakgrunn, etablering og de første virkeår*, S.60.

21. Skogen, *Pengemakt og Folkevilje: Fra Libertas-Ordsiftet*, S.4-5.

22. Sst., S.3-4.

23. Riksaasen, *Libertas:bakgrunn, etablering og de første virkeår*, S.60.

24. Lange, *Libertas Historie*.

er relativt langt på 70 sider. Utkastet er i all hovedsak et forsøk på å oppsummere hendelsene som ledet opp til valget i 1949 fra Libertas synspunkt. 15 av de 70 sidene er dedikert til avsløringen av Libertas og reaksjonene på dette, så det er tydelig at Libertas selv mente dette var viktig. Utkastet begynner med å fortelle hvordan de fleste medlemmene i Libertas, Industria og Næringspolitisk opplysningsforening hadde vært på åpningen av den nye skolen på Elingaard i Østfold natten før avsløringen og derfor ikke var tilgjengelig for media. Forvirringen som fulgte, kombinert med det Libertas kalte den aggressive stilen til de journalistene som lyktes i å få tak i medlemmer, fikk Libertas til å fremstå unnskyldende, nærmest skyldige når de ble intervjuet.²⁵

Avsløringen kom altså uventet og plutselig på Libertas. Odd Berg mente at man ikke burde forsøke å skjule noe, og heller ikke benekte noe. Man burde heller “gå til kamp for åpent visir”.²⁶ Avsløringen skapte stor forvirring i Libertas, men det lyktes å publisere en kort uttalelse²⁷ skrevet av Odd Berg²⁸. Uttalelsen var ikke spesielt polemisk, men brukte en forklarende tone. I så måte var den heller uvanlig for debatten som fulgte etter avsløringen. Avsløringen skapte også debatt mellom Libertas og Høyre, og til en viss grad Venstre. Før avsløringen av Libertas hadde forholdet til Høyre vært tett. Ett godt eksempel på dette er hvordan skolen på Elingaard ble laget delvis for å gi Høyre et sted det kunne holde politiske seminarer. Høyreavisene forsvarte også Libertas, iallfall til en viss grad. Og politikerene i Høyre og Venstre forsvarte seg selv på Stortinget, som i det minste hadde en “spillover” effekt på Libertas, da de så seg tjent med å inkludere Libertas i sitt forsvar. Men ganske raskt etter avsløringen virket det for Libertas som de politiske partiene stiftelsen i stor grad var skapt for å støtte, trakk tilbake, eller kvalifiserte sin støtte²⁹.

Den største frykten internt i Libertas var å virke for passiv, eller for aggressiv. Dette var hovedgrunnen til at de valgte å holde en nøytral tone i sine første uttalelser. Den første publiserte uttalelsen var skrevet spesifikt for å unngå det som ble sett på som meningsløs diskusjon, og viktigst av alt, ikke på noen måte gi inntrykk av at Libertas var en hemmelig organisasjon og at styret på noen måte hadde dårlig samvittighet for noen.³⁰ Formålet var mest sannsynlig å forsøke at saken ble blåst opp og ut av kontroll. Det hadde på ingen måte ønsket effekt. “Hver dag etter offentliggjøringen hadde skjedd i Arbeiderpartipressen var denne pressen og Dagbladet fylt med en kanonade av angrep³¹”. For å forsvare seg selv mot disse angrepene ønsket Libertas å skape et koordinert forsvar og angrep i samband med Høyre og Venstre. Dette viste seg raskt umulig å gjøre sammen med Venstre, hovedsakelig fordi kontakten mellom Venstre og Libertas hadde vært begrenset til noen få Venstre-politikere. Den interne kjennskapen til Libertas innad i Venstre var således liten. Venstre valgte å i stor grad å møte kritikken alene, og dette markerer på mange måter bruddet mellom Libertas og Venstre.

Koordinasjonen med Høyre gikk noe bedre. Det fantes allerede en bred kontaktflate mellom Høyre og

25. Lange, *Libertas Historie*, S.43.

26. Sst.

27. Denne uttalelsen inneholdt mer eller mindre samme informasjon som Nhs hadde publisert allerede 16. oktober 1948.

28. Ifølge utkastet ble denne uttalelsen publisert den 19 oktober, men dette kan umulig stemme.

29. En feil Libertas gjorde var å ikke rådføre seg med sine politisk allierte før de uttalte seg. Dette i stor grad da de følte de ikke hadde tid.

30. Lange, *Libertas Historie*, S.46.

31. Sst., S.48.

Libertas. Libertas ønsket en samkjørt kampanje med Høyre der de gikk til angrep på LO. Fokuset skulle være på hvordan LO hadde vært med på bygge opp den sosialistiske pressen etter verdenskrigen, til dels med hemmelige midler.³² Dette var noe Høyre ikke kunne stille seg bak. Ifølge Francis Sejersted ønsket Høyre med Hambro i spissen at Libertas skulle forbli en hemmelig organisasjon. Dette for å hindre at Libertas skulle få for stor innflytelse på borgerlig politikk.³³ Men Libertas var allerede avslørt og ønsket å gå på offensiven. Stiftelsen argumenterte med at Arbeiderpartiet drev kampanje spesifikt rettet mot Høyre og Libertas. Hvis man ikke svarte med samme mynt ville man miste uhørt mye respekt og prestisje selv blant sine støttespillere.³⁴ Frykten var da at man skulle miste evnen og muligheten til å kanalisere midler til gjenoppbyggingen av de ikke-sosialistiske partiapparatene og den ikke-sosialistiske pressen³⁵. Ifølge Libertas lofte Høyre, med forbehold om at de ville handle når det passet best, å komme på motoffensiven raskt og med stor kraft.³⁶ Høyre forsvarte også stor grad Libertas, noe vi har sett eksempler på fra stortingsdebatten. Det kan også virke som konsensus innad i Libertas var at det var riktig av Høyre å ønske å holde stiftelsen hemmelig, da begge følte at avsløringen hadde skadet Libertas i stor grad, og at den kom til å få store konsekvenser for valget i 1949.³⁷

Den interne holdningen i Libertas etter avsløringen var at selv om Høyre og til dels Venstre hadde forsvarte stiftelsen offentlig, var avsløringen og den etterfølgende stortingsdebatten et massivt nederlag. Libertas mente den sosialistiske pressen hadde vært totalt overlegen den ikke-sosialistiske og at sosialistene hadde vunnet debatten både i pressen og i Stortinget.³⁸

“Libertas var kommet i galt lys ovenfor storeparten av befolkningen og de partier som kunne mistenkes å ha motatt bidrag fra Libertas ble skadet av dette. Det var nå helt åpenbart at det ville være riktig å ta opp kampen fra første stund. Det var bevist i og med at en debatt gjennom et par dager kunne forandre situasjonen totalt”.³⁹

Målene til Libertas og Høyre hadde verken før eller etter avsløringen vært totalt samstemte. Når 1948 nærmet seg slutten begynte den dramatiske avsløringen sammen med de forskjellige målsetningene å slite på forholdet mellom Libertas og Høyre. Som skal se i neste kapittel, førte dette til store forandringer i forholdet fra 1949. Det fikk også store følger for hvordan Libertas oppfattet seg selv, og for stiftelsens mål.

3.5 Juridiske spørsmål

Den juridiske debatten som fulgte i kjølevannet av Libertas-avsløringen var sentrert rundt tre spørsmål. Det første spørsmålet var en partikulær variant av det andre spørsmålet. Det tredje spørsmålet har stor relevans for det politiske liv i Norge helt frem til idag.

32. Lange, *Libertas Historie*, S.50.

33. Sejersted, *Opposisjon og posisjon*, S.53.

34. Lange, *Libertas Historie*, S.50.

35. Da Libertas var avhengig av en liten gruppe menneskers pengestøtte var frykten at disse ville slutte å gi stor.

36. Lange, *Libertas Historie*, S.51.

37. Sst., S.51-52.

38. Sst., S.56.

39. Sst., S.58.

1. Spørsmålet om Libertas selv. Hvordan ble det finansiert? Hvem gav Libertas penger til? Ønsket de å forbli en hemmelighet, og var det i så fall fordi de gjorde noe ulovlig?
2. Det generelle spørsmålet om finansiering av politiske partier og politisk virksomhet. Et sentralt underspørsmål her var spørsmålet om forbindelsen mellom Arbeiderpartiet og LO.
3. Summen av de to spørsmålene nevnt ovenfor. Dette ledet til en generell undersøkelse angående hva slags informasjon om politiske partier og deres aktiviteter som burde være offentlig tilgjengelig. Dette ledet direkte til offentlighetsprinsippet.

Det er hovedsakelig det første spørsmålet som vil bli diskutert her. Spørsmål nummer to ble i stor grad blandet med spørsmål nummer tre og fikk sin endelige løsning med anbefalingen om å innføre offentlighetsprinsippet i 1952.⁴⁰

Spørsmålet om Libertas, Industria og Næringspolitisk opplysningsforening var lovlig hadde allerede blitt diskutert kort i Stortinget. Mest sannsynlig som et defensivt trekk hadde Odd Berg allerede kontaktet tidligere høyesterettsdommer Einar Hanssen på vegne av Libertas. Målet var nok å skaffe seg et juridisk forsvar, og å avslutte den juridiske debatten. Svaret Libertas fikk ble trykket i "Libertas: Bakgrunn, motiver, planer, virke"⁴¹. Boken kan i seg selv sees på som Libertas offisielle svar på avsløringen. I boken blir det klart at Hanssen har blitt bedt om å svare på to spørsmål: Først om ett firma som driver med verftsvirksomhet, industri eller andre typer næringsvirksomhet som er underlagt finanslovverket har mulighet til å bli medlemmer av Industria og Næringspolitisk opplysningsforening?: og hvis dette var lovlig, hvem hadde så makt til å melde firmaet inn i disse organisasjonene?⁴² Etter en relativt teknisk redegjørelse argumenterte Hanssen for at dette var lovlig da det mer eller mindre var sammenlignbart med å være medlem i en arbeidstakersorganisasjon. Den viktigste forutsetningen for dette var at Libertas ikke var et politisk parti, eller kun støttet et politisk parti. Så lenge Libertas fulgte sine statuer; å informere det generelle publikum om industripolitikk og kun argumenterte for en finans og næringspolitikk med minimal statlig intervensjon, var det åpenbart mente Hanssen at dette var til fordel for de som valgte å være innmeldt i Libertas.⁴³ Samtidig startet en undersøkelse kalt "Justisdepartementets lovavdelings P.M av 20 januar om bidrag fra aksjeselskaper til stiftelsen Libertas, Industria og Næringspolitisk opplysningsforening".⁴⁴

Justisdepartementets undersøkelser utgikk direkte fra stortingsrepresentant Oksviks første interpellasjon angående Libertas.⁴⁵ Diskusjonen i Stortinget var kort, og ikke særlig opplysende. Som nevnt tidligere

40. *Instilling angående spørsmålet om å gjennomføre offentlighetsprinsippet når det gjelder finansieringen av de politiske partier og den politiske presse* (Stavanger: Justis og Politidepartementet, 1952), 92, <https://www.nb.no/items/d93445cf7d6f8c9be34f49262d761c41?page=0&searchText=libertas>.

41. Libertas, *Libertas: Bakgrunn, Motiver, Planer, Virke*.

42. Sst., S.39.

43. Sst., S.42-44.

44. *Instilling angående spørsmålet om å gjennomføre offentlighetsprinsippet når det gjelder finansieringen av de politiske partier og den politiske presse*, S.80.

45. Denne hadde spurt

1. Er regjeringen oppmerksom på den virksomheten som er startet under navnet Industria?
2. Er det forsvarlig at en slik organisasjon er hemmelig?

var det Oksviks andre interpellasjon angående Libertas som startet den virkelige debatten i Stortinget. Men den første interpellasjonen ble likevel grunnlaget for Justisdepartementets undersøkelser. Hovedkonklusjonen til lovavdelingen kom allerede på første side, og konkluderte: “Den rettslige siden av spørsmålet er svært lite fremtredende. Det må anses på det rene at de omhandlede organisasjoners virksomhet ikke er i strid med norsk lov. Vi har således her i landet ingen lovregler til kontroll med pressens finansiering⁴⁶”. Men man kunne stille spørsmål ved finansieringen av stiftelsen. Spørsmålet ble dermed ikke om Libertas i seg selv var ulovlig, men i hvilken grad aksjeselskaper hadde lov til å støtte Libertas. Libertas skulle finansieres med gaver og frivillige bidrag fra det private næringsliv, og spørsmålet fikk da både en selskapsrettslig og en skatterettslig side. For å få klarhet i spørsmålene som oppstod rundt dette lente man seg mye på uttalelsene til jurist og professor Per Augdahl.

Det første han bemerket var at “For såvidt angår aksjeselskaper, følger det av aksjerettslige grunnsetninger at styrets og generalforsamlingens adgang til å bevilge gratitute av selskapets midler er sterkt begrenset⁴⁷”. Begrunnelsen for dette var at det var styret og generalforsamlingens oppgave å tjene penger for aksjonærene, og at gaver falt utenfor et slik formål. Men basert på Augdahls uttalelser i en tidligere rettsak, kom det frem at “også vederlagsfrie ytelser kan være i selskapets interesse. Det vil således skade selskapets renommé om det ikke gir rimelige bidrag til offentlige innsamlinger eller andre rent veldedige formål⁴⁸”. Spørsmålet ble da om Libertas var å se på som en veldedig stiftelse. Dette kom man frem til at stiftelsen ikke var da en slik stiftelse måtte tjene et formål “om hvis godhet og viktighet der ikke kan reises tvist⁴⁹”. Man fant også raskt ut at selskapene som gav gaver og frivillige bidrag til Libertas måtte skatte av dette, da Libertas virksomhet ikke var av en slik art at stiftelsen var omfattet av skattefritak. Dette virker ikke å ha fått større implikasjoner for finansieringen av Libertas, men stiftelsens lovlighet og status ble klarlagt av Augdahls uttalelser.

3.6 Oppsummering

Måten Libertas ble avslørt på hadde store konsekvenser for flere en bare Libertas. For Libertas var det et stort nederlag. Da stiftelsen mistet all kontroll på hvordan og når de ble offentliggjort, lyktes det Arbeiderpartiet og deres støttespillere å stille Libertas i ett svært dårlig lys. Samtidig klarte ikke Libertas å slå tilbake, delvis på grunn av sjokket ved å bli avslørt internt, delvis på grunn av intern uenighet, og delvis på grunn av uenighet mellom Libertas, Høyre og Venstre angående hvordan man burde gå frem. Avsløringen av Libertas ble slått stort opp i de fleste regionale og nasjonale aviser i Norge, og det lyktes i stor grad arbeiderbevegelsen å fremstille stiftelsen som en konspirasjon. I så måte kan det argumenteres for at Sejersted hadde rett når han mente at det både var en reel frykt for en mobilisering

3. Er virksomheten forenelig med demokratiske samfunnsinteresser?

46. *Instilling angående spørsmålet om å gjennomføre offentlighetsprinsippet når det gjelder finansieringen av de politiske partier og den politiske presse*, S.81.

47. Sst.

48. Sst.

49. Sst., S.82.

av kapitalkreftene mot arbeiderbevegelsen og at dette skapte en overdreven frykt for Libertas styrke.⁵⁰

Samtidig skapte avsløringen stor debatt i Stortinget. Resultatet av denne debatten ble heller magert når man ser kortsiktig på det. Granskingsutvalget markerte de ideologiske linjene i norsk politikk, men hadde ingen konkrete resultater å vise til. I det lange løp la debatten grunnlag for ny lovgivning angående finansieringen av politisk aktivitet, men dette kom først noen år senere. Lovligheten av en stiftelse som Libertas og spørsmålet om hvordan man kunne melde seg inn i en slik stiftelse ble også diskutert. Men etter den inkonklusive debatten i Stortinget angående spørsmålet forsvant spørsmålet etter uttalelsene fra Einar Hanssen der han konkluderte med at dette var innenfor det gjeldene lovverk. Dette var også konklusjonen til Per Augdahl, og resten av utvalget som utredet offentlighetsprinsippet. Også dette spørsmålet ledet iallfall i noen grad til utviklingen av det tidligere nevnte offentlighetsprinsippet.

Avsløringen av Libertas skapte også sammenligningen mellom LO og Libertas som skulle fortsette gjennom 1950-tallet. Libertas, og delvis Høyre mente hele perioden at Libertas var mer eller mindre en analogi til LO. Arbeiderbevegelsen argumenterte på sin side for at LO var noe helt annet. Avsløringen førte også til at Libertas måtte legge om mye av sin virksomhet. Forholdet til Høyre ble mer anstrengt, og forholdet til Venstre nærmest opphørte. Samarbeidet mellom Høyre og Libertas skulle likvel fortsette de neste årene etter et avbrudd. Høyre ble for all tid knyttet opp til Libertas, og det lyktes i stor grad Arbeiderpartiet og LO å fremstille Libertas som en stiftelse som støttet kapitalen og var imot arbeideren. Dette dannet bakteppet for valgåret 1949.

50. Sejersted, *Opposisjon og posisjon*, S.57.

Kapittel 4

Valget i 1949 og ettervirkningene

Etter avsløringen av Libertas og de påfølgende debattene ble det roligere rundt stiftelsen en stund. Tidlig i 1949 kan det se ut som det kun var Høyre som hadde Libertas høyt oppe på agenden, uten tvil på grunn av hvordan partiet ble knyttet opp til stiftelsen etter avsløringen. Men ikke lenge etter avsløringen av Libertas startet Arbeiderpartiet kampanjen “Folkemakt mot pengemakt”, en kampanje som spilte sterkt på Libertas-saken og som mange i Høyre mente at ville kunne ha store konsekvenser i valgkampen.¹ Det var altså en stor grad av forståelse innad i Høyre av at forholdet til Libertas og hvordan dette ble avslørt ville ha store konsekvenser under valget.

Dette var også tilfellet hos Libertas. Et godt eksempel på dette er hvordan Libertas nektet Høyre å holde kursvirksomhet på Elingaard. Elingaard var kjøpt inn til dels for å drive politisk kurs for partimedlemmer på “borgerlig” side, men etter avsløringen ønsket Libertas å holde flere upolitiske kurs der.² Et spørsmål som melder seg her er om dette ble gjort i all hovedsak for å beskytte Høyre, eller for å beskytte Libertas? Det som er sikkert er at valget ble en stor seier for Arbeiderpartiet, med 45,6 prosent av stemmene. Høyre gikk ikke så mye tilbake som de hadde fryktet, men partiet gjorde et elendig valg i 1945, og mange hadde nok forventet seg ett bedre valg i 1949 uten Libertas-saken. Samtidig var Libertas lite synlig i valgkampen etter avsløringen, og spilte derfor en mindre rolle. Som vi skal se tok både Høyre og Libertas konsekvensen av den dramatiske avsløringen. Libertas rettet sin virksomhet i større grad bort fra det politiske, samtidig som Høyre tok større avstand til Libertas.

I hvilken grad og på hvilken måte var Libertas og avsløringen av Libertas med å påvirke valget i 1949? Hvordan benyttet Libertas motstandere seg av stiftelsen? Tjente de borgerlige partiene, og da spesielt Høyre noe på kontakten med Libertas?

1. Riksaasen, *Libertas: bakgrunn, etablering og de første virkeår*, S.67.

2. Sst., S.67-69.

4.1 Libertas støtte til de borgerlige partier frem til valget 1949

Som vi har sett ble Libertas opprettet hovedsakelig med to formål. Den første var å drive opplysningsvirksomhet om viktighetene av det private og frie næringslivet. Det andre var å hjelpe til å gjenreise de borgerlige partienes pressevirksomhet etter andre verdenskrig. Libertas gikk svært bredt ut når det gjaldt å drive opplysningsvirksomhet, noe stiftelsen skulle fortsette med. Når det gjaldt den politiske virksomheten ble det heller snevrere og snevrere frem mot valget i 1949. Tilslutt var det mer eller mindre bare Høyre som fikk støtte, og denne støtten ble i større og større grad uønsket ettersom at partiet fikk bygget seg opp igjen. Ved slutten av 1949 stoppet Libertas all direkte pengestøtte til politiske partier.

Den aller største parten av støtte til de "ikke-sosialistiske" partiene gikk til Høyre, både når det gjelder penger og annen støtte. Ifølge Sejersted fikk Høyres hovedorganisasjon 750 000 kroner frem til Libertas stoppet den direkte pengestøtten i 1949, og høyrepressen fikk nærmere 1,500 000 kroner,³ ikke medregnet pressestøtte.⁴ Det som er sikkert er at per 1/4-1948 hadde Libertas forpliktet seg til å gi 50 000 til Høyres pressekontor og 841 819 kroner til Høyre-avisene.⁵ Budsjettet, som er satt opp for å dekke disponible midler mellom April 1948 og Desember 1949 viser også at Libertas hadde planlagt å gi ytterligere 50 000 til Høyres pressekontor, 400 000 til høyreaviser, 400 000 til utbygging av Høyres organisasjon, 100 000 til å utforme Høyres program, 500 000 i ekstramidler til valgkampen 1949, samt å holde 500 000 i valgkampreserve for partiet.⁶ Den totale støtten kunne teoretisk kommet opp i 1 950 000,- totalt hvis alt ble utbetalt som budsjettet. Til sammenligning så var den totale støtten fra alle fagforbundene og Landsorganisasjonen til Arbeiderpartiet 1000 000 til valgkamp i 1949.^{7,8} Spørsmålet er selvfølgelig i hvilken grad støtten fra Libertas faktisk gjenspeiler det som ble budsjettet i 1948? Svaret er virker å være nei.

Libertas stoppet all støttevirksomhet til politiske partier offisielt fra 26. Januar 1950. Det er mye som tyder på at den i realiteten stoppet en stund før dette. Men dette betød ikke at det var slutt på verken kontakten mellom Libertas og Høyre, og ei heller at støtte i form av overføringer av penger ikke ble diskutert etter dette. Helt frem til 1960 var båndene relativt tette mellom Høyre og Libertas, og flere ulike former for samarbeid ble diskutert. I Libertas regnskaper for 1949 kan man se at den totale utbetalingen til Høyre i perioden var på 950 000,-. Samtidig fikk Venstre 305 000,- og Bondepartiet 120 000,-.⁹ Det er noe uklart om dette kun gjelder for 1949 eller er totale beløp regnet fra Libertas stiftelse i 1947, men det siste virker mest sannsynlig da man kan se at Venstres totale inntekt for hele 1949 var på 269 639, Bondepartiet på 159 890 og Høyre på 1 235 295.^{10,11} På den andre siden er det ingen tvil om at dette beløpet, selv

3. Sejersted, *Opposisjon og posisjon*, S.55.

4. Riksaasen, *Libertas:bakgrunn, etablering og de første virkeår*, S.39.

5. Libertas, *Libertas budsjetter 1948-1949* (RA624 - Libertas, Riksarkivet,Oslo, Norway, 1949).

6. Sst.

7. Dette var ikke hele støtten da kontingentbetalinger fra det kollektive medlemskapet ikke er medregnet.

8. Bergh, *Storhetstid (1945-1965)*, S.91-92.

9. Sverre J Dæhli, *Libertas Regnskap 1949* (PA624 -Libertas, Riksarkivet,Oslo, 1950).

10. *Instilling angående spørsmålet om å gjennomføre offentlighetsprinsippet når det gjelder finansieringen av de politiske partier og den politiske presse*, S.18.

11. Det virker sannsynlig at støtten til partiene ble summert opp totalt for perioden 1947-1949 da Libertas allerede hadde bestemt seg for å avslutte den direkte støtten til politiske partier når regnskapet ble utført.

fordelt fra 1947 til 1949 utgjorde en betydelig sum for alle de tre partiene, og spesielt for Høyre. Dette var bortimot 1/3 av de totale inntektene til alle de tre partiene i perioden 1947-1949, og var med stor sannsynlighet et svært viktig bidrag til valgkampen for alle de tre partiene i 1949. Da det er uklart når de forskjellige summene ble utbetalt til de forskjellige partiene, er det vanskelig å si hvor stor betydning de hadde for valgkampen i 1949. Utifra budsjetteringen for 1949 kan det virke som Høyre fikk mye penger direkte til valgkamp, Venstre og Bondepartiet mindre summer. Utbetalingene til Venstre og Bondepartiet skjedde antageligvis i all hovedsak i 1947-1948.

I følge interne notater fra Libertas var det i første omgang aldri planen å direkte støtte politiske partier. Men tidlig i 1948 ble styret i Libertas innkalt til møte med Hambro og styret i Høyre, der de ble beskyldt for å vanskeliggjøre den økonomiske situasjonen for Høyre ved at Libertas mottok støtte som ellers ville ha gått til Høyre. Styret i Libertas sa seg raskt enig i å betale "erstatning" til Høyre der de kunne påvise at støtten som burde ha gått til de ble gitt til Libertas istedenfor. Styret mente at det uansett ville være svært få tilfeller der dette lot seg påvise, og mente at hele opptrinnet kom av at "Forholdet var og har desverre etter frigjøringen hele tiden vært at Høires ledelse ikke på langt nær har gjort det som kunne gjøres for å sikre økonomien, og man ønsket nå å få penger på lettest mulig måte, eller å få både i pose og sekk¹²". Det kommer også klart frem at Libertas var misfornøyd med innsatsen til Høyre: "styret i Libertas var av den oppfatning at arbeidseffektiviteten innenfor Høires organisasjon ikke på lang nær holdt hva man kunne ønske og at det derfor ikke var noen rimelig forhold mellom innsats og faktisk ble ytet fra næringslivet, fra styret i Libertas og fra de arbeidende innenfor denne organisasjonen og de prestasjoner Høires ledelse kunne oppvise¹³". Det hele endte med et oppvaskmøte på Hambros kontor, der Høyre fikk gitt uttrykk for at de ikke ønsket at Libertas skulle drive med egen opplysningsvirksomhet, og at de ønsket mer penger. Fra Libertas side kom det klart frem at dette var greit så lenge Høyre lovet å intensivere sitt organisasjonsarbeide, og at større bidrag fra Libertas ville føre til at Libertas og deres arbeid ble mer kjent.¹⁴ Dette møtet, og tatt i betraktning at arbeidet med å planlegge valgkampen 1949 allerede hadde kommet såpass langt, gjorde at "I påfølgende styremøter ble samtlige organisasjoners krav imøtekommet praktisk talt helt ut¹⁵"¹⁶ Den største parten av Libertas pengestøtte gikk til Høyre. Høyres ledelse argumenterte med at slik måtte det være da langt de fleste som ga støtte til Libertas var Høyre-folk, og dette måtte derfor komme Høyre tilgode.¹⁷ Libertas sa seg enig i dette:

"Dette var sannsynligvis et riktig resonnement, og dette faktum, sammenholdt med det behovet man kunne regne seg til ut fra partienes tidligere forbruk gjorde at styret i Libertas fant frem til en fordeling som resulterte i at Høire fikk langt større summer enn de to andre partier, men som dog betydde en forholdsmessighet som ikke ble kritisert. Ut fra Høires argument, nemlig at de fleste bidrag kom fra Høire-folk, kan det sies at Venstre og Bondepartiet sannsynligvis fikk relativt store summer til disposisjon.

12. Lange, *Libertas Historie*, S.28.

13. Sst., S.29.

14. Sst.

15. Sst., S.30.

16. Venstre og Bondepartiet hadde samtidig sendt inn behovsoppgaver. Disse imøtekom Libertas uten videre debatt, men beløpene var også betydelig mindre.

17. Lange, *Libertas Historie*, S.30.

Venstre fikk i hvert fall adgang til å utbygge sitt partiapparat i en grad som tidligere bare hadde vært en drøm for partiet”.¹⁸

Forholdet mellom Libertas og Venstre var preget av å være vanskelig og komplisert, og det er derfor ikke unaturlig at ikke mottok støtte i samme grad som Høyre. Når det gjelder Bondepartiet så var aldri kontakten veldig tett, og det er derfor naturlig at støtten ble begrenset. På en annen side så er det tydelig at Libertas hadde sterkt ønske om samling på den ikke-sosialistiske siden, men at dette ble umuliggjort av forholdene rundt avsløringen av Libertas, men også av politiske forskjeller partiene imellom, som nok var større en det Libertas hadde regnet med. Spesielt Høyre fikk betydelige støtte i andre former enn direkte penger før valget 1949. Støtten til pressevirksomhet var det viktigste av denne formen for støtte, men den ser ikke ut til å ha hatt stor betydning for valget. Langt det viktigste positive bidraget Libertas gav for ikke-sosialistisk side frem til valget 1949 var den direkte pengestøtten som gav Høyre, Venstre og Bondepartiet mulighet til å drive en valgkamp som ville være umulig uten denne støtten. Denne støtten ble nok i stor grad oppveiet i negativ retning, spesielt når det angår Høyre, ved den uheldige avsløringen av Libertas og sammenknytningen med Høyre.

4.2 Opposisjonens bruk av Libertas

Som vi har sett tidligere brukte Libertas motstandere avsløringen av Libertas for alt det var verdt. Men mye av oppmerksomheten ble trukket bort fra Libertas i begynnelsen av 1949. En av grunnene til dette var nok at det allerede hadde lyktes å binde Høyre så tett opp til Libertas at det ville være vanskelig for Høyre å ta total avstand før valget var ferdig. Det er også tydelig at Arbeiderpartiet hadde fått med seg at det å støtte den ikke-sosialistiske pressen var Libertas hovedformål. På landsmøtet til Arbeiderpartiet i Februar 1949 ble Libertas kun diskutert i forhold til arbeiderpressen og hvordan man kunne bygge oppslutning rundt denne. Libertas ble her mer eller mindre sidestilt med Høyre generelt og høyrepressen spesielt. Libertas (og Industria) var organisasjoner som sprøytet midler hovedsakelig inn i den borgerlige pressen, og det var arbeiderpressenes ansvar å belyse dette: “Men folket, avisleserne og velgerne har krav på å vite hvilke økonomiske krefter og organer som finansierer både avisene og annen politisk virksomhet. Det er nødvendig at vi gjør det klart for vårt folk hvilken fare som ligger i, ikke bare for pressen, men for hele vårt demokrati, at vi har disse skjulte tilskuddene”.¹⁹ På den ene siden ble altså Libertas sett på som et stort demokratisk problem som måtte motarbeides med alle midler, og da spesielt gjennom pressevirksomhet. Det var nødvendig å stanse denne virksomheten slik som det hadde blitt gjort i Frankrike, Amerika, Nederland og Tsjekkia. Aksjonen mot Libertas kunne ikke stanse før “vi kan være sikre på at vårt land og vår presse er sikret mot franske førkrigsforhold”.²⁰ På den andre siden kan mye av de retoriske grepene brukt på landsmøtet mot Libertas sees på som rettet innover for å støtte gjenreisningen av arbeiderpressen etter krigen, en oppgave som ikke enda ble sett på som fullført. Der var planlagt en storstilt landsomfattende kampanje for å øke arbeiderpressens utbredelse, og man

18. Lange, *Libertas Historie*, S.30.

19. *Protokoll over forhandlingene på det ... ordinære landsmøte* [på Norsk (Bokmål)] (Oslo: Partiet, 1950), S.53-54, https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2012010908060.

20. Sst., S.54.

ønsket som del av denne å selge andeler av a-pressen til de forskjellige fagforeningene: “Og her må ikke en enkelt forening kjøpe avlat med en andel eller to, her må den enkelte og foreningene gjøre en innsats som monner og merkes både av giver og mottaker. Det må gies ett svar på Industrias og Libertas virksomhet som ikke er til å misforstå”.²¹ Det var altså to ulike hensyn som spilte inn når man diskuterte Libertas på Landsmøtet 1949. Det kan virke som det siste av disse hensyn var viktigst hvis man ser på hvilken rolle Arbeiderpartiet og arbeiderbevegelsen tilla Libertas i valgkampen 1949.

Spørsmålet er i hvilken grad Arbeiderbevegelsen så på Libertas som en reel trussel, og i hvilken grad man benyttet seg av Libertas for å skape samling innad og skaffe støtte utad? Svaret er nok at dette varierte betydelig med tiden. Trond Bergh argumentere for eksempel på den ene siden at Arbeiderpartiet så seg nødt til å “gjenopplive” det kollektive medlemskapet i Arbeiderpartiet som hadde vært i sterk nedgang fra midten av 1930-tallet og frem til 1949. Dette var til dels for å hindre en partipolitisk fri og uavhengig fagbevegelse som det Kommunistiske parti og den borgerlige siden hadde gått inn for, men også som “ett motstøt i debatten om Libertas økonomiske støtte til de borgerlige partiene”.²² Det er også klart som nevnt tidligere at Libertas ble sett på som storkapitalens fremste forsvarer. Opprettelsen og spesielt hemmeligholdet ble sett på, som Gerhardsen kalte det: “Et lumskt angrep på demokratiet”.²³ Men det er også klart at Gerhardsen ikke tilla Libertas en veldig stor rolle i valgkampen 1949. For Gerhardsen var det nok i kampen om pris- og rasjonaliseringslovene Libertas spilte den største rollen²⁴, selvfølgelig sammen med den generelle finansieringen av de borgerlige partiene. Striden om pris- og rasjonaliseringslovene kulminerte i 1953, men startet på mange måter i 1947. I så måte var striden i full gang under valgkampen 1949, men den fikk liten direkte betydning. Indirekte mente Gerhardsen at striden “kom til å forgifte det politiske liv gjennom flere år”²⁵

Da det kun var Høyre som var eksplisitt knyttet opp til Libertas, var det Høyre som hadde mest å tape på at Libertas skulle bli et tema under valgkampen. Libertas ble heller ikke et stort tema i valgkampen. I den grad stiftelsen ble brukt, var det for å minne velgerne om at det eksisterte en “kamporganisasjon” med svært mye penger rettet mot fagbevegelsen. Gerhardsen avsluttet sitt foredrag til partikongressen mai 1949 ved å advare:

“Vi vet nå at næringslivets organisasjoner gjennom lengre tid har arbeidet for å skape kamporganisasjoner utenom de politiske partier direkte rettet mot arbeiderbevegelsen. Det er de berømte organisasjonene Libertas og Industria og hva de ellers heter. Innsamlingen av svære pengemidler for å føre denne kampen har lenge vært igang og de kommer ikke til å mangle penger denne valgkampen. Penger kan spille en stor rolle, men de kan forhåpentligvis ikke bli avgjørende. Det som har skjedd må imidlertid gjøre det klart for arbeiderne at de også har veldig interesser å ivareta. Det må mane dem til å styrke fagbevegelsen og Arbeiderpartiet, og å sette alle krefter inn i kampen”.²⁶

21. *Protokoll over forhandlingene på det ... ordinære landsmøte*, S.55.

22. Bergh, *Storhetstid (1945-1965)*, S.62.

23. Gerhardsen, *Samarbeid og strid*, S.259.

24. For Gerhardsen var utfallet av selve debatten minimalt påvirket av Libertas, men Libertas påvirket svært mye hvis man ser bredere på det politiske rammeverket for debatten.

25. Gerhardsen, *Samarbeid og strid*, S.264.

26. Gerhardsen, *Framgang ved valget - en seier for de fagorganiserte*, S.21-22.

Det skulle vise seg at både Arbeiderpartiet og den “ikke-sosialistiske” siden hadde nok penger til å drive valgkamp i 1949. Og dette var i stor grad takket være henholdsvis Landsorganisasjonen og Libertas. Men de store velgerutslagene kom ikke i forhold til 1945. Arbeiderpartiet brukte Libertas i valgkampen der de så seg tjent med det, men bruken var i stor grad rettet mot egne kjernevelgere. Det kan tyde på at det har vært en større forståelse innad i Arbeiderpartiet enn hos Libertas og de ikke-sosialistiske partiene at de store velgermassene på dette tidspunktet var relativt fastlåst, og at de store bevegelsen ikke kom til å komme. De fleste nye velger som stemte på Arbeiderpartiet under valget 1949 kom fra Norges Kommunistiske parti. Dette var velgere som nok uansett ikke hadde stemt på et parti som fikk støtte av Libertas. Samtidig hadde den ikke-sosialistiske siden også ganske stabile stemmetall, men en svak nedgang totalt sammenlignet med 1945. Valget ble, spesielt for Høyres del, regnet for dårlig. Men det store tapet av mandater på Stortinget kom heller av valgordningen enn av massiv nedgang i stemmer. Høyre hadde også gjort et dårlig valg i 1945, og mange hadde nok regnet med et bedre resultat i 1949.

4.3 Valg 1949

Den borgerlige siden med Høyre i spissen gjorde et dårlig valg i 1949. Høyre gikk fra 17,1 prosent av stemmene i 1945 til 16 prosent i 1949, og mistet to mandater på Stortinget. Venstre hadde en tilbakegang på 1,3 prosent, men endte med 1 mandat mer enn i 1945. Bondepartiet hadde en tilbakegang på 3,2 prosent, men fikk 2 ekstra mandater, og Kristelig folkeparti endte som eneste borgerlige parti frem med 0,5 prosent og en økning på 1 mandat siden valget i 1945. Samtidig fikk diverse borgerlige fellestater en total oppslutning på 6,2 prosent. Det eneste ikke-sosialistiske partiet som gikk frem var altså det eneste partiet Libertas ikke støttet med penger. Dette har ikke nødvendigvis noen direkte sammenheng, men det ble nok uansett lagt merke til. Samtidig gjorde Arbeiderpartiet ett av sine beste valg noensinne, med 45,7 prosent av stemmene. På grunn av valgordningen gjorde Arbeiderpartiet sitt beste valg noensinne når det kom til mandater på Stortinget, med hele 85 av 150 mandater og rent flertall alene. Dette var en økning i oppslutning på 4,7 prosent siden valget i 1945, og en økning med 9 mandater. Det meste av økningen kom fra Norges Kommunistiske parti, som også gjorde et elendig valg. Fra 11,9 prosents oppslutning og 11 mandater på Stortinget, gikk partiet ned til 5,8 prosents oppslutning og ingen mandater. Den ikke-sosialistiske blokken holdt altså på de fleste av stemmene sine, og hadde totalt faktisk en svak økning av den totale prosenten av stemmene.

Der Arbeiderpartiet hadde vært avhengig av Norges Kommunistiske parti for å ha flertall på Stortinget etter 1945, fikk de nå flertall alene. NKP var et parti man fant det mer og mer vanskelig å samarbeide med i Arbeiderpartiet, og det var nok en lettelse at man slapp å rette seg den veien. Dette var nok også en lettelse på den ikke-sosialistiske side, som tross alt fant Arbeiderpartiet et bedre alternativ enn NKP. Valget, som ikke på noen måte hadde vært spesielt bra for den ikke-sosialistiske siden, ble forverret av mandatsfordelingsmetoden som ble brukt for siste gang i valget 1949. D'Hondt metode, som ble brukt på til å velge mandater frem til valget 1953 gav svært mange mandater til det største partiet målt i prosent antall stemmer. Og aldri hadde et enkelt parti oppnådd å få like mange stemmer som Arbeiderpartiet 1949. I 1953 ble metoden endret, og selv om Arbeiderpartiet gjorde et enda bedre valg målt i antall

stemmer med 46,7 prosent, mistet de 8 mandater.

4.4 Oppsummering

Konsekvensen etter valget er mange og går i sprikende retninger. På den ene siden var den direkte pengestøtten fra Libertas til Høyre, Venstre og i noen grad Bondepartiet avgjørende for at partiene skulle få drevet en effektiv valgkamp. Venstre og Bondepartiet lyktes også å ta avstand fra Libertas, og fikk dermed i pose og sekk. Samtidig hadde allerede avsløringen i 1948 knyttet Høyre opp til Libertas, og partiet hadde lite å tjene på å bli tettere koblet sammen med stiftelsen på dette tidspunktet. Dette stod også klart for både Libertas og Høyre, som raskt tok ut større avstand til hverandre. Ikke unaturlig førte de store pengeoverføringene fra Libertas til de tre partiene også til betydelig frykt innad i partiene for at Libertas skulle få for stor innflytelse over deres politikk. Dette var nok med å på trekke partiene i en annen retning enn Libertas kunne tenke seg, og skapte også større avstand mellom de ikke-sosialistiske partiene. Dette var det motsatte av det Libertas ønsket seg, en stabil samling og samarbeid på ikke-sosialistisk side. Det kan diskuteres om dette i det hele tatt var realistisk i perioden, da motsetningen innad i Venstre på mange måter umuliggjorde dette fra begynnelsen av.

Opptakten til, og valget i 1949 fikk Libertas til å innse at en samling på borgerlig side var urealistisk på det daværende tidspunktet, iallefall på det grunnlaget som Libertas ønsket seg. Det stod også klart for alle parter at forholdet mellom Libertas og Høyre hadde vært til skade for begge to. Noe som ikke kom godt frem offentlig var den store avhengigheten Høyre, Venstre og delvis Bondepartiet hadde av pengestøtten Libertas gav. På den andre siden er det sannsynlig at iallefall Høyre hadde motatt mye av den samme støtten uten Libertas, uten å gå veien om stiftelsen. Det stod klart for Libertas allerede før valget 1949 var ferdig at de hadde kommet skjevt ut i forhold til hvordan de ønsket å fremstå, og at endring av virksomheten var uunngåelig. Det ble også betydelig roligere rundt stiftelsen de neste par årene etter valget, og dette gav Libertas mulighet til bygge opp selvtillit igjen, samtidig som man fikk bygget ut organisasjonen. Når diskusjonen om en permanent pris-og rasjonaliseringslov begynte for fullt igjen 1951-1952, var Libertas klare til å komme frem i lyset igjen, men denne gang i mye større grad på egne premisser. Også for Høyres del var denne utviklingen heldig, da de på lang nær i like stor grad ble forbundet med Libertas frem mot valget i 1953, og partiet kunne også innkasser minst en delvis seier i pris-og rasjonaliseringsdebatten. På den andre siden fjernet Libertas og Høyre seg mer og mer fra hverandre. Der Libertas skulle fortsette å stille seg i kraftig opposisjon til samfunnsutviklingen, skulle Høyre integrere seg selv i større grad inn i den, og forsøke å styre den innenfra. Dette var likevel ikke siste gang Libertas og Høyre hadde svært tette bånd. Som vi skal se fikk forholdet en renesanse etter striden om pris-og rasjonaliseringslovene.

Kapittel 5

Libertas legger om virksomheten

Etter valget i 1949 var det altså helt klart for alle parter at spesielt forbindelsen mellom Libertas og Høyre hadde vært til skade for begge parter. Dette førte til at Libertas tok større avstand fra Høyre, og at de i mye større grad begynte å satse på egen, direkte opplysningsvirksomhet. Libertas selv hevdet som nevnt tidligere at de aldri hadde noe ønske om å bli blandet inn i politikken direkte, og ei heller å støtte politiske partier direkte. Det siste gjorde stiftelsen etter litt overtalelse, og det første var det svært naivt å tro at man kunne unngå, selv om de muligens kunne unngått en så uheldig avsløring, og heller bli offentliggjort på egne premisser. Etter det dårlige valget i 1949 følte mange i Libertas at stiftelsen hadde fått et svært dårlig rykte, og en viss form for motløshet bredde om seg i organisasjonen. Samtidig var det nok på sikt greit for stiftelsen å få litt avstand til Høyre, da de i større grad kunne drive opplysningsvirksomhet på egne premisser uten å ta hensyn til politiske standpunkt de var enig eller uenig i. Også støtten til pressevirksomhet falt bort, og dette fristilte midler som gjorde at Libertas mye mer effektivt kunne drive egen opplysningsvirksomhet¹ Men bruddet var ikke på noen måte fullstendig. Det var fortsatt tett kontakt mellom Libertas og ledende Høyre-politikere, om enn uformelt. Ikke før i 1960 kom det endelige bruddet.

Det er klart at en grunn, kanskje hovedgrunnen til at Libertas la om virksomheten var den vanskelige avsløringen, og hvordan dette hadde hatt negativ effekt for både Libertas og Høyre. Samtidig ble forholdet mellom Libertas og Høyre gradvis mer betent, og man fant ut på begge sider at det var like mange ting man var uenig om som enige. Dette kapittelet vil undersøkes i hvilken grad omleggingen av hvordan stiftelsen ble drevet gav Libertas større spillerom til å drive egen opplysningsvirksomhet. Dette vi også være relevant for neste kapittel, da Libertas offensiv mot pris-og rasjonaliseringslovene med stor sannsynlighet var den største og mest velykkede kampanjen Libertas hadde i perioden. På tross av dette så fortsatte det å være tett kontakt mellom Libertas og Høyre. Et spørsmål som skal belyses tilslutt er i hvilken grad var Libertas endring av fremgangsmetode en reel endring i forholdet mellom Libertas og Høyre, og i hvilken grad fortsetter og forandres kontakten? Et godt sted å starte er når Libertas beslutter seg for å stoppe all direkte støtte til politiske partier i slutten av 1949, og dermed i realiteten legger om virksomheten.

1. Noen ville muligens kalle det propaganda.

5.1 Organisasjonsendring og nye mål

Samtidig som Libertas stoppet støttevirksomheten til politiske partier, endret stiftelsen navn fra “Den Norske stiftelsen Libertas” til “Libertas, opplysningsinstitutt for fritt næringsliv”. Dette markerte en viss omdreining av Libertas virksomhet. I følge Steinar Riksaasen stod Libertas ovenfor en tredelt oppgave ved inngangen til 1950:

1. Å bygge ut eget organisasjonsapparat
2. Produsere litteratur og annet materiale
3. Drive utadvent virksomhet og komme i direkte kontakt med et størst mulig publikum²

Dette er en ganske god oppsummering av hva Libertas arbeidet med frem mot kampen mot pris-og rasjonaliseringslovene. Sentralt fortsatte Libertas å ha organiseringen som den er fremstilt i underkapittelet om organisering, men spesielt Næringspolitisk opplysningsforening ble etter 1949 delt opp i flere underbransjer.³ Alle de nye underorganisasjonene fikk ett styre bestående av 3 personer, og tillitsmannsutvalg på mellom 10-20 personer. Denne organisatoriske forandringen skjedde ifølge Riksaasen da det “sikret et handlekraftig styre, samtidig som foreningene knyttet til seg opinionsdannende personligheter som forutsetningsvis nøt stor anseelse i sine yrkesorganisasjoner”.⁴ Da Libertas begynte å satse mer på egen opplysningsvirksomhet heller enn å støtte “beslektede organisasjoner”, fikk stiftelsen også mulighet til å realisere planer som hadde eksistert helt siden stiftelsen i 1947, men som fortsatt bare var på planleggingsstadiet. Eller som Libertas uttrykket det selv, mest sannsynlig ved de Lange: “Det ble besluttet at man skulle ta i bruk alle de opplysningsmidler som var kjent og drive et meget intenst arbeid i 1950 for at flest mulig skulle bli overbevist om organisasjonens nye linje”.⁵ Ifølge Landon og Heidegger stoppet Libertas etter 1950 “making financial contributions to the non-Socialist parties campaign efforts, and instead developed into an active parallel action organization which concentrated on influencing selected public opinion groups in favor of neo-liberal economic and political principles”.⁶

5.2 Billedbladet NÅ, utvidet kursvirksomhet ved Elingaard, Opplysningsinstituttet for fritt næringsliv og annen opplysningsvirksomhet

Oppstarten av kurs på Elingaard hadde som tidligere nevnt startet allerede i 1949. Etter valget i 1949 og utviklingen av den politiske støttevirksomheten så Libertas behovet for å kraftig bygge ut opplysningsvirksomheten sin. Det var ifølge Libertas selv:

2. Riksaasen, *Libertas: bakgrunn, etablering og de første virkeår*, S.84.

3. Eksempler er Næringspolitisk opplysningsforum - Skipsfart, Næringspolitisk opplysningsforum - Handel, Næringspolitisk opplysningsforum -Skog osv.

4. Riksaasen, *Libertas: bakgrunn, etablering og de første virkeår*, S.86.

5. Lange, *Libertas Historie*, S.70.

6. Heidenheimer og Langdon, *Business Associations and the Financing of Political Parties: a comparative study of the evolution of practices in Germany, Norway and Japan*, S.114.

“maktpåliggende å bygge ut et større apparat, men ikke på en slik måte at organisasjonen ville bli for stiv og i neste omgang byråkratisk. Dernest ble det også lagt stor vekt på en viss uavhengighet mellom de ledd innenfor organisasjonsnettene som skulle dekke forskjellige oppgaver. Dette kunne bare løses ved å skape et organisasjonsmønster med adskilte, men allikevel koordinerte institutter og organisasjoner. Dette organisasjonsskjema er blitt fulgt”.⁷

Det virker ikke usannsynlig at denne utbyggingen av opplysningsvirksomheten hadde skjedd uavhengig av at Libertas stoppet støtten til politiske partier, da de allerede hadde begynt å organisere opplysningsvirksomhet på måten beskrevet ovenfor ved å opprette stiftelsen Elingaard som adskilt stiftelse, men fullstendig koordinert med og avhengig av Libertas allerede før valget 1949. Men omfanget av opplysningsarbeidet ble nok større, da Høyre, som tross alt var partiet med tetteste forbindelser til Libertas helst så at stiftelsen ikke drev utstrakt, direkte opplysningsvirksomhet åpent før bruddet. På den andre siden er det ikke umulig at valget av organisasjonsform for opplysningsvirksomheten til Libertas var basert på hvordan forholdet mellom stiftelsen Elingaard og stiftelsen Libertas var organisert, som igjen kan tenkes å være en ide fra Høyre. Høyre, som hadde planer om å drive utstrakt kursvirksomhet på Elingaard så nok helst at forbindelsen mellom Libertas og Elingaard ikke var tettere enn det som var nødvendig. Libertas så det nok som hensiktsmessig å fortsette denne formen for avstand, da det hadde potensialet til å muliggjøre målrettet opplysningsvirksomhet til varierende målgrupper uten sammenblanding av medier. Denne formen for organisering ble da bare rett og slett beholdt, selv etter at Høyre stoppet all kursvirksomhet på Elingaard, og Libertas stoppet direkte politisk støttevirksomhet. Det skal også påpekes at tetteheten på båndene mellom Libertas og de “avskudd” som skulle drive opplysningsvirksomhet var sterk. Avskuddsorganisasjonene var totalt avhengige av Libertas finansielt, og også hvem, hva, og tildels hvordan man skulle diskutere saker kom fra Libertas selv. Men typen stoff, og også i noen grad hvordan det ble fremstilt ble overlatt til de avskuddene selv å bestemme.

Selv om den direkte politiske støtten hadde stoppet⁸, var det klart at opplysningsvirksomheten Libertas drev var politisk rettet. Man så på byggingen av opplysningsapparatet som å fylle et tomrom på den borgerlige siden av politikken som Arbeiderpartiet og LO hadde hatt på plass hele tiden.^{9,10} I perioden mellom 1949 og 1952 opprettet Libertas Opplysningsinstituttet for fritt næringsliv, Elingaard studieinstitutt for fritt næringsliv, Elingaard brevscole, Elingaard forlag, Konsulentinstitutt A/S, og billedbladet NÅ. Samtidig abonnerte Libertas på et relativt stor opplag av bladet Farmand, som stiftelsen også sørget for at var tilgjengelig flere offentlige steder, slik som mange av landets legekantor. Ellers var alle de overnevnte organisasjonen rettet mot forskjellige, men ofte overlappende målgrupper. Hensikten med de var også til dels forskjellig, og til tider opprettet som direkte motsatser til tilsvarende organisasjoner på “sosialistisk” side. Ett godt eksempel på dette er billedbladet NÅ, som kom ut som direkte motsatt til LOs billedblad Aktuelt. Aktuelt var Norges eneste billedblad før NÅ kom ut i 1952, og med et opplag

7. Intern Libertas Kladd, *Libertas og den politiske utviklingen i 1950-årene. Kladd* (RA/PA-0624/D/L0186/001 Riksarkivet,Oslo), S.30.

8. Midlertidig kan man hevde.

9. Dette er på mange måter det samme som Minerva-kretsen ønsket å gjøre noen år senere. Se kapittel 8.

10. Kladd, *Libertas og den politiske utviklingen i 1950-årene. Kladd*, S.31.

på 130 000 regnet *Libertas* med at bladet hadde “betydelig politisk innflytelse”.¹¹ *NÅ* var som *Aktuelt* rettet mot yngre mennesker, og skulle etterhvert oppnå omtrent samme opplag som *Aktuelt* hadde. Men det ene bladet gikk ikke på bekostning av hverandre, og svært mange av de som leste det ene bladet leste det andre. Ifølge *Libertas* var grunnen til at begge blad ble lest at “det er neppe tvil om at både *Aktuelt* og *NÅ* har en vesentlig innflytelse langt utover de kretser som står på linje meningsmessig. Dette beror på bladenes karakter, og blanding av seriøst meningsstoff og populære reportasje med underholdningsverdi”.¹² Ser man igjennom noen eksemplarer av både *Aktuelt* og *NÅ* kan man få mistanke om at det var det siste, altså de populære reportasjene som sørget for de store opplagene og overlappen av lesere, heller enn det første.

Skoledriften på Elingård og Elingaard brevskole er omtalt tidligere, men etter at *Libertas* la om sin virksomhet fikk de både større spillerom, og ble relativt sett viktigere for *Libertas*. De første årene etter 1950 vokste kursvirksomheten på Elingaard og “perfeksjoneringen av likesinnede slik at disse kunne bli mer handlingsdyktige i næringspolitikk og politikk dominerte virksomheten”.¹³ Men etterhvert fikk flere og flere av de som brukte Elingaard til kursvirksomhet egne steder å holde kurs. Norsk Arbeidsgiverforening og Norges Rederforbund hadde vanligvis hatt kursvirksomheten sin på Elingaard, men etter at de fant egne steder å holde kurs, ble mye av kapasiteten til Elingaard lediggjort. Samtidig:

“med at de unges og ikke minst studentenes innstilling ovenfor næringslivet generelt - og ikke minst det private næringsliv - endret seg i negativ kritisk retning. Og denne innstillingen vokste frem på ungdoms-sektoren over et meget bredt politisk plan, hvor såkalt verdikonservative i enkelte sammenhenger ikke sto så langt fra de mest ekstremt radikale”.¹⁴

Fremveksten av denne verdikonservativismen, spesielt gjennom *Minerva*-kretsen, blir videre diskutert i kapittel 8, men var utvilsomt en faktor som gjorde det vanskeligere for *Libertas* å nå frem med sin egen opplysningsvirksomhet. Samtidig mistet *Libertas* “eneretten” på å være ideologiske standardbærere for den borgerlige siden. Den konservative *Minerva*-ideologien viste seg nok å være mer i tiden etter det store oppgjøret om fullmaktslovene. På den andre siden ønsket *Libertas* å favne bredt med sin kursvirksomhet, og beklaget seg over at ingen seriøse, venstreorienterte ungdom hadde vært på kurs på Elingaard. Kursvirksomheten ble også utvidet ved å kjøpe *Skjoldnes* på Fana utenfor Bergen. *Skjoldnes* ble så solgt etter få år, da man fant at man kunne opprettholde kursaktivitet i Bergensområdet uten å ha en sentral skole på linje med Elingaard.

5.3 Tilgjengelige midler

Som vi har sett klarte *Libertas* å samle inn relativt store midler relativt raskt. Men etter at man avsluttet den direkte støtten til politiske partier var det ikke behov for de store pengesummene man hadde hatt tidligere. Behovet for penger ble nå begrenset til kostnadene ved å drive egen opplysningsvirksomhet,

11. Kladd, *Libertas og den politiske utviklingen i 1950-årene*. Kladd, S.31.

12. Sst., S.31-32.

13. Sst., S.35.

14. Sst.

noe som skulle vise seg å være langt billigere enn å forsøke å påvirke den relativt fastlåste norske opinionen ved valg. Det kan argumenteres at Libertas fikk mer “bang for the buck” etter at stiftelsen endret formål. Det kan diskuteres hvor stor påvirkningskraft Libertas fikk på og rundt diskusjonen om pris- og rasjonaliseringslovene, men det var utvilsomt påvirkning. Innad i Libertas skulle det bli sett på som stiftelsens største seier. Og denne kom kanskje nettopp fordi man klarte å engasjere en bredere gruppe enn det Libertas vanligvis lyktes med. Spørsmålet da er: hvor mye penger hadde Libertas? Per 31. Januar 1950 hadde Libertas 2.161.190,- kroner på konto.¹⁵ Av dette var ca 1.000.000,- kroner overskudd fra året før, og de totale utgiftene i 1950 var på ca 600.000,- kroner. De største enkeltutgiftene var administrative omkostninger på 123.000,- kroner og støtte til Farmand på 105.000,- kroner.¹⁶ Sammenligner man med 1949, som var det siste året Libertas gav pengestøttet direkte til de borgerlige partiene og den borgerlige pressen, var den sammenlagte inntekten på 8.552.742,- kroner. Mesteparten av denne inntekten kom fra næringspolitisk opplysningsforening, altså kontingentinnbetalinger fra skipsrederiene. Den totale inntekten fra disse i 1949 var på 3.257.958,- kroner.¹⁷ Den nest største inntektskilden var Industria-kontingenter med 559.961,- kroner, altså et langt lavere beløp. Den totale støtten direkte til partiene i 1949 var 905.000,- til Høyre, 305.000,- til Venstre og 120.000,- til Bondepartiet. Støtten til partiene var tilsammen den nest største utgiftsposten i 1949, et år stiftelsen fikk overskudd på 2.400.000,- kroner ikke medregnet inngåtte forpliktelser.¹⁸

Som vi kan se, gikk altså Libertas mer eller mindre i 0,- i 1950, når de i 1949 hadde gått med stort overskudd. Inntekten fra Næringspolitisk opplysningsforening gikk for eksempel ned fra over 3.000.000,- i 1949 til 818.518,- i 1950.¹⁹ Andre inntektskilder sank tilsvarende, med unntak av posten diverse bidrag, som gav inntekt på 889.600,- kroner. Dette var altså Libertas største inntektskilde i 1950. Det er noe uklart hvor disse diverse bidragene kom fra, men det virker sannsynlig at dette er tilskudd fra privatpersoner som var sympatisk til Libertas. de Lange var også svært dyktig til å skape personlige kontakter, og det er ikke utenkelig at mye av disse diverse bidragene kommer fra at de Lange og andre i Libertas-styret reiser rundt i Norge og ber om bidrag²⁰. Den totale pengebeholdningen til Libertas ved utgangen av 1950 var på ca 2.100.000,- kroner. Det er tydelig at hovedgrunnen til at Libertas inntekter sank så drastisk mellom 1949 og 1950 var at man krevde inn mindre i medlemskontingent fra Næringspolitisk opplysningsforening og Industria. Dette var ikke nødvendigvis bare betinget av at man hadde behov for mindre midler når man ikke skulle støtte direkte opp om politiske partier og pressevirksomhet. Lavere kontingent kan man også tenke seg at førte til høyere medlemstall i Næringspolitisk Opplysningsforening og Industria. Noe som skulle trekke andre veien, altså øke behovet for midler var utbyggingen av organisasjonen og etterhvert kjøp av eiendom. Ifølge Libertas selv var også hensyn til de politiske partier en viktig årsak til kontingentreduksjonene. Ideen her var nok at en lavere kontingent til Libertas ville føre til at de borgerlige

15. Sverre J Dæhli, *Libertas Regnskap 1950* (RA/PA-0624/D/L0044/0001 Riksarkivet, Oslo, 1951).

16. Sst.

17. Dæhli, *Libertas Regnskap 1949*.

18. Sst.

19. Dæhli, *Libertas Regnskap 1950*.

20. En av grunnene til at de Lange blir tilbudt stillingen som økonomisjef i Høyre senere, er nettopp på grunn av hans store kontaktnettverk og evne til å komme i kontakt med næringslivet

partiene fikk større direkte støtte.²¹

Det er tydelig at utbygging av organisasjonen ikke var noe stort problem når det kom til penger. Til tross for den store nedgangen i inntekter Libertas hadde mellom 1949 og 1950, var organisasjonen i overskudd i 1951. Eksempelvis var det budsjettet for en pengebruk på 1.000.000 for året 1951, men den 31. Oktober hadde man bare lyktes å bruke 663.000,- kroner. I de 11 månedene mellom 31. Desember 1950 og 31. Oktober 1951 økte Libertas sitt overskudd med 500.000,- kroner, slik at stiftelsen nå satt med en formue på 2.600.000.²² Den største utgiften var drift av Elingaard, med publikasjoner som nest største utgiftspost. Dette er ikke overraskende, da Libertas i 1951 satt igang sin opplysningsvirksomhet mot permanente pris- og rasjonaliseringslover. Farmand, som eneste blad ikke direkte drevet av Libertas som fikk støtte, hadde bare ved utgangen av oktober 1951 fått 30.000, av et beregnet budsjett på 100.000. Ca 100.000,- til Farmand skulle forbli en fast post på budsjettet i hele perioden omtalt i denne masteroppgaven, og det er ikke urimelig å anta at dette skulle være helt sentralt for driften av Farmand.

Det har beklageligvis ikke vært mulig å finne regnskap for 1952, et år der vi vet at Libertas har hatt relativt store utgifter. Først og fremst er det ikke unaturlig å regne med at Libertas brukte ganske store summer på opplysningsvirksomhet og propaganda rettet mot pris- og rasjonaliseringslovene. Uten regnskap for 1952 blir det umulig å si akkurat hvor store summer det er snakk om, men som vi kan se i kapittel 6 kan man tenke seg at utgiftene har vært i størrelsesorden 500.000 til 1.000.000,- kroner. I 1952 gikk også Libertas til innkjøp av kontorer i Oscarsgate 53 på Frogner i Oslo. Igjen er det umulig å si helt konkret hva denne eiendommen kostet Libertas, men en såpass sentral eiendom mitt i Oslo ville ha en kostnad på flerfoldige 100.000,- kroner. Og tilslutt startet Libertas opp billedbladet Nå i 1952. Nå er diskutert tidligere, men for spekulere litt på kostnadene kan det nevnes at i et internt Libertas-dokument regnet man med å tape 250.000,- kroner ved salg av 30.000 eksemplarer det første året.²³ Det er usikkert i hvilken grad dette overslaget stemte, men det virker ikke urimelig å anta at også oppstarten av Nå medførte betydelige utgifter for Libertas. Det vi faktisk har er regnskapet til Libertas for 1953, og der kan vi se at i 1953 gikk Libertas med et overskudd på 460.000,- i perioden 1. Januar 1953 til 30. September 1953. Ser man på regnskapet i 1954 er tallene liknende. Det totale overskuddet var steget til 875.606,- kroner den 30.9-1954, mye fordi man kun hadde utgifter på ca 980.000,- kroner, men budsjettet med utgifter på ca 1.450.000,- kroner totalt for hele året 1954.²⁴ Man kan regne med at det endelige tallet for regnskapsåret 1954 derfor ble nogenlunde likt det som var budsjettet. De største inntektskildene var også dette året Næringspolitisk opplysningsforening og Industria, utgiftene gikk til opplysningsinstituttet, Elingaard og Nå.²⁵ Budsjettet for 1955 forteller at prioriteringen skulle forbli de samme i 1955, og at de totale utgifter var beregnet å bli 1.403.000,- kroner, altså så vidt mindre en i 1954.²⁶

Budsjettene frem til 1960 var i stor grad i de samme baner som i perioden 1950-1955. Libertas hadde godt

21. Kladd, *Libertas og den politiske utviklingen i 1950-årene*. Kladd, S.8.

22. Dæhli, *Libertas Regnskap 1950*.

23. *Notat Ad. Billedblad* (RA/PA-0624/D/L0044/0001 Riksarkivet, Oslo, 1951).

24. Sverre J Dæhli, *Regnskap 1954 og Budsjett 1955 - Libertas* (PA634 - Libertas. Riksarkivet, Oslo, Norge: PA634 - Libertas. Riksarkivet, 1954).

25. Sst.

26. Sst.

med penger, og stiftelsen ble hele tiden drevet innenfor rammene av tilgjengelige midler. Som vi skal se ble Libertas “mellommann” for Høyre og deler av næringslivet etter striden om pris-og rasjonaliseringslovene, men dette fikk ikke utslag på Libertas direkte tilgjengelige midler. Det gikk utvilsomt relativt store pengebeløp mellom næringslivet og Høyre, og Libertas fikk i noen grad kanalisere og øremerke disse midlene, men av flere grunner verken ble det, eller kunne det bli regnet med i Libertas egen pengebeholdning. Først og fremst var dette ikke penger Libertas kunne beholde, ei heller ønsket å beholde. I realiteten fikk Libertas lite innflytelse over hvordan pengene ble brukt av Høyre, da Høyre naturlig nok ikke ønsket å bli “kjøpt” hverken av næringslivet eller Libertas. Det er også lite som tyder på at Libertas ønsket direkte innflytelse i Høyre, med unntak av helt på tampen av 1958, og frem til det endelige bruddet mellom Libertas og Høyre. Forholdet stilte seg nok anderledes når det kom til delene av næringslivet som ga pengestøtte til Høyre, og det skal påpekes at mange av disse var aktive medlemmer i Libertas; skillet er derfor til tider svært diffust. Jeg vil likvel påstå at når Libertas fungerte som mellomledd, gjorde det at Høyre kunne letter ta imot penger fra næringslivet, i noen grad da de allerede var såpass forbundet med Libertas at sjokkeffekten av at de fikk penger av stiftelsen ble liten. Men også da Libertas ikke satte like høye betingelser og krav for pengestøtten som man ønsket seg i deler av næringslivet. Høyre kunne derfor dra nytte av både pengestøtte fra næringslivet, og i svært liten grad føle at pengene skulle betales tilbake i form av politisk innflytelse. Dette skulle gradvis endre seg utover 1950-tallet, og av ulike grunner gikk Libertas svært langt i å prøve å øve innflytelse på Høyre, og resten av de borgerlige partiene mot 1960.

5.4 En reell endring?

På den ene siden er det ingen tvil om at Libertas gikk igjennom en større endring i årsskiftet 1949-1950. Libertas ble opprettet for å gjenoppbygge den borgerlige pressen, støtte de “ikke-sosialistiske” partiene, og drive opplysningsvirksomhet. Fra 1950 var det bare det siste formålet som var igjen. Det eneste bladet Libertas ikke hadde direkte kontroll på som det gav pengestøtte etter 1950 var Farmand. Samtidig kjøpte man seg større kontorplass på Frogner, justerte og omarbeidet organisasjonen for å være mer slagkraftig, spesielt når det kom til opplysningsvirksomhet, og senket kostnadsnivået betraktelig.²⁷ Egen kursvirksomhet på Elingaard ble utvidet med internatskole, og Elingaard brevscole ble opprettet. Samtidig ble billedbladet NÅ utgitt som en direkte konkurrent til Aktuelt, og man fokuserte i større grad på personlig kontakt, spesielt med næringslivsledere. Den nyutbygde organisasjonene var klart bedre rustet til å drive opplysnings og propagandavirksomhet, og hadde samtidig sterk støtte i det private næringsliv. Og til tross for lavere inntektsnivå, hadde stiftelsen overskudd nok til å effektivt kunne bedrive kampanje mot pris-og rasjonaliseringslovene.

På den andre siden var det ikke mange årene Libertas holdt avstand til Høyre. Vi skal se senere at kontakten mellom Libertas og Høyre ikke bare gjenopprettet, men også tettere en noen gang tidligere. Den var likevel av en annen art enn samarbeidet mellom Libertas og Høyre på 1940-tallet. Støtten til Høyre kom mer direkte fra næringslivet, med Libertas i en forhandlerrolle mer enn en distributør. Samtidig hadde man et ganske kynisk og lite positivt syn på Høyre innad i Libertas, og hos næringslivet.

27. Unntaket her virker å være 1952, som antakeligvis var et år med store kostnader

Dette, sammen med Libertas ny-funne selvtillit etter noen år med organisasjonsbygging og en vellykket kampanje mot pris-og rasjonaliseringslovene, åpnet for et sterkere press på Høyre fra både Libertas og næringslivet. Libertas endring var i høyeste grad reel. Det var en ganske annen, og mye mer robust og kompetent organisasjonsapparat som drev propaganda mot pris-og rasjonaliseringslovene i 1952-1953 en det som hadde støttet de borgerlige partiene i perioden 1947-1950. Når det kommer til spørsmålet om det alltid var planen, eller i det minste et ønske fra Libertas side å gjenoppta kontakten og samarbeid med Høyre, blir det noe mer uklart. Sannsynligvis var det noe tilfeldigheter inne i bildet, men også en sterk vilje fra næringslivet til å støtte Høyre med penger, og også vilje innad i Libertas til å gjøre partiet mer slagkraftig. Også innad i Høyre skal vi se at det var behov for, om ikke ett ønske om, mer støtte fra Libertas og næringslivet. Dette skulle vise seg å være en vanskelig balansegang for alle parter.

Kapittel 6

Pris-og rasjonaliseringslovene

Den store debatten om pris-og rasjonaliseringslovene startet med to syn på fremtiden som kolliderte med hverandre. På den ene siden var det troen på at samfunnsutviklingen og spesielt den økonomiske utviklingen var mulig å detaljstyre. Dette synet ble i stor grad representert av Arbeiderpartiet i Norge før, og umiddelbart etter krigen. Men det er diskutabelt hvor lenge dette synet var enerådende innad i Arbeiderpartiet. Det er mye som tyder på at man allerede før Sjaastad-komiteen kom med sin anbefaling hadde forlatt dette synet, eller iallfall moderert det i stor grad. Det er også fortsatt usikkert i hvilken grad de midlertidige pris-og rasjonaliseringslovene representert av Lex Thaagard og Lex Brofoss var ment å være skritt på veien til en permanent planøkonomi. Som vi ser var det altså allerede usikkert hvor mye man i Arbeiderpartiet ønsket å trekke mot en planøkonomi før Sjaastad kom med sin anbefaling.¹ Ideen om den rasjonelt styrte staten var på ingen måte særnorsk, men hadde god støtte i fagmiljøene hos norske økonomer. Fremst blant disse var Ragnar Frisch. Også jurist og professor Ragnar Knoph støttet overgangen til planøkonomi.² Hovedbegrunnelsene for planøkonomi var at man mente dette ville muliggjøre en mest mulig effektiv og rettferdig allokering av samfunnet tilgjengelige resursser. Man mente også at dette ville gjøre det mulig å holde effektiv kontroll på prisnivået, slik at det ikke skulle være mulig å ta “urettferdige” priser, spesielt på varer det var mangel på etter krigen.

Også på siden som var imot planøkonomi fantes det nordmenn som argumenterte utifra faglige standpunkt. Eksempler på dette er økonom Trygve J.B Hoff, redaktøren i *Farmand*, og som allerede i 1938 hadde skrevet doktorgraden “Økonomisk kalkulasjon i det sosialistiske samfund”.³ En som nok hadde mer innflytelse frem til sin død var økonom og jurist Wilhelm Keilhau, som argumenterte for at fullmaktslover som pris-og rasjonaliseringslovene, var i strid med rettstatens prinsipper slik de var trukket

1. Man kan også argumentere med at det fantes andre, mer indirekte måter å kontrollere økonomien på en fullmaktslover. Slikt sett var det lite behov for å presse igjennom forslagene fra Sjaastad-komiteen, med høy kostand av politisk kapital.

2. Tore Jørgen Hanisch, *Norsk økonomisk politikk i det 20. århundre* [på Norsk (Bokmål)], red. Gunhild J Ecklund, Espen Søylen og Jørgen Pharo Hanisch (Høyskoleforl., 1999), S.144-145, ISBN: 8276342469, https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2009042804059.

3. Trygve J B Hoff, *Økonomisk kalkulasjon i sosialistiske samfund* (Oslo: Aschehoug, 1938).

opp i grunnloven.⁴ Men den man hentet hovedargumentene sine ifra, både hos Høyre og hos Libertas var Friedrich August Hayeks bok “Road to Serfdom”.⁵ Boken ble oversatt til norsk med tittelen “Veien til Treldom” på Høyres anmodning i 1946, og Høyres partiprogram fra 1945 var i stor grad basert på boken, spesielt Hayeks desentraliseringstanker.⁶ Dette førte til at “Med partiprogrammet i 1945 stilte Høyre seg i opposisjon til Arbeiderpartiets program for planmessig, offentlig styrt industriutvikling med vekt på standardisering og store enheter. Høyre tok i realiteten også avstand fra de kretser innenfor partiet som mente at man kunne henge seg på en moderat versjon av den struktur Arbeiderpartiet gikk inn for, med vekt på industriutvikling under en viss offentlig samordning”.⁷ Libertas, som jo ble delvis opprettet på initiativ for å støtte Høyre, var nok nærmere Høyre politisk i 1947-1948 en de kom til å være noen gang senere. Men selv etter den vanskelige avsløringen i 1948, og det at Høyre og Arbeiderpartiet beveget seg sakte mot hverandre ettersom de ble mer moderate frem mot konklusjonen til Sjaastad-komiteen i 1953, var mer eller mindre samstemte⁸ i sin motstand mot pris- og rasjonaliseringslovene.

Den langtrekte diskusjonen om pris- og rasjonaliseringslovene kulminerte tilslutt med at Arbeiderpartiet/regjeringen valgte å frafalle forslaget fra Sjaastad-komiteen om permanente pris- og rasjonaliseringslover. Permanent rasjonaliseringslov ble helt forkastet, og prisloven ble gjennomført, men sterkt modifisert og moderert. Noen mener at dette er starten på en overgang fra perioden med gjenreisning etter krigen, som var preget av direkte reguleringer og direkte inngrep i næringslivet, til en periode der staten gikk mer indirekte til verks. Andre vil si at enden på debatten rundt pris- og rasjonaliseringslovene markerer det endelige farvel til planøkonomien, og “klarsignal for en nokså reservasjonsløs tilpasning til internasjonal markedskapitalisme”.⁹ Debatten ble iallefall svært intens. Ifølge Grønlie var debatten sammen med Kings Bay og EF-striden den “mest intense politiske debatten i etterkrigstiden”.¹⁰ Her skal det ikke forsøkes å svare på hvorfor regjeringen frafalt innstillingen til Sjaastad komiteen. Spørsmålet om debatten endte i tilbaketog for regjeringen, og om hva årsaken til et slikt tilbaketog kunne være vil også bare være et sidespørsmål. Hovedspørsmålet vil heller være, hvilken rolle spilte Libertas i pris- og rasjonaliseringslovdebatten? Hvordan oppfattet stiftelsen sin egen rolle i debatten, og sin rolle i utkommet av debatten? Hvordan oppfattet andre, og da spesielt Libertas meningsmotstandere Libertas rolle i debatten? Andre faktorer som ganske sikkert hadde innflytelse på utfallet av pris- og rasjonaliseringsdebatten¹¹ vil bare diskuteres i den grad det er relevant. Vi starter med et tilbakeblikk på Lex Thagaard og Lex Brofoss.

4. Hanisch, *Norsk økonomisk politikk i det 20. århundre*, S.153.

5. Friedrich August Hayek, *The road to serfdom: Text and documents: The definitive edition* (Routledge, 2014), ISBN: 1317541987.

6. Sejersted, *Opposisjon og posisjon*, S.34.

7. Sst.

8. Men Libertas kunne være betydelig mer polemiske.

9. Tore Grønlie, *Forvaltning og fullmaktslovgivning som etterkrigshistorisk forskningsfelt* [på Norsk (Bokmål)] (LOS-senteret, 1994), S.16-17, ISBN: 8291027056, https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2012062008117.

10. Sst., S.16.

11. Eksempler på dette er Marshall-hjelpen, medlemskap i GATT, osv

6.1 Lex Thagaard og Lex Brofoss

Lex Thagaard var en midlertidig fullmaktslov skrevet av prisdirektør Wilhelm Thagaard og ble vedtatt av den norske samlingsregjeringen i London. Anordningen gav Statens prisdirektorat¹² fullmakter til å pålegge avgifter, inndra utilbørlig fortjeneste, innskrenke eller stanse produksjon, og påby fremstilling av bestemte varer.¹³ I følge Sejersted hadde Thagaard opprinnelig representert en alternativ til Arbeiderpartiets planøkonomiske planer, men etter at Thagaard kom til London i november 1944 gikk Arbeiderpartiet over til “Thagaards radikale Venstre-linje”.¹⁴ Thagaard ble derfor på mange måter planøkonomiens ansikt i Norge¹⁵. Ifølge Tore Hanisch var Wilhelm Thagaard en av hovedrepresentantene for rettspositivismen i Norge. Rettspositivismen ble den dominerende tankeretningen i Norge i mellomkrigstiden og ifølge positivistenes fantes “ingen annen rett enn den som var positivt gitt gjennom lovgivning. Såkalte økonomiske friheter eller rettigheter gjaldt ikke evig, men ble tildelt av fellesskapet gjennom dertil kompetente organer. Når de ikke lenger tjener felleskapets interesser, kunne de innskrenkes og tilbakekalles.”¹⁶ Thagaard hadde også hatt stor innflytelse på Trustloven fra 1926, en lov som hadde vært svært upopulær hos Høyre. Denne loven ble etterhvert godtatt også i Høyre-kretser, og skulle stå sentralt i Stortingsdebatten etter at Sjaastad-komiteen hadde kommet med sin innstilling.

Thagaard var selv direktør i prisdirektoratet, og hadde stor innflytelse på norsk økonomi. Uten hans innflytelse er det usikkert i hvilken grad man hadde kvittet seg med krigsreguleringene¹⁷ så raskt som mulig etter krigen, eller iallfall hadde gått inn for gradvis deregulering slik Sverige og Danmark gjorde. På en side er det mulig at man men fellesprogrammet hadde kommet frem til at en raskere overgang til en markedsøkonomi styrt av (relativt) fri prisdannelse etter krigen ville være det mest fornuftige. På den andre siden er dette mindre sannsynlig, da Arbeiderpartiet lenge før krigen hadde gått inn for en gjennomregulert planøkonomi, og som det klart største partiet på Stortinget etter 1945 hadde mulighet til å i stor grad gjennomføre de politisk-økonomiske grep de ønsket. Dog noe moderert utifra avtalen gjort under krigen i fellesprogrammet. Det er også mulig at Lex Thagaard fikk mindre motstand fra ikke-sosialistiske velgere på den ene siden da Thagaard selv var en representant for et ikke-sosialistisk parti. Og det er heller ikke utenkelig at uten Thagaard så hadde de planøkonomiske grepen etter krigen vært mer omfattende, altså at Thagaard hadde en moderere effekt på innføringen av de midlertidige pris- og rasjonaliseringslovene. Selv de ikke-sosialistiske partiene så på Lex Thagaard som i det minste delvis nødvendig umiddelbart etter krigen. Men motstanden mot de omfattende pris- og rasjonaliseringslovene vokste frem mot Lex Brofoss som kom i 1947. Den første virkelige diskusjonen om faste pris- og rasjonaliseringslover kom i 1947, og dette var også den umiddelbare konteksten hvor Libertas ble dannet. Furre argumenterte for at selve problemet var at fullmaktene eksisterte, heller enn hvordan de ble brukt. Dette fordi de i de fleste tilfeller ikke ble brukt fullt ut.¹⁸ Det er jo da mulig å spørre

12. Som ble gjenopprettet av Administrasjonsrådet i 1940.

13. Francis Sejersted, *Sosialdemokratiets tidsalder: Norge og Sverige i det 20. århundre* (Pax Forlag, 2013), S.357.

14. Sejersted, *Opposisjon og posisjon*, S.16-17.

15. Sammen med Ragnar Frisch, iallfall ifølge Tore Hanisch. Se Hanisch, *Norsk økonomisk politikk i det 20. århundre*, S.20-21

16. Sst., S.101-102.

17. Som Lex Thagaard på mange måter en kontinuasjon av.

18. Berge Furre, *Vårt hundreår* [på Norsk (Nynorsk)] (Oslo: Samlaget, 1991), S.211, ISBN: 8257408921, <https://urn.nb>.

seg om det var nødvendig å opprettholde såpass gjennomgripende fullmaktslover når man uansett ikke brukte muligheten det gav? Furre argumenterte for at det kunne tenkes alternativer til Lex Thagaard. For eksempel en pengereform som kuttet bort det oppsparte kjøpepresset fra krigen.¹⁹

Lex Thagaard var en midlertidig lov, som måtte fornyes hvert år. I Juni 1947 ble den erstattet av Lex Brofoss, også en midlertidig lov med hovedsakelig samme innhold som Lex Thagaard. Innføringen av Lex Brofoss startet en debatt som på mange måter la grunnlaget for striden om pris-og rasjonaliseringslovene som utspilte seg i 1952-1953. Libertas spilte ingen rolle i denne første debatten, bortsett fra en mulig virkning av den relativt ubetydelige støtten til den borgerlige pressen stiftelsen hadde fått på plass før den ble formelt stiftet. Debatten ble nok også i noen grad moderert da Lex Brofoss ikke ble foreslått som permanent lov, men var som Lex Thagaard midlertidig og måtte fornyes hvert år. Men noe debatt var det, spesielt fra Høyre. De samme argumentene som ble brukt i 1952 dukket opp i først i 1947. Høyre mente at det måtte være mer rom for markedskreftene, aktiv bruk av finanspolitikk, og at man måtte godta noe inflasjon. Partiet advarte også mot sniksosialisering, og mente at fullmaktslovene gav for mye makt til departementene og direktoratene på bekostning av domstolene og Stortinget. Rettsstatsprinsippet var således truet mente de.²⁰ Høyre advarte mot den totalitære staten på samme måte som Hayek i veien til trelldom: “Economic control is not merely control of a sector of human life which can be separated from the rest; it is the control of the means for all our ends. And whoever has sole control of the means must also determine which ends are to be served, which values are to be rated higher and which lower, in short what men should believe and strive for”.²¹

Samme året som Lex Brofoss ble vedtatt oppnevnte Gerhardsen en komite ledet av Gustav Sjaastad. Sjaastad-komiteen fikk i oppgave å utarbeide et permanent lovgrunnlag for gjennomføringen av en reguleringsøkonomi. Arbeidet gikk sakte fremover, og ikke før i 1952 kom den endelige innstillingen fra Sjaastad-komiteen. Som vi skal se, hadde tiden løpt fra denne formen for fullmaktslovgivning når forslagene til permanente pris-og rasjonaliseringslover endelig forelå.

6.2 Sjaastad-Komiteen

Finn Olstad kalte Sjaastad-komiteen for en “udetonert bombe” som ble liggende igjen etter Gerhardssens avgang.²² Komiteen, som skulle utrede ett lovforslag for å erstatte de midlertidige fullmaktslovene Lex Thagaard og Lex Brofoss, ble nedsatt i 1947 av Gerhardsen selv. Komiteen ble ledet av Landsorganisasjonens advokat Gustav Sjaastad. Arbeidet til komiteen skulle være selve grunnsteinen i den nye reguleringsøkonomien. Resultatet av komiteen ble forslag til en ny prislov, og en ny rasjonaliseringslov. “Rasjonaliseringsloven skulle gi staten utvidede fullmakter til å fremme ‘rasjonalisering, bedre organisering og utbygging av den økonomiske virksomheten’, eller diktaturbetont tvangsdirigering, som

no/URN:NBN:no-nb_digibok_2012121006143.

19. Furre, *Vårt hundreår*, S.211-212.

20. Sst., S.215-216.

21. Hayek, *The road to serfdom: Text and documents: The definitive edition*, S.95.

22. Finn Olstad, *Frihetens århundre: Norsk historie gjennom de siste hundre år* (Pax Forlag, 2010), S.143, ISBN: 8253032897.

mindretallet i komiteen kalte det. Prisloven ga staten rett til å kontrollere og regulere priser og fortjeneste for å ‘trygge en samfunnsmessig forsvarlig prisutvikling og motvirke urimelige priser og forretningsvilkår’.²³ Sjaastad-komiteen la frem sitt forslag til pris og rasjonaliseringslov i mars 1952. I September 1952 la Torp-regjeringen frem for Stortinget en preposisjon til en ny prislov som i stor grad avvek fra forslagene til Sjaastad-komiteen.²⁴ Man kan si at Sjaastad-komiteens forslag var dødt allerede når det ble lansert. Men forslaget skapte store problemer for Torp-regjeringen. Mostanden mot det nye lovforslaget til Sjaastad-komiteen hadde allerede vært stor før forslaget ble offentliggjort i mars 1952. Men selv den svært moderert utgaven av ny prislov regjeringen lanserte i september 1952 måtte man gjøre retrett på i 1953. Historikere har en tendens til å se på oppgivelsen av permanente pris- og rasjonaliseringslover som et definierende øyeblikk for Arbeiderpartiet. Rune Slagstad mente at Arbeiderpartiet “fant seg selv” ved å oppgi pris- og rasjonaliseringslovene.²⁵²⁶ Francis Sejersted mente at dette bare var en naturlig videreføring av hvordan Arbeiderparti-regjeringen og Stortinget hadde drevet siden 1949, da flere og flere økonomiske reguleringer ble gradvis oppgitt. Og Finn Olstad argumenterte for at selve striden hadde liten praktisk betydning umiddelbart, da ingen uansett så for seg å bruke fullmaktene som innstillingen til Sjaastad-komiteen gav.²⁷ På lenger sikt argumenterer Tore Grønlie for at debattene frem til og inkludert Sjaastad-komiteens innstilling direkte leder frem til dagens forvaltningslover, mye på grunn av kompromisslinjen som ble vist av de politiske parter under diskusjonene.²⁸ Før vi ser på Libertas rolle og eventuelle innflytelse på oppgivelsen av fullmaktslovene, om det da var en oppgivelse, kan det være greit å se hvordan de politiske partiene argumenterte i Stortingsdebatten som oppstod i kjølevannet av Sjaastad-komiteens innstilling og regjeringen Torp sine modifikasjoner. Ved å se på hvordan partiene argumenterte på Stortinget når Libertas var mer eller mindre ferdig med sin kampanje, kan man få inntrykk av hvilken rolle som ble tillagt stiftelsen i spørsmålet om fullmaktslovene.

6.3 Innstilling til Stortinget

Diskusjonen og behandlingen av innstillingen til finans og tollkomiteen angående permanent prislov startet i Stortingets Odelsting Torsdag 28.Mai 1953. Allerede før behandlingen startet var det 75 personer som ønsket å tale, så diskusjonen ble en svært lang en.²⁹ Første taler var Arbeiderpartiets Olav Meisdalshagen, som ønsket å få frem to poeng. For det første ønsket han å vektlegge trustloven fra 1926, og da spesielt de konservative partienes motvilje mot denne da den ble laget. Meisdalshagen mente at frykten som hadde vært for trustloven var den samme typen frykt som Høyre og Bondepartiet hadde for en permanent pris- og rasjoneringslov: “I dag seier Høyre og Bondepartiet noko liknande om ei meir varig prislov som det

23. Olstad, *Frihetens århundre: Norsk historie gjennom de siste hundre år*, S.143-144.

24. Hans Otto Frøland, *Korporativt kompromiss gjennom korporativ konsert* [på Norsk (Bokmål)] (Trondheim: Historisk institutt, Universitetet i Trondheim, AVH, 1992), S.154, https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2015102906036.

25. Og dermed mesteparten av det planøkonomiske prosjektet.

26. Rune Slagstad, *De nasjonale strateger* [på Norsk (Bokmål)] (Pax, 1998), ISBN: 8253020244, https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2008121504114.

27. Olstad, *Frihetens århundre: Norsk historie gjennom de siste hundre år*, S.144.

28. Tore Grønlie, red., *Forvaltning for politikk* [på Norsk (Bokmål)] (Bergen: Fagbokforl., 1999), S.33-34, ISBN: 8276745717, https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2010070608052.

29. *Stortingsforhandlingene* (Oslo: [Forvaltningstjenestene], 1953), S.349, ISBN: 0801-1737.

frå konservativt hald vart sagt om trustlova i 1926. Ei varig prislov er etter deira syn både utenelig og skadelig. Argumentasjonen frå desse to partia i denne instillinga som vi handsamer her i dag, er stort sett den same”.³⁰ Ifølge Meisdalshagen hadde både Høyre og Bondepartiet ikke bare godtatt denne loven på sikt, men var nå store tilhengere av denne loven. Dette var også det som kom til å skje med en permanent pris-og rasjonaliseringslov. For det andre ønsket Meisdalshagen å vektlegge at loven ikke nødvendigvis var helt permanent, men kunne forandres etter behov, og at den uansett ikke var så viktig som opposisjonen mente at den var. For Meisdalshagen var dette bare en naturlig forlengning av prisloven som hadde vært i effekt siden 1945, og at motstanden kom først og fremst fordi mange hadde inntrykk av at dette var en ny lov. Dette kom av “Libertas-agitasjon”.³¹ Meisdalshagen fortsatte med å argumentere: “Denne lova skal vera berre eit av dei mange middel som vi må bruka i kampen for å nå dei måla som er nemde. Vi meiner ikkje eingong at denne lova alltid vil vera det viktigaste hjelpemidlet. Til sine tider kan det vera andre som er mykje viktigare”.³² Resten av innledningen brukte Meisdalshagen på å forklare om hvordan bruken av reguleringsloven gav fullmakt til ikke alltid kom til å være så stor, alle mulighetene som fantes for å anke vedtakene til de forskjellige instansene, og hvordan Stortinget skulle fastsette hvor stort utbytte det var mulig å ta ut av aksjeselskap³³. Meisdalshagen mener at ingen som har lest innstillingen kan mene at demokratiet, rettsverne, eller firheten var truet av en permanent pris-og rasjonaliseringslov, og at det ikke var arbeideren, fiskeren eller den “vanlige” jordbrukeren som hadde satt igang denne debatten, men de ledende krefter i Libertas.³⁴³⁵ Helt tilslutt oppsummerte Meisdalshagen hvorfor han og Arbeiderpartiet mente det var så viktig med en permanent prislov:

“Men det blir gjort for å verna om interessene til dei mange og for å styrke samfunnet og demokratiet. Stortinget og regjering og dei organ som desse rår over, får her overført makt frå næringsgrupper, organisasjonar og storverksemdar. Det er på bakgrunn av dette Libertas kjem fram i det rette ljuset. Dei snakkar og skriv om demokrati, fridom og alt det andre, men realiteten og kjernen i det heile er at det er vernet om maktstoda og rettane til dei som sit med økonomisk makt, striden går ut på. Det er difor symbolsk at dei, nær sagt, har gjort slangen til bumerket sitt”.³⁶

Meisdalshagen gjorde det altså helt klart i sitt åpningsinnlegg hvordan han og flertallet på Stortinget begrunnet en permanent pris-og rasjonaliseringslov. Sjur Lindebrække gjorde som neste taler det samme for Høyre. Lindebrække startet med å diskutere hvordan Norge som eneste demokratiske land forsøkte å lage permanente prislover etter krigen, og hvordan dette vekte oppsikt i utlandet. Lindebrække fortsatte med å argumentere at regjeringens hovedargumentasjon for det økonomiske systemet som hadde vært håndhevet siden krigen var en stabil prisutvikling og for å sikre full sysselsetting. Lindebrække mente

30. *Stortingsforhandlinger*, S.350.

31. Sst., S.353.

32. Sst.

33. Poenget til Meisdalshagen var nok her å fremme hvor demokratisk dette skulle være, men dette var nok det stikk motsatte ifølge opposisjonen.

34. Dette var skipsredere, industrieiere, grossererer, forretningsfolk og andre med stor makt i samfunnet mente Meisdalshagen.

35. *Stortingsforhandlinger*, S.355.

36. Sst., S.357.

at dette ikke hadde fungert særlig bra.³⁷ Oppsummeringen av hans første argument var nok i stor grad treffende for hvordan mange hadde følt at utviklingen hadde gått: “På tross av større bevilgninger til prisstøtte en i noe annet land, med tilsvarende større skatter og avgifter enn i noe annet land og med en mer omfattende prisregulering enn i noe annet land, ha prisene her hjemme i Norge i disse avgjørende år steget sterkere enn i noe annet land. Er det da rart at folk at folk stiller seg det spørsmålet: Er det noe galt med systemet?”.³⁸ Det første motargumentet Høyre kom med i debatten var altså en kommentar på hva som hadde vært konsekvensene av de midlertidige prislovene. Lindebrækkes neste argument gikk mer i dybden, og pekte på det som den ikke-sosialistiske siden mente kom til å bli konsekvensene av en permanent prislov:

“Det som er kjernepunktet i det systemet Regjeringen ønsker å fortsette, det er at staten og administrasjonen etter eget ønske kan bestemme hvilke varer forbrukeren må ta. Ønsker staten at det skal produseres flere varer av ett slag, så kan staten sette prisen opp for å friste til økt produksjon. Ønsker staten å begrense produksjonen av visse varer, så kan staten etter eget skjønn sette prisen ned. Og det er ingen reelle begrensninger på den fullmakt regjeringen får. Priser og vilkår kan fastsettes uten hensyn til hva forbrukeren selv vil ha”.³⁹

Høyre ved Lindebrække fremsatte så sitt eget forslag til Odelstinget. Partiet ønsket å styrke trustloven av 1926 ved å legge til visse bestemmelser. Dette skulle beskytte forbrukeren i de tilfeller konkurransen i markedet ble satt ut av spill av den ekstraordinære forsyningssituasjonen verden befant seg i. Denne endringen av trustloven skulle være midlertidig. Ellers mente høyre at “sunn konkurranse mellom dem som produserer varene, og mellom dem som omsetter varene, vil gi store resultater i form av økt produksjon av billigere varer, og dermed høyere levestandard”.⁴⁰ Videre foreslo Lindebrække et forbud mot urimelige priser, og at det skulle opprettes et frivillig samarbeid mellom næringslivet og statsmyndighetene.⁴¹ Dette var i realiteten bare gjenopprettelsen av kontrollrådet som ble opprettet ved trustloven i 1926. Lindebrække oppsummerte forslaget til høyre slik:

1. Endringer i trustloven av 1926 for å gjøre loven effektiv, og visse midlertidige og ekstraordinære tilleggsbestemmelser for å møte en ekstraordinær økonomisk krisesituasjon til vern om forbrukerne.
2. Et positivt næringspolitisk program for å motvirke truende arbeidsledighet og skape grunnlag for full sysselsetting.
3. Norsk initiativ til et reformarbeid på internasjonal basis med sikte på å skape grunnlag for sunn konkurranse i næringslivet og trygge forbrukernes frie valgrett.⁴²

Lindebrække satte så opp ett falsk dilemma, når han argumenterte for at Odelstinget satt med to valg. Enten å vedta Arbeiderpartiets forslag på den ene siden, noe som ville lede til at statsministerens kontor

37. *Stortingsforhandlinger*, S.357-358.

38. Sst., S.359.

39. Sst., S.361.

40. Sst., S.362.

41. Sst., S.361-362.

42. Sst., S.363.

kunne sitte å bestemme hvilke varer som skulle produseres til hvilken pris.⁴³ Eller de kunne gå inn for Høyres forslag som ifølge Lindebrække bygget på stikk motsatt utgangspunkt og stikk motsatt grunnsyn. “Vårt forslag bygger på tillit til forbrukerens evne til å selv bestemme over sitt daglige liv og på tillit til at alle grener av norsk næringsliv, i jordbruket, i skogbruket, i fiske, i handel og industri og skipsfart har evne og vilje til å fylle sine oppgaver som forbrukerens tjener i samfunnshusholdningen”.⁴⁴ Tilslutt luftet Lindebrække tanker om hvorvidt flertallsforslaget var et mulig brudd med grunnloven, og konkluderte med at det i det minste var ett brudd på grunnlovens ånd.

Men Arbeiderpartiet og Høyre var ikke de eneste som kom med egne forslag til innføringen av permanent pris- og rasjonaliseringslov. De representerte ikke engang ytterpunktene i debatten. Venstres Paul Ingebretsen argumenterte med at det virkelige spørsmålet ikke var prislov eller ikke prislov. Da ingen av partiene etter Venstres syn gikk ikke inn for total avskaffelse av prisreguleringene, men heller mot forskjellige mellomalternativer. “Selv ikke Bondepartiet som har plassert seg lengst til høyre, og som derfor ‘Farmand’ med visse reserver trykker sterkest til sitt bryst”⁴⁵ gikk inn for total nedleggelse av Prisdirektoratet og en tilbakevending til førkrigslovgivning ifølge Ingebretsen. Venstre så det hensiktsmessig å bygge videre på flertallsforslaget til prislovgivning, med enkelte endringer. Partiets forslag var ikke identisk med Arbeiderpartiets proposisjon, men et alternativ. Å bruke betegnelsen midlertidig om dette alternative forslaget var ikke nødvendig.^{46,47} Ingebretsen argumenterte så videre med at debatten i stor grad hadde blitt avsporet da “Agitasjon og propaganda har favnet langt videre og har vært det voldsomste, mest følelses- og slagordbetonte, og en kan trygt si mest usaklige, politiske oppgjør vi har hatt her i landet, iallfall det siste fjerdedels hundreåret. Her har demagogi og forvanskingskunst feiret triumfer i en grad som er sjelden i vårt politiske liv”.⁴⁸

Det største problemet med prisloven ifølge Venstre var at Stortinget manglet innflytelse når det gjaldt omfanget og formen til reguleringssystemet. Hovedelementet for Venstre ved innføringen av en permanent prislov var derfor å styrke Stortingets stilling på bekostning av administrasjonen.⁴⁹ Reguleringstiltak som ikke var igangsatt av Stortinget måtte kun skje dersom det var fare for inflasjonsartet prisstigning eller “urimelig sterkt kjøpepress på grunn av utilstrekkelig tilgang på varer og tjenester”.⁵⁰ Det andre elementet, som var like viktig for Venstre å få med som prisregulering var kontroll med konkurransekontrollerende sammenslutninger og avtaler. Disse mente Ingebretsen hadde kommet i bakgrunnen da alle hadde vært opptatt av diskusjonen rundt prisreguleringer. Venstre ønsket ifølge Ingebretsen friest mulig prisdannelse, og mest mulig beskyttelse for forbrukeren. Men mange forhold i det moderne samfunn motvirket den frie prisdannelse ved sunn konkurranse. Med tanke på det uttalte målene i fellesprogrammet av 1945⁵¹ ble det

43. En kommandøkonomi som Lindebrække kaller det. For mer av hans polemisering angående dette se *Stortingsforhandlinger*, S.363-364

44. Sst., S.363.

45. Sst., S.365.

46. Da pris- og rasjonaliseringsloven hadde sin opprinnelse i lovgivning foreslått at Venstremann Wilhelm Thagaard, ville det være rart hvis Venstre gikk inn for en total forkastelse av permanent prislov.

47. *Stortingsforhandlinger*, S.365.

48. Sst., S.366.

49. Det kan virke som at dette var Venstres forsøk på å unngå at en permanent prislov *ikke* skulle bli en fullmaktslov.

50. *Stortingsforhandlinger*, S.367.

51. Sikre arbeid og trygge kår for alle. Hindre arbeidsløshet og økonomisk vekst.

et “Hovedproblem for den økonomiske politikken å sikre at det til enhver tid er tilstrekkelig etterspørsel etter de varer som produseres uten at det samtidig oppstår alvorlige inflasjonstendenser”.⁵² Venstre ønsket først og fremst å bruke andre finanspolitiske virkemiddel for å få til dette. Fortrinnsvis penge- kreditt- og valutapolitikk, samt diverse sosialpolitiske tiltak. Prisreguleringer skulle være en siste utvei, noe kun Stortinget kunne gjennomføre. Venstre ønsket derfor det de kalte en “ren prislov”, som ikke “på noen måte kunne kalles en dirigeringsliv”.⁵³

Bondepartiet, representert ved Jon Leirfall sa seg saktens enig i at det fantes tilfeller der prisene ikke burde være helt frie. “For å verne forbrukerane meiner vi det må være høve til å gripe inn mot urimelige prisar, og vi vedgår at i ekstraordinære tider når varetilgangen er for liten til å dekkja etterspurnaden, trengs det eit system med maksimalprisar og detaljert kontroll med at det ikkje blir krevd for høge prisar, og med prisfastsetjing på grunnlag av kalkylar. Det er ingen som i ein slik situasjon vil sleppa prisane heilt fri”.⁵⁴ Men Leirfall mente at slik systemet fungerte hadde det oppstått uretferdige makspriser på løpende bånd, og reguleringene hadde blitt drevet så langt at det i noen bransjer ikke fantes fortjeneste samtidig som andre hadde det svært romslig. Han fikk også frem at Norges Kooperative Landsforening var imot det nye prislovsforslaget. Og NKL “vil vel ingen påstå er Libertas-inspirert”.⁵⁵ Bondepartiet så de slik at så lenge varetilspørselen var tilstrekkelig, var fri konkurranse den viktigste faktoren i å skape gode prisforhold. Det første forslaget til Bondepartiet gikk ikke overraskende ut på å heller ha strengere kontroll med tollvernet. Regulering av tollvesenet burde være første virkemiddel i kampen mot urimelig fortjenestenivå. Den eneste formen for priskontroll Bondepartiet så for seg, var kontroll for å sørge for at den frie konkurransen fungerte best mulig for forbrukeren, og for å forhindre monopoldannelse.⁵⁶ På de fleste områder var Bondepartiet fornøyd med trustloven fra 1926. Det måtte gjerne komme et tillegg til trustloven for å drive utvidet kontroll med at prisene som ble krevet på det frie markedet ikke var utilbørlige eller urimelige. Men “fullmaktene til å regulere må vera avgrensa til aktuelle situasjonar og tena til visse førmål, fullmaktane skal ikkje kunne nyttast til å gjennomføre ei regulering og ei statdirigering av næringslivet”.⁵⁷ Leirfall stilte også spørsmålsteget om det faktisk var slik at “en gruppe prisfunksjonærer” var bedre egnet en det folk i det private næringsliv til å bruke produksjonsmidlene effektivt. Og hva mente man med at formålet med loven var å “fremme en samfunnsmessig forsvarlig prisutvikling”? Eg kunne til dømes tenkja meg at fru Seweriin og hr.Lindberget har eit noko ulikt syn på kva som er den “samfunnsmessige forsvarlige” eggprisen.⁵⁸ Et annet moment Bondepartiet ved Leirfall var opptatt av var spørsmålet om entrepenørånden. Vinningsmomentet var for Leirfall den sterkeste faktoren for innovasjon, som igjen var den sterkeste faktoren for økt levestandard.⁵⁹ Leirfall argumenterte med at “Lovutkastet byggjer på det prinsippet at kvart teknisk framsteg, kvar nye produksjonsmetode som gjer kostnadene mindre, straks skal rapporteras til prismaktene, som da skaldra inn den meirfortjeneste som vedkomande

52. *Stortingsforhandlinger*, S.369.

53. Sst., S.370.

54. Sst., S.371.

55. Sst.

56. Sst., S.372.

57. Sst., S.374.

58. Sst., S.375.

59. Som han spør: “Ville gamle Bjelland teke til å leggja ned brisling dersom det ikke hadde vore von å tjena på det, og ville Svend Foyn ha starta den moderne kvalfangst”sst.

har hatt ved å ta dei nye metodane i bruk”.⁶⁰ Leirfall endte med å erklære at Bondepartiet ikke stilte seg bak forslaget om permanent pris-og rasjonaliseringslov, men foreslo som Høyre endring og sterkere håndhevelse av trustloven fra 1926.

Sistemann til å presentere sitt partis synspunkt var Knut Toven fra Kristelig Folkeparti. Toven argumenterte med at Trustloven av 1926 burde bygges videre ut. Forøvrig var Kristelig Folkeparti imot permanente pris-og rasjonaliseringslover på det grunnlag at man fra 1947 til 1952 hadde sett at disse i det store og hele hadde virket mot sin hensikt, og at de som skulle håndheve reguleringsbestemmelsene ofte “har misforstått sin oppgave og praktisert prisbestemmelsene utifra feilaktige forutsetninger”.⁶¹ Løsningen mente Toven var en ny midlertidig prislov. Det private næringsliv måtte få så stort spillerom som mulig, men for å beskytte forbrukeren kunne man ikke oppgi prislover på dette tidspunktet. Prisloven skulle altså være midlertidig, trustloven permanent.⁶² Kristelig Folkeparti var heller ikke imot en såkalt utbyttebegrensning, men ville holde den utenfor prisloven, og heller tas inn i aksjeloven. Toven endte med å erklære at Kristelig Folkeparti ikke kunne stille seg bak forslaget til permanent pris-og rasjonaliseringslov, men de ønsket å forlenge den gjeldende prisloven til juni 1954. Partiet ønsket også å styrke og endre trustloven.⁶³

Med dette hadde alle partiene fått presentert sine prinsippelle standpunkt i pris-og rasjonaliseringsdebatten. Litt forenklet kan man si at Arbeiderpartiet og Venstre dannet blokken som var for permanent pris-og rasjonaliseringslov. Dette var ikke uventet, da det var disse partiene som hadde jobbet tettest for å gjennomføre Lex Thagaard og Lex Brofoss. Høyre og Bondepartiet dannet den andre blokken, og var mer eller mindre samstemte i sin kritikk av forslaget som ble fremsatt. Høyre og Bondepartiet kom også med alternative forslag som var relativt like. Kristelig Folkeparti inntok en mellomposisjon, men helte nok mest mot Venstre sitt standpunkt i saken.

Verdt å merke seg er det også hvor mye og hvordan Libertas ble brukt i debatten i Odelstinget. Libertas ble nevnt 41 ganger i debatten, og da gjerne for å påpeke hvor meningsløs man fant kritikken fra stiftelsen angående permanent prislov. Et godt eksempel er når Arbeiderpartiets Torvald Haavardstad bemerker: “Næringslivsorganisasjonane har kasta seg direkte inn i striden på ein måte vi ikkje har sett før, og pengane har vori ofra uten grense til Libertas til ein agitasjon som endåtil fleire Høire-folk har teki fråstand fra”.⁶⁴ Det var også forsøk på å knytte Høyre opp mot Libertas, noe som hadde gode forutsetninger for å lykkes på Stortinget og generelt. Lyng og Hambro ble spesielt utsatt for anklager om at de støttet Libertas, og de følte tilslutt at de var nødt til å ta avstand fra stiftelsen i debatten. Forslaget som ble forelagt Odelstinget ble tilslutt vedtatt, og oversendt til Lagtinget. Etter en kort debatt i Lagtinget ble forslaget også vedtatt der. Det som er mest overraskende med debatten er hvor betent, og hvor stor blokkuenighet det er selv etter at rasjonaliseringsloven er oppgitt i prinsippet, og prisloven modifisert i den grad den ble. Overraskende er det også hvor stor rolle Libertas virksomhet blir gitt av partiene som argumenterer for prislovene.

60. *Stortingsforhandlinger*, S.376.

61. Sst., S.381.

62. Sst., S.382-383.

63. Sst., S.385.

64. Sst., S.403.

6.4 Libertas standpunkt

Når vi har sett på de forskjellige partiene på Stortingets standpunkt når det kommer til pris-og rasjonaliseringsloven, er det nødvendig å spørre om hva slags standpunkt Libertas hadde? At de var sterkt imot permanente pris-og rasjonaliseringslover er selvklaart, men hadde de et mer konkret standpunkt? Lå de tett opp til et eller flere av partiene på Stortinget? Som vi skal se i neste avsnitt dreide det meste av kampanjen mot pris-og rasjonaliseringslovene fra Libertas side seg om å opplyse om hva de mente konsekvensene av pris-og rasjonaliseringslovene ville være, men ikke så mye å komme med noe eget alternativ. Det er mulig at den sterke modifiseringen av prisloven og forkastelsen av rasjonaliseringsloven kom i større eller mindre grad takket være Libertas, men det sier ingenting om Libertas oppnådde sine mål hvis vi ikke vet hva målet var.

Det overordnede målet til Libertas var et friest mulig næringsliv, definert som et næringsliv der staten blandet seg minst mulig inn i det private næringslivets sfære. Mye av problemet med dette var selvfølgelig at Libertas kur mot alt var fra statens side å gjøre ingenting. Uavhengig om kuren var riktig eller ikke, så er det lett å bli sett som om man argumentere fra en defensiv posisjon, en posisjon som fort kan virke lite aktiv og til tider defaultistisk når alle løsninger er å blande seg minst mulig. Hovedargumentet blir noe slikt som at vi i beste fall ikke vet hva konsekvensen blir ved innblanding, så det er best å gjøre minst mulig. Uansett, standpunktet til Libertas gjennom hele pris-og rasjonaliseringsdebatten var at man burde gjøre minst mulig; altså at man bør ikke ha noen form for pris-og rasjonaliseringslov i det hele tatt. Skulle dette vise seg umulig, måtte den modereres så mye som mulig. Å moderer loven kan man argumenter for at Libertas var en pådriver for, og stiftelsen lyktes også med å nå dette målet. Dette betyr selvfølgelig ikke at målet ble nådd på grunn av Libertas.

6.4.1 Libertas kampanje mot pris-og rasjoneringslovene

Når Libertas ble konstituert i August 1947, var konteksten den pågående politiske debatten om videreføringen av de midlertidige fullmaktslovene gitt i Lex Thagaard, det som ble kalt Lex Brofoss. Libertas hadde svært lite til ingen direkte innflytelse over denne debatten. Naturligvis kom dette av at stiftelsen ikke hadde fått organisert seg selv enda, men fokuset for stiftelsen lå heller enda ikke på direkte påvirkning på den politiske prosessen. Når Libertas ble stiftet var det som nevnt tidligere langsiktige mål som gjenreisning av den ikke-sosialistiske pressen og indirekte støtte til organisasjoner og partier som jobbet for “det frie næringsliv” som var hovedfokus. I 1952 var situasjonen en helt annen. Etter at Libertas stoppet den direkte finansieringen av politiske partier, og gikk over til å drive selvstendig opplysningsvirksomhet, stod stiftelsen fritt til å drive agitasjon mot fullmaktslovene på den måten stiftelsen selv ønsket. I noen tilfeller var det samarbeid med andre organisasjoner med liknende mål, noen ganger samarbeid med de politiske partiene som motsatte seg permanente pris-og rasjonaliseringslover. Men kampanjen mot fullmaktslovene ble drevet på egne premisser, og ble internt i Libertas sett på som en stor, om ikke den største seiere til stiftelsen. Også utenfor stiftelsen ble motstanden mot fullmaktslovene synonymt med Libertas. Alle argumenter som ble gitt mot innføringen av permanente pris-og rasjonaliseringslover ble således Libertas-argumenter.

Libertas hadde allerede umiddelbart etter at de stoppet støtten til politiske partier begynt å bygge opp og utvide sin egen virksomhet. Stiftelsen hadde riktignok ikke like store pengemidler som før, men til gjengjeld hadde den en mye større direkte kontaktflate med enkeltpersoner, og et mye større apparat for å drive propaganda. Den viktigste organisasjonen som ble opprettet av Libertas i kampen mot pris- og rasjonaliseringslovene var "Opplysningsutvalget mot pris- og rasjonaliseringslovene". Organisasjonen "hadde giftslangen som symbol og samla kring hundre tusen underskrifter i Osloområdet".⁶⁵ Takket være en oppsummering av kampanjen mot pris- og rasjonaliseringslovene skrevet av de Lange⁶⁶ vet vi også hva Libertas selv mente var sin viktigste innsats i fullmaktsdebatten. Det første Libertas gjorde var å sette igang en gallupundersøkelse som viste at den generelle befolkningen i liten grad viste hva de konkrete forslagene til Sjaastad-komiteen dreide seg om, og at interessen var liten. Libertas siktet seg derfor inn mot å opplyse hva det private næringslivet hadde gjort av materiell betydning for landet, og å drive generell opplysning om betydningen av pris- og rasjonaliseringslovene. Det siste ble i begynnelsen gjort med løpesedler, som ble spredd til rundt 100 000 husstander. Det første ble gjort med en publikasjon som ble sendt ut i "betydelig opplag". Dette ble også supplert med en film kalt "Frihet for fremskritt",⁶⁷ som Libertas regnet med ble sett av ca 200 000 mennesker⁶⁸.

Hovedoffensiven fra Libertas kom fra sommeren 1952 og frem til valgkampen begynte i 1953. Den ble altså avsluttet en stund før behandlingen av lovforslaget i Stortinget. Dette for å unngå at valgkampen skulle kun dreie seg om spørsmålet om fullmaktslover fra den borgerlige siden. Det første eksempel på denne offensiven var en foredragsturne kalt "Staten eller du?" Denne foredragsturneen bestod av Benjamin Vogt som var hovedkonferansier, Odvar Johs.Witzøe⁶⁹ holdt som innleder, og Arve Opsahl som underholder. Det er usikkert hvor stor effekt denne turneen hadde, men den besøkte byene Drammen, Larvik, Kristiansand, Stavanger, Haugesund, Bergen, Ålesund, Kristiansund, Trondheim, Hamar, Oslo, Fredrikstad og Moss. Ifølge Libertas selv var det fullt hus på alle foredragene bortsett fra i Drammen, Larvik og Moss.⁷⁰ Også de egne foredragsholderene Libertas hadde rukket å utdanne på Elingaard ble benyttet i stor utstrekning. Det ble også spredd løpesedler, plakater, transparenter, og lysbilder på kino, samt annonser. Men til tross for alle denne virksomheten måtte de Lange innrømme at "De undersøkelser vi foretok viste imidlertid at interessen fremdeles ikke var så stor som ønskelig kunne være, og vi satte igang en ny serie med løpesedler beregnet på spesielle grupper av befolkningen".⁷¹ Mangelen på interesse skyldtes ifølge de Lange, etter å ha samlet inn informasjon: "I slutten av 1952 hadde vi samlet inn et såvidt stort erfaringsmateriale om folks innstilling til prisloven at var helt på det rene med at sosialistenes agitasjon, som gikk ut på at prislovene ville gi lavere priser, skapte en fullstendig gal oppfatning av hva

65. Furre, *Vårt hundreår*, S.217.

66. Trygve de Lange, *Oppsummering av kampanjen mot pris og rasjonaliseringslovene* (Pr.Arkiv Nr.636 Norges Industrieforbund. RA/PA - 0636 Riksarkivet,Oslo, 1953).

67. En bok med samme navn ble utgitt i 1955 av Dreyer forlag. Stiftelsen Elingaard stod sentralt i arbeidet med denne boken.

68. Dette er meget høye tall tar man i betraktning at Oslo Kinematografers styre nektet Libertas kinolokaler i Oslo. Se *Friheten*, 28.November 1953, Oslo, 1953, S.6

69. Elingaards bestyrer.

70. Lange, *Oppsummering av kampanjen mot pris og rasjonaliseringslovene*.

71. Sst.

loven går ut på”.⁷²

I slutten av 1952 og begynnelsen av 1953 startet Libertas en ny gallupundersøkelse.⁷³ Dette var mest sannsynlig den enkeltting som hadde mest innvirkning på debatten på pris- og rasjonaliseringslovene fra Libertas side. Denne undersøkelsen spurte ikke om folk var for eller imot en ny prislov, men heller om hvordan folk oppfattet de enkelte bestemmelsene i lovforslaget, og hva de trodde konsekvensene av en slik prislov ville være. Det viste seg da at ett stort flertall av de spurte, inkludert Arbeiderpartiets velger, var imot de fleste nye bestemmelsene i loven.⁷⁴ Gallupundersøkelsen ble mye debattert i pressen etter at Libertas valgte å offentliggjøre den, og Libertas satte også selv inn annonser med resultatene i mange av landets aviser, inkludert arbeideraviser.⁷⁵ Men hele Libertas kampanje mot pris- og rasjonaliseringslovene var preget av at “folk flest” godtok reguleringssystemet. Den samme kombinasjonen av frustrasjon kombinert med liten politisk debatt som Einar Lie mente eksisterte de første årene etter krigen var fortsatt ledende: “Reguleringssystemet skapte frustrasjon blant folk flest. Men det skapte lite politisk debatt; det var en arv fra krigstiden, og en konsekvens av beslutninger det stod liten partipolitisk strid om”.⁷⁶

Så hvordan kan gallupundersøkelsen ha hatt såpass stor innflytelse som de Lange og Libertas mener? Arbeiderbladet spurte disponent Balstad i Norsk Gallupinstitutt den 6. Februar 1953 om det ikke var slik at man kunne få det svaret man ønsket seg bare man stilte riktig spørsmål, og om dette ikke forklarte hvorfor Libertas fikk de svarene de fikk. Under overskriften: “Kan en menings-måling brukes til å ‘bevise’ hva som helst”⁷⁷ forsøkte Arbeiderbladet å ta Libertas for juks med gallupmålingen. Først og fremst kommer det frem at de som svarte på undersøkelsen ikke var klar over at det var Libertas som hadde bedt om undersøkelsen. Det kom også frem at Libertas kun hadde valgt tema for undersøkelsen, men at Norsk Gallup selv hadde formet spørsmålene, og det på en måte slik at de skulle være minst mulig ledende. Tilslutt mente Balstad at i forhold til de momenter Libertas ønsket belyst, var undersøkelsen gjennomført på en slik måte at svarene avgitt var mest mulig representative og korrekte. Hvorvidt emnene i undersøkelsen var i samsvar med lovforslaget ville han ikke uttrykke seg om.⁷⁸ Det er altså tydelig at Libertas gallupundersøkelse var gjennomført på en slik måte at det var vanskelig å kritisere den for andre ting enn selve spørsmålsformuleringene. Det er likevel mulig å sette spørsmålsteget ved hvor effektiv undersøkelsen var. Resultatene ble offentliggjort kun dager før det ble klart at regjeringen forkastet permanent reguleringslov, og gikk inn for en prislov som var sterkt bearbeidet i forhold til Sjaastad-komiteens forslag. Samme dag som statsminister Torp offentliggjorde at det ikke ble noen permanent rasjonaliseringslov, 10. Februar, uttalte han at Libertas var en trussel mot det demokratiske grunnlaget til Norge i trontaledebatten. Kombinasjonen av den kraftige agitasjonen mot Libertas i avisen⁷⁹, at

72. Lange, *Oppsummering av kampanjen mot pris og rasjonaliseringslovene*.

73. Selve undersøkelsen med svarfordeling kan man finne i Arbeiderbladet, *Arbeiderbladet 10. Februar*, Oslo, 1953, S.5, <https://www.nb.no/items/b801b1f6ff5597f743a40f51f2f6599b?page=0&searchText=Libertas>

74. de Lange bemerker også at det fortsatt var alt for få som faktisk har satt seg inn i hva loven egentlig gjaldt.

75. Lange, *Oppsummering av kampanjen mot pris og rasjonaliseringslovene*.

76. Einar Lie, *Norsk økonomisk politikk etter 1905*, red. Tone Svinningen (Oslo: Universitetsforl., 2012), S.90, ISBN: 9788215018102.

77. *Arbeiderbladet*, Oslo, Norge, februar 1953, S.1, https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_arbeiderbladetoslo_null_null_19530206_66_31_1.

78. Sst., S.2.

79. Til tider også for Libertas i enkelte aviser.

Håkon Lie holdt “informasjonsmøte” mot stiftelsen, og det at man gav opp permanent rasjonaliseringslov innenfor et såpass smalt tidsrom, og så tett opp til offentliggjøringen av Libertas gallupundersøkelse, kan ha ført til at Libertas overdrev innflytelsen selve undersøkelsen hadde hatt. På den andre siden er det klart at med all publisiteten Libertas fikk i tillegg til den stiftelsen skaffet seg selv, kombinert med Torps uttalelser samtidig som man gjorde tilbaketog angående pris- og rasjonaliseringslover, tyder på at Libertas har hatt en relativt stor innflytelse over debatten.

6.4.2 Libertas rolle i oppgivelsen av fullmaktslovene

Det er ikke meningen å forsøke å gi det definitive svaret på hvorfor regjeringen Torp oppgav forsøket på å gjennomføre en permanent pris- og rasjonaliseringslov. Men for å forstå hvilken rolle og betydning Libertas potensielt spilte i debatten og i avgjørelsen om å ikke presse igjennom permanente fullmaktslover, er det nødvendig å diskutere de andre faktorene som potensielt hadde innflytelse på avgjørelsene som ble tatt etter Sjaastad-komiteen kom med sin innstilling. Et spørsmål som også melder seg er om oppgivelsen av å gjennomføre forslagene til Sjaastad-komiteen markerte et brudd med forsøket på å gjennomføre planøkonomi i Norge, og eventuelt om dette kom før, under eller etter debatten om permanente pris- og rasjonaliseringslover?

Trond Bergh argumenterer for at “Begreper som plan og styring var helt vesentlige trekk ved den moderniserte sosialdemokratiske ideologi slik den fremstod like etter krigen”.⁸⁰ Det var bred enighet i Norge om at man måtte bruke planøkonomiske midler i en periode etter krigen, men det var uenighet om i hvor stor grad, og hvor lenge. Debatten som startet i 1947, og endte med oppgivelsen av permanente prislover i 1953, mener Bergh ikke var en oppgivelse av plan og styringsambisjonene i Arbeiderpartiet. Heller det stikk motsatte. “Den rådende oppfatningen ble snarere etter hvert at ambisjonsnivået økte på 1950-tallet og senere også på 1960-tallet. Styringsmodellene ble bedre, det statistiske grunnlaget bedre, styringen mer omfattende, målene flere og mer raffinerte... Og i praksis ble det bedre samsvar, om en langt fra fullt sammenfall mellom mål og faktisk utvikling”.⁸¹ For Bergh var oppgivelsene av en permanent prislov mindre viktig, da detaljereguleringslinjen allerede var oppgitt, og fullmaktsloven var uansett bare tenkt som en “slags reserve til bruk i helt spesielle situasjoner”.⁸² Markedet var bare et virkemiddel som hadde vist seg mer effektivt i planene om vekst og planlegging. Hovedfokuset lå på vekst, da vekst var “veien til velstand og brua til sosialisme”. Oppgivelsen av fullmaktslovene var ikke en ideologisk retrett, men en pragmatisk endring i virkemiddel for å nå de langsiktige, ideologiske målene. Målene var økonomisk velstand og økonomisk likhet; to mål som på kort sikt ofte kom i konflikt med hverandre. Her ble vanligvis vekst i økonomien satt foran økonomisk likhet.⁸³

Tore Grønli argumenterer for at “Arbeiderpartiet kom til regjeringsmakt i 1945 med store ambisjoner om samfunnsomforming. Middelet var aktiv statlig intervensjon i næringsutviklingen, velferdsbygging og fordeling. Dermed var det også nødvendig å skape et system av styrings- og forvaltningsinstitusjoner som

80. Trond Bergh, «Velferdspolitik og sosialdemokrati etter 1945», *Arbeiderhistorie*, 1992, S.135, ISSN: 0801-7778.

81. Sst., S.137.

82. Sst., S.138.

83. Sst., S.140-141.

kunne tjene som den aktive stats instrumenter i omformingspolitikken”.⁸⁴ Her kan man skimte noe av det samme argumentet som Bergh bruker. Politiseringen av sentraladministrasjonen, som Grønli mener fikk et gjennombrudd i ide- og plansammenheng så vel som i praktisk politikk i 1955,⁸⁵ var nettopp en fortsettelse av plan- og styringsambisjonene.⁸⁶ Grønli “vil argumentere for at styrings- og forvaltningspolitikken de første etterkrigsårene bør betraktes som *ett samlet fremstøt*, at det ble *koordinert på politisk toppnivå*, og at hensikten var å skape en ny og effektiv *infrastruktur for økt politisk reformkapasitet under sterk regjeringsledelse*”.⁸⁷ Hele debatten rundt fullmaktslovene blir på den måten i verste fall et lite tilbakeslag i styrings- og planleggingspolitikken. I beste fall bare et sideshow som det ikke var noe særlig stort tap å oppgi.

Einar Lie bemerker at:

“Senere studier av interne diskusjoner i sentraladministrasjonen viser at flere av de fremste økonomene omkring 1948 kom i alvorlig tvil ‘om det nåværende økonomisk-politiske system er formålstjenlig på lengre sikt’, som det het i et notat skrevet av Trygve Haavelmo, Odd Aukrust og Otto Hiorth...De pekte blant annet på at reguleringssystemet ikke maktet å stimulere til innsats der behovet for økt produksjon var størst.”⁸⁸

Løsningen de foreslo var å la fri prisdannelse allokere ressursene.⁸⁹ Hos Lie er det etterspørselsoverskuddet som virkelig viser svakheten med stabiliseringslinjen som man har lagt seg på etter krigen.⁹⁰ Men det var ikke kalkulasjonskritikken som skulle føre til oppgivelsen av permanente pris- og rasjonaliseringslover. Hos Lie er det eksterne forhold, først og fremst Marshall-hjelpen som drev frem nedbyggingen av reguleringssystemet. Samtidig førte de-evaluering av pundet, kombinert med at norske myndigheter valgte å følge pundet fullt ut gav en “stigning i importprisene det var umulig å subsidiere bort”.⁹¹ Da Sjaastad-komiteens forslag var klart, var altså virkemidlene som komiteen foreslo uaktuelle. Debatten som oppstod eller blåste opp på nytt om man vil etter at Sjaastad-komiteen kom med sitt forslag endte derfor opp med å være mye viktigere ideologisk en rent politisk-økonomisk. I følge Lie var Finansdepartementet aldri spesialet entusiastisk i arbeidet med pris- og rasjonaliseringslovene, spesielt etter at det ble klart at disse lovene ville bli brukt i noen særlig grad uansett. “Om lovene var mindre nyttige fra et fagøkonomisk synspunkt, hadde de derfor viktige politiske sider”.⁹² For Lie er debatten om pris- og rasjonaliseringslovene ikke først og fremst en debatt om hvilket økonomisk system man skal ha, men en debatt om ideologi. Spørsmålet om permanent pris- og rasjonaliseringslov ble et spørsmål om hvilke

84. Grønlie, *Forvaltning for politikk*, S.46.

85. Sst., S.52.

86. Grønli argumenterer for at det ikke nødvendigvis var partipolitisk politisering, men evnen til departementene til å drive effektiv plan og styring etter politiske vedtak når han snakker om politisering av statsforvaltningen. Se sst., S.45

87. Sst., S.67.

88. Lie, *Norsk økonomisk politikk etter 1905*, S.92.

89. Stigende priser spise opp etterspørselsoverskuddet sst.

90. Dette er den samme svakheten som blir påpekt først av Ludwig von Mises og senere i Norge av Trygve Hoff. Se Hoff, *Økonomisk kalkulasjon i sosialistiske samfund* og Ludwig Von Mises, *Economic calculation in the socialist commonwealth* (Lulu Press, Inc, 2016), ISBN: 132992682X

91. Lie, *Norsk økonomisk politikk etter 1905*, S.93.

92. Einar Lie, *Institusjon, profesjon og politikk* [på Norsk (Bokmål)] ([Oslo]: Universitetet i Oslo, 1995), S.163, https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2008031000016.

fullmakter staten og forvaltningen skulle kunne sitte med til enhver tid.⁹³ I denne ideologiske debatten ble likevel ikke forslaget til ny rasjonaliseringslov forkastet av direkte påvirkning fra Arbeiderpartiets ideologiske motstandere,⁹⁴ men indirekte og sammen med en skepsis som allerede var tilstede når de første forslagene til Sjaastad-komiteen kom. En annen faktor som Lie vektlegger er ønsket om å skape et produktivitetsinstitutt. Dette skulle iallfall delvis finansieres av USA, og et slikt institutt, som ville være statlig uavhengig, ville muliggjøre samarbeid mellom private og statlige aktører⁹⁵ (S.168-170).

Som vi ser, har historikere ganske forskjellige syn på hvorfor man oppgav permanente rasjonaliseringslover, og sterkt bearbeidet prislovsforslaget til Sjaastad-komiteen før man lot det vedtas av Stortinget. Bergh argumenterer for at dette ikke er annet en et pragmatisk trekk. Plan og styring stod ikke bare like sterkt etter oppgivelsen av fullmaktslovene, men om mulig sterkere. Uttrykket hadde bare forandret seg fra detaljregulering til indirekte virkemiddel. Arbeiderpartiets hamskifte var ikke et hamskifte i det hele tatt, men en pragmatisk re-orientering for å nå de samme ideologiske målene som tidligere. Markedet hadde vist seg effektiv i å skape vekst, og vekst var en forutsetningen for å nå disse ideologiske målene. Ceteris paribus var da et marked som ikke var detaljregulert den mest pragmatiske løsningen for å nå de ideologiske målene. Grønli har truffet noe av den samme slutningen, med den forskjellen at oppgivelsen av rasjonaliseringsloven faktisk er et nederlag mer en pragmatikk. Dette nederlaget er på den andre siden mindre viktig, og i verste fall bare et midlertidig tilbakeblikk. Politiseringen av styringsorganene har lykkes hos Grønli i den grad at det ikke er nødvendig med fullmaktslovene som Sjaastad-komiteen foreslår. Hos Lie er det heller de økonomiske realitetene kombinerte med motvilje mot pris- og rasjonaliseringslovene som er begynnelsen på “fallet” til Sjaastad-komiteens forslag. Eksogene faktorer, spesifikt i form av Marshall-hjelpen og USAs negative holdning til rasjonaliseringsloven spiller hovedrollen. Andre medvirkende faktorer hos Lie er ønsket om ett bedre samarbeid mellom næringsliv og stat, det som senere skulle kalles den “korporative pluralismen”, og innblandet her var også den store motviljen fra næringslivet og næringsdrivende.

Bergh, Grønli og Lie er bare noen av historikerene som har forsøkt å forklare hvorfor, hvordan og konsekvensene av omskrivingen av prisloven, og oppgivelsen av rasjonaliseringsloven hadde på det politiske og økonomiske liv i Norge. Spesielt hva dette betød for Arbeiderpartiet har vært mye omdiskutert.⁹⁶ Men det har vært mindre fokus på hvilken rolle næringslivet, og da spesielt Libertas spilte i denne debatten i ettertid. Noen ganger nevnes stiftelsen som et mindre element i kontekst av “kampen om pris- og rasjonaliseringsloven,”, noen ganger gis den en noe større rolle. Ofte nevnes den ikke i det hele tatt. Som vist tidligere benyttet man også Libertas ofte i Stortingsdebattene som oppstod rundt pris- og rasjonaliseringslovene. Er det mulig å iallfall tentativt påvise og forklare Libertas rolle i oppgivelsen av pris- og rasjonaliseringsloven?

93. Lie, *Institusjon, profesjon og politikk*, S.165-166.

94. Det er i stor grad vanskelig å se hvordan dette skulle kunne skje, uten at regjeringen og Arbeiderpartiet ville gå på et politisk nederlag mye større en prestisjetapet den argumenterbart gikk på tilslutt.

95. Lie, *Institusjon, profesjon og politikk*, S.168-170.

96. Et godt sted å starte for å få en god oversikt over forskning på dette feltet før 1993 er Tore Grønli's “Forvaltning og fullmaktslovgivning som etterkrigshistorisk forskningsfelt” Grønli, *Forvaltning og fullmaktslovgivning som etterkrigshistorisk forskningsfelt*.

Det er i det minste klart at Libertas spilte en relativt stor rolle som agitator mot pris-og rasjonaliseringslovene. Helt banalt kan man da selvfølgelig si at Libertas *må* ha spilt en rolle, om enn indirekte og av uvisse størrelse. Det er også et underordnet spørsmål her; Hvilken rolle mente man Libertas hadde i samtiden sammenliknet med senere behandling av debatten? En fremgangsmåte for å finne ut av dette ville være å undersøke hvor ofte Libertas ble nevnt i striden om pris-og rasjonaliseringslovene. Som vist tidligere ble Libertas omtalt hele 41 ganger under odelstingets debatt angående Sjaastad-komiteens innstilling. Også Riksaasen vektlegger den store publisiteten Libertas lyktes å oppnå når han siterer John Lyng: “men ingen skal likevel få meg til å tro at denne modifisering av loven var kommet inn med mindre presset fra den offentlige opposisjonen hadde vært så sterkt som det var”.⁹⁷ Riksaasen var av den formening at modifiseringene som pris-og rasjonaliseringslovene gikk igjennom før de tilslutt ble vedtatt i kraftig redusert form i stor grad var en konsekvens av at det lyktes Libertas å skape en opinion mot lovforslaget. For Riksaasen var Libertas altså sentrale i å “vinne” striden om pris-og rasjonaliseringslovene.

Også Einar Gerhardsen mente at Libertas hadde hatt betydelig påvirkningskraft i debatten om permanente pris-og rasjonaliseringslover. Gerhardsen kalte det “giftslangeagitasjonen mot prisloven”.⁹⁸ Gerhardsen mente at de som husket prislovsdebatten i 1952-1953, “husker imidlertid kanskje best Libertas-plakatene ‘Kjemp for friheten mens du kan.’ Lovparagraftegnet ble framstilt som en giftslange. Og tvers over plakaten: ‘Tvangsloven truer’”.⁹⁹ Gerhardsen mente at striden om pris-og rasjonaliseringslovene kom til å forgifte det politiske liv i flere år, mye takket være Libertas. Men Gerhardsen gikk ikke så langt som å tilskrive hele æren for oppgivelsen av permanente pris-og rasjonaliseringslover til Libertas, selv om han bemerker: “Nå vil jeg ikke påstå at Libertas-Kampanjen var uten innflytelse på resultatet”.¹⁰⁰ For Gerhardsen var det, ikke overraskende, veloverveide grunner innad i Arbeiderpartiet som ledet til at man la fra seg permanente pris-og rasjonaliseringslover.

Ifølge Sejersted så man med “adskillig mistro på næringslivets organiserte opposisjon. Misnøyen bunnet delvis i at den trakk partifolk bort fra arbeidet i partiets regi, og det var også en frykt for at ‘Opplysningskontoret’ skulle vokse til en permanent politisk opplysningsorganisasjon i konkurranse med partiet”.¹⁰¹ Sejersted skriver ikke særlig mer om Libertas eller andre næringslivsorganisasjoners rolle i pris-og rasjonaliseringsdebatten, i all hovedsak da han mener det aldri var snakk om noe virkelig tilbaketog fra Arbeiderpartiets side. Sejersted peker likevel på at det var de grunnlovsmessige og rettslige argumentene til Høyre som var deres sterkeste motargumenter i pris-og rasjonaliseringsdebatten, er det mulig å spore mye av den samme tankene som Gerhardsen har når han skriver om Libertas giftslangekampanje.

Det er nok korrekt det som Egeland skriver i boken *Vi skal videre*, og Gerhardsen også refererer til: “Betydningen av prislovaksjonen lar seg vanskelig påvise konkret”.¹⁰² Egeland, som både var hoveinitiativtaker til opprettelsen av Libertas, og aktivt medlem, er på ingen måte et nøytralt vitne til pris-og

97. Lyng i Riksaasen, *Libertas:bakgrunn, etablering og de første virkeår*, S.102.

98. Gerhardsen, *Samarbeid og strid*, S.262.

99. Sst., S.263.

100. Sst., S.265.

101. Sejersted, *Opposisjon og posisjon*, S.107.

102. John O Egeland, *Vi skal videre* [på Norsk (Bokmål)] (Aschehoug, 1971), S.240, https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2007071804037.

rasjonaliseringsdebatten, men det kan man knapt si om Gerhardsen, Sejersted eller forsåvidt Riksaasen heller. Det kan derfor være fruktbart å se på hva Egeland mente at konsekvensen av Libertas og dets underorganisasjoners innflytelse på pris- og rasjonaliseringsdebatten var. Egeland mente at kampanjene førte til at prisloven fikk en mer moderat form enn den hadde fått hvis ikke Libertas og andre næringslivsorganisasjoner hadde satt igang såpass kraftige aksjoner mot pris- og rasjonaliseringslovene. Egeland mente at “rent generelt kan det nok sies at den sterke reaksjonen fra alle grupper av folket fikk karakter av en kompakt majoritetsstemning mot en så omfattende statlig dirigering av det økonomiske liv, som regjeringen hadde tatt sikte på. Og selv om regjeringen i kraft av sitt flertall på Stortinget sikret seg ganske så vide fullmakter i den retning, ble denne veritable folkereising et kraftig varsko mot planøkonomiske utglidninger”.¹⁰³

Det er altså som tidligere nevnt åpenbart at Libertas (og andre næringslivsorganisasjoner) har hatt påvirkning på debatten om innføring av permanente pris- og rasjonaliseringslover. Spørsmålet har hele tiden vært ikke om, men i hvilken grad. Det er i stor grad politisk tilhørighet, ideologisk syn og ikke minst for historikere, i hvilken grad Arbeiderpartiet faktisk gjør tilbaketog i spørsmålet som åpner opp for Libertas blir stående som en av hovedårsakene til at pris- og rasjonaliseringslovene blir så kraftig moderert som de blir. Effekten av kampanjevirkomheten til Libertas og andre næringslivsorganisasjoner vil uansett være svært vanskelig å måle. Det ville også være en relativt svak forklaringsmodell å si at pris- og rasjonaliseringslovene ble satt tilside takket være Libertas. Det er klart at forhold internt i Arbeiderpartiet, internasjonale forhold og ikke minst pragmatiske hensyn er viktige for hvorfor prislovsdebatten endte som den gjorde. Legger man seg på Trond Bergh sin linje, er det klart at påvirkningen fra Libertas enten var minimal, eller partikulær. Minimal da Arbeiderpartiet uansett ikke hadde interessen for de partikulære fullmaktslovene som permanent pris- og rasjonaliseringslov var uttrykk for. Man hadde allerede andre fokus om ikke mål innad i Arbeiderpartiet. Påvirkningen fra Libertas kan ha en større rolle i den type forklaring Bergh gir, men da kun som en partikulær pådriver. Libertas her får da nærmest en rolle som en organisasjon som presser på for å endre partikulære lovforslag, men blir spilt ut på sidelinjen når det kommer til det store bildet. En slik forklaring kan ha noe for seg, men blir litt for enkel da det virker som forståelsen for at dette ikke nødvendigvis endrer det store bildet også er tilstede innad i stiftelsen.

Hos Tore Grønli er det noe større plass til Libertas påvirkning på fullmaktslovsdebatten. Også hos Grønli blir planen om gjennomgripende permanent pris- og rasjonaliseringslove oppgitt på grunnlag av at det ikke lenger er behov for de. Permanent pris- og rasjonaliseringslov er hos Grønli styringsverktøy som skulle være selve kronen på verket på ett planøkonomisk styringssystem utenfor sentraladministrasjonen. Allerede “ved inngangen til 1950-årene hadde regjeringen også mistet troen på offentlig eller korporativt styrte rasjonaliseringsinngrep som ordinært styringsmiddel ovenfor det private næringsliv, og det etterhvert høyst ambivalente fremstøtet for å etablere permanent lovhjemmel for slike inngrep var slått endelig tilbake i 1953”.¹⁰⁴ Fokuset skiftet over fra direktestyring av økonomien til en mer indirekte. Samtidig er det klart at noe av grunnen til dette skiftet er den store debatten og den store motstanden mot rasjonaliseringsforslagene. Grønli argumenterer for at de nye planene som kom til uttrykk i 1954-1955 ble

103. Egeland, *Vi skal videre*, S.240.

104. Grønlie, *Forvaltning for politikk*, S.53.

“nærmest bagatellisert fra regjeringens side”.¹⁰⁵ Dette fordi “Et fremstøt som eksplisitt og i styringspolitisk prinsipielle vendinger fremhevet betydningen av forvaltningens politiske redskapsfunksjon fremfor dens nøytralitet og upolitiske funksjoner, kunne meget vel ha resultert i et nytt oppgjør med planøkonomi, sosialisering og samfunnsomveltning i sentrum”.¹⁰⁶ Vi kan altså se at man ifølge Grønli tar grep for å unngå en ny debatt lik den som hadde oppstått om rasjonaliseringslovene. Og mye av grunnen både til at man ønsker å “holde kortene tett til brystet” når det kom til de nye forvaltningsplanene i 1954-1955 var den store motstanden man hadde møtt og den opprivende debatten som hadde oppstått i kjølevannet av rasjonaliseringsforslagene. Grønli gir indirekte Libertas og de andre næringslivsorganisasjonene mye av “æren” for ikke bare den sterke nedtoningen av pris- og rasjonaliseringslovene, men også for endringen av og effektivisering av forvaltningsvesenet. Samtidig er det klart at man allerede når Sjaastad-komiteen kom med sin innstilling var blitt mer lunken til direkte inngripen i det private næringsliv og direktestyring av økonomien i regjeringen. Spørsmålet, som forblir åpent, er om man hadde innført forslagene til Sjaastad-komiteen uten kampanjene iverksatt av Libertas og andre næringslivsorganisasjoner. Et annet moment, som ligner noe på typen rolle Libertas kunne spilt i Bergh sin forklaring, er i hvilken grad kampanjen mot pris- og rasjonaliseringsloven, gitt at den var så velykket som Libertas selv mente, gav en samfunnsutvikling på sikt mer lik det Libertas kunne ønsket seg enn uten kampanjen?

Einar Lie er den eneste som legger spesiell vekt på internasjonale forhold i debatten om pris- og rasjonaliseringslovene av de tre historikerene diskutert her. Samtidig var ikke debatten om pris- og rasjonaliseringslovene så viktige fra et økonomisk standpunkt hos Lie, som fra et ideologisk. Slikt sett kan man kanskje si at Libertas vant en ideologisk seier, uavhengig av hvor delaktig stiftelsen faktisk var i seier, og uavhengig av om det endte som en Pyrrhosseier. Det er mulig at seieren også kunne føles større for Libertas en den egentlig var hvis man kombinerer den med Lies forklaring. USA ble sett på som den fremste representanten for det motsatte av planøkonomi, og gitt at det var hovedsakelig press fra USA og økonomiske incentiver fra samme land som spilte den avgjørende rollen i striden om pris- og rasjonaliseringslovene, kan man tenke seg at Libertas forventet større gjennomslag for sine synspunkter. På den andre siden virker det ikke som om det var noe særlig forventning innad i Libertas om at man hadde stoppet sosialiseringen av Norge en gang for alle. Som vi skal se i neste kapittel, var det heller det motsatte som var tilfellet. Det er også vanskelig å tenke seg at Libertas kunne mene de hadde vært hovedpådriver for nedskrivningen av pris- og rasjonaliseringslovene samtidig som man erkjente at det var internasjonale forhold heller enn interne som ledet til oppgivelsen av permanente pris- og rasjonaliseringslover i den formen Sjaastad hadde foreslått. Libertas var kanskje sterkt inspirert av internasjonale tanker og strømninger selv, men la meget liten vekt på hendelser utenfor Norge som en av hoveddriverene i norsk politikk generelt.

6.5 Konklusjon

Etter valget i 1949 var det ikke mye å høre om Libertas i offentligheten. Mesteparten av 1950 og første halvdel av 1951 ble brukt til intern organisasjonsbygging. Det stod klart både innad i stiftelsen og utenfor

105. Grønlie, *Forvaltning for politikk*, S.55.

106. Sst.

at det gikk mot konfrontasjon i spørsmålet om permanente pris-og rasjonaliseringslover. Denne konfrontasjonen fikk Libertas god tid til å klargjøre seg for, fri fra de begrensningene som direkte tilknytning til politiske partier. Når Libertas så iverksetter kampanjen mot pris-og rasjonaliseringslovene får det umiddelbart stor oppmerksomhet. Kampanjen(e) gjorde utvilsomt debatten mer tilspisset og mer ideologisk betonet en den ville vært uten kampanjene. Også i debattene på Stortinget fikk Libertas kampanjer stor oppmerksomhet, spesielt av de som ønsket permanente pris-og rasjonaliseringslover basert på Sjaastad-Komiteens forslag. Libertas hadde allerede som vi så i kapittel 5 bygget opp en i norsk målestokk stor og effektiv organisasjon innrettet mot propaganda og opplysningsvirksomhet, muligens den eneste slike virksomhet på borgerlig side som kunne rivalisere Arbeiderpartiets og Landsorganisasjonens propaganda og opplysningsapparat. Striden om pris-og rasjonaliseringslovene er en av de mer omtalte politiske debatten i norsk etterkrigshistorie, og det debatteres fortsatt om det endelige utfallet og dets betydning. Det har ikke vært meningen å svare på om hva utfallet av striden var, så mye som om og i hvilken grad Libertas og dets underorganisasjoner hadde påvirkning på utfallet av striden. Som vi så i den lange debatten i Odelstinget, var det ingen av partiene som eksplisitt tok Libertas side, eller brukte informasjon fra Libertas i grunngivning og forslagene sine. Ikke overraskende var det Høyre som lå nærmest Libertas i hvordan de argumenterte mot permanente pris-og rasjonaliseringslover, men også Bondepartiet brukte mye av samme argumentasjon. Samtidig er det klart at man ønsket avstand fra Libertas også på Stortinget. Nærmest samtlige av de 41 gangen Libertas ble nevnt i debatten var som et angrep på de partiene som argumenterte imot permanent pris-og rasjonaliseringslov.

Hva Libertas eget standpunkt var i pris-og rasjonaliseringsdebatten er noe uklart, bortsett fra at de var imot permanente pris-og rasjonaliseringslover. Det virker likevel ikke urimelig å konkludere med at det Libertas ønsket seg var minst mulig innblanding fra staten. Forslagene fra Høyre og Bondepartiet om endringer av Trustloven av 1926 er eksempler på inngripen det kan antas at Libertas også ville være imot. Libertas og dets underorganisasjoners kampanjer mot pris-og rasjonaliseringslovene var ganske store og omfattende. Underorganisasjonen "Opplysningsutvalget mot pris-og rasjonaliseringslovene" ble opprettet, underskrifter ble samlet inn, det ble laget film, gallupundersøkelser og man holdt foredragsturne. Samtidig reiste Libertas egne foredragsholder utdannet på Elingaard rundt i Norge og drev opplysningsvirksomhet. Men til tross for alt dette følte de Lange at det var vanskelig å ha noen påvirkningskraft. Befolkningen var ikke spesielt opptatt av debatten om pris-og rasjonaliseringslovene, mye på grunn av at "sosialistenes agitasjon" allerede hadde gjort seg ledende.¹⁰⁷ For Libertas selv var det en gallupundersøkelse i årsskiftet 1952-1953 som ble vendepunktet. Undersøkelsen gjorde det klart at selv blant Arbeiderpartiets velgere var et flertall imot permanente pris-og rasjonaliseringslover. Selve undersøkelsen kom det frem at hadde vært gjort på en måte som vanskelig å kritisere, men det er likvel mer sannsynlig at Libertas kampanjer som helhet, kombinert med all oppmerksomhet stiftelsen fikk i norsk media, og hos ledende Arbeiderpartipolitikere, hadde større innflytelse og påvirkning på spørsmålet om permanente pris-og rasjonaliseringslover.

107. Ett eksempel på "motagitasjon" var når Håkon Lie holdt møte på Sentrum Kino 11. Januar 1953 om Libertas-agitasjon og prislovene som "opptakten til en større aksjon mot Libertas-propagandaen og storkapitalen."Arbeiderbladet, *Arbeiderbladet 10:Januar 1953*, Oslo, 1953, S.1 S.1

Når det kommer til spørsmålet om hvorfor regjeringen gjorde tilbaketog i spørsmålet om permanente pris-og rasjonaliseringslover vil jeg påstå at norske historikere kunne vektlagt Libertas propaganda og agitasjon mot pris-og rasjonaliseringslovene sterkere. Forskjellige historikere har vektlagt forskjellige ting når de skal forklare hvorfor Arbeiderpartiet gjorde tilbaketog i striden om pris-og rasjonaliseringslover. Noen har momenter som er utelatt hos andre, og visa versa. Eksemplene fra Bergh, Grønli og Lie omtalte ovenfor er bare tre av de mange forklaringene som er gitt, og de er også til dels kompatible med hverandre. Jeg vil påstå at Libertas rolle i striden om pris-og rasjonaliseringslovene er underdrevet, dog er det uklart i hvilken grad. Jeg vil ikke påstå at Libertas er hovedgrunnen til at Torp-regjeringen gjør tilbaketog i pris-og rasjonaliseringsdebatten, dette av flere grunner. Først og fremst at det fort blir en 1-faktorforklaring, men også det at en slik forklaring vanskeliggjør å forklare Arbeiderpartiets hamskifte, med mindre man godtar at Libertas har hovedæren for dette også. Når det er sagt, skal man ikke underdrive Libertas rolle heller. Det er klart at en stiftelse med sterk støtte i næringslivet, et godt utbygget opplysnings/propagandaapparat, og med såpass mye oppmerksomhet fra de politiske partier og fra media, har hatt påvirkning på debatten. Alt dette uavhengig av om kritikken Libertas rettet mot pris-og rasjonaliseringslovene var berettiget. Jeg har også forsøkt å vise at i alle tre forklaringsmodeller diskutert ovenfor, er det mulig å inkorporere Libertas som element, i større eller mindre grad. Å skulle fortelle om striden om pris-og rasjonaliseringslovene uten Libertas blir etter min mening å overse en viktig del av forklaringen på hvorfor det som skjedde skjedde. Å derimot konkret forklare Libertas rolle er vanskelig, da som Gerhardsen og Egeland påpeker: "Betydningen av prislovaksjonen lar seg vanskelig påvise konkret".

I perioden etter valget i 1949 og frem til etter at pris-og rasjonaliseringslovsdebatten var over, hadde Libertas ingen offisiell kontakt, og intet offisielt samarbeid med noe politisk parti. Når pris-og rasjonaliseringsdebatten hadde roet seg, begynte Høyre og Libertas på ny å sende følere til hverandre. Som vi skal se i neste kapittel, ledet dette til at de Lange fikk fast ansettelse i Høyre.

Kapittel 7

Ny innblanding i det politiske liv?

Torsdag 27. Oktober 1955 fikk Trygve de Lange et tilbud om å bli ansatt i Høyre som økonomisjef. Tilbudet omfattet ifølge de Lange også en “gentlemans agreement” om at de Lange “noe senere, helst så snart som mulig” skulle ta over som generalsekretær i Høyre.¹ de Lange takket nei til stillingen. Han begrunnet dette med at han ikke var sikker på å få generalsekretærstillingen med mindre dette allerede var åpent avtalt. de Lange så også for seg at det var nødvendig å gjennomføre store endringer i administrasjonen og organiseringen til Høyre for å få gjennomført den finansieringen det var forventet at de Lange fikk på plass. Dessuten var det ikke alle i Høyre han følte han kunne stole på, og flere som ville direkte sabotere mente han. de Lange ender med at: “Jeg fant det da nødvendig å si meget bestemt at det ikke hadde noen hensikt å diskutere økonomisjefstillingen med meg, fordi jeg næret en slik mistillit til hvilken mulighet de ledende i Høyre idag måtte ha til å gi meg de nødvendige fullmakter, at jeg måtte ha disse helt klare på forhånd hvis det overhodet skulle bli spørsmål om å påta seg et så vanskelig arbeid som vi nå diskuterte”.²

Som vi kan lese av de Langes notat er det klart at den direkte kontakten mellom Libertas og Høyre, eller i det minste de Lange og Høyre enten ble gjenopptatt i 1955, eller muligens den aldri helt hadde tatt slutt? Umiddelbart er det også flere spørsmål som oppstår. Først og fremst: Hvorfor fikk de Lange dette tilbudet? Og videre: I hvilken grad fortsatte samarbeidet mellom Libertas og Høyre etter 1950? Gav Libertas fortsatt pengestøtte? Var det en form for “hemmelig ” samarbeid? Så er det spørsmålene rundt selve samarbeidet. Betød tilbudet til de Lange at Høyre ønsket å tilnærme seg Libertas? Eller avvæpne stiftelsen? Og tilslutt er det konsekvensspørsmålene. Hva skjedde i de 5 årene mellom 1955 og 1960 som førte til fullt brudd mellom Libertas og Høyre? I hvilken grad samarbeidet Libertas og Høyre frem til bruddet?

7.1 Etter pris-og rasjonaliseringslovene

Det stod klar for de fleste både innad i Libertas og andre motstandere av pris-og rasjonaliseringslovene at regjeringens kraftige omarbeidelse av prislovsforslaget og oppgivelse av rasjonaliseringslovsforslaget i beste

1. Trygve de Lange, *Notat 2. November 1955* (PA624 -Libertas, Riksarkivet,Oslo, 1955).

2. Sst.

fall bare var en delseier. I verste fall var det ikke en seier i det hele tatt, men heller Arbeiderpartiet som ombestemte seg av helt andre grunner enn det motstanderene av pris-og rasjonaliseringsloven hadde argumenter med. Samtidig gjorde Arbeiderpartiet et enda bedre valg i 1953 målt i antall stemmer enn i 1949.³ Dette betød selvfølgelig ikke at opplysningsvirksomheten som Libertas og andre drev i et forsøk på å vekke folkeopinionen mot pris-og rasjonaliseringslovene hadde vært virkningsløs. Men det hadde iallfall ikke bidratt til å skaffe flere stemmer til den borgerlige siden.⁴ Valget skapte på den ene siden ikke akkurat tillit til Høyres evner til å vinne valg hos Libertas. På den andre siden så man både et behov for å støtte opp om Høyres virksomhet, og kunne påvirke partiet til sterkere innsats. I beste fall kunne det åpne seg muligheter for å realisere Libertas mål siden 1947 om borgerlig samling.

Det var heller ikke noe uttalt mål i seg selv for Libertas å holde seg utenfor all politisk virksomhet. Stiftelsen hadde sine sterkeste støttespillere i redernæringen og til dels i industrien, og det ville være umulig å få støtte av disse hvis ikke Libertas tok tydelige standpunkt i saker som angikk disse. Og det private næringsliv så Høyre og deler av Venstre som “sine” partier. Som Libertas, mest sannsynlig ved de Lange påpekte selv:

“Det var således ikke mulig å fri seg fra alle de partipolitiske vurderinger, tiltak og diskusjoner på politisk plan, som omstendighetene drev fram i de årene. Naturlig nok måtte det være det private næringsliv som i særlig grad følte seg truet av en sosialistisk utvikling og som dermed følte seg direkte engasjert og la en vesentlig vekt på at de borgerlige partier - spesielt Høyre og Venstre - måtte bli slagkraftig. For disse kretser falt det naturlig og nødvendig å bringe Libertas inn ved de aller fleste korsveier”.⁵

Den direkte pengestøtten til Høyre og andre politiske partier hadde opphørt ved inngangen til 1950, og det er ingenting som tyder på at dette ble igangsatt igjen. Libertas erklærte seg også partipolitisk uavhengig, men hadde omtrent samme troverdighet som når Landsorganisasjonen gjorde det samme. Det var relativt tett kontakt mellom spesielt Trygve de Lange og fremtredende Høyre-politikere på det personlige plan gjennom hele perioden, og det er klart at til tross for uenigheter var det kommunikasjon mellom Høyre og Libertas, og til tider koordinering under striden om pris-og rasjonaliseringslovene. Etter at striden om pris-og rasjonaliseringslovene i noen grad førte Libertas og Høyre sammen igjen, dukket spørsmålet om “medbestemmelse” opp.⁶ 2.September 1954 møtes Rolf Stranger, Bernt Ingvaldsen og Reidar Bruu fra Høyre med Per Lodding, Leiv Helly-Hansen, Bjørn Bjørnstad, Sverre Ditlev-Simonsen, Sverre Thon og Trygve de Lange fra Libertas for å diskutere medbestemmelsesretten. Dette skulle lede til det første tydelig organiserte samarbeidet mellom Libertas og Høyre siden Libertas hadde “meldt seg ut av politikken” ved utgangen av 1949.

3. På grunn av ny valglov og opphevelse av Bondeparagrafen fikk Arbeiderpartiet færre mandater på Stortinget i 1953 enn i 1949.

4. Verdt å merke seg er det at Bondepartiet gjorde ett relativt godt valg. Bondepartiet var også kanskje det politiske partiet som var sterkest imot pris-og rasjonaliseringslovene som vi tidligere har sett fra Stortingsdebatten.

5. Kladd, *Libertas og den politiske utviklingen i 1950-årene*. Kladd.

6. Det var på langt nær enighet om medbestemmelsesretten innad i Arbeiderpartiet og LO. Se feks Bergh, *Storhetstid (1945-1965)*, S.372-378

7.2 Medbestemmelsesretten

Etter at regjeringen av ulike og delvis omstridte grunner hadde lagt fra seg de mest radikale forslagene til pris- og rasjonaliseringslover, så man behovet for å fornye innsatsen og rette blikket mot andre måter å få mer “demokratisk kontroll” over økonomien. I partiprogrammet fra 1953 gikk Arbeiderpartiet inn for reformer i aksjelovgivning “slik at arbeidere og funksjonærene ved storbedriftene i industrien får rett til å velge målsmenn til bedriftens ledelse”.⁷ Dette skulle ikke gi målsmennene flertall i aksjeselskapenes styre, men måtte være likestilte medlemmer av styret, og ha en reel medbestemmelsesrett. Å demokratisere økonomien var på langt nær en ny ide. Framtidens Norge⁸ hadde demokratisering av økonomien etter krigen som en fremtredende del av sitt budskap, og også fellesprogrammet som la grunnlaget for det første Stortinget og de første årene etter andre verdenskrig hadde fremtredende forslag til demokratisering av økonomien. Medbestemmelsesretten som Arbeiderpartiet var altså ingen ny tanke, men gikk i samme spor som andre tidligere forslag. Også Sjaastad-komiteens forslag til permanente pris- og rasjonaliseringslover var tross alt uttrykk for ønsket om å demokratisere økonomien. Forskjellen lå i all hovedsak at der pris- og rasjonaliseringslovene var ovenfra og ned, altså at den generelle befolkningen fikk større rett til å styre via politikeren og embedsverket, var forslaget til medbestemmelsesrett nedenfra og opp. Forslaget i seg selv ble aldri gjennomført slik det ble foreslått første gang, og møtte også motstand både innad i regjeringen og hos Landsorganisasjonen. Medbestemmelsesrett kom i en annen form, først og fremst representert av tillitsvalgte på den fleste arbeidsplasser. Og det kom først på 1960-tallet. Men det var altså denne saken, sammen med striden om pris- og rasjonaliseringsloven, som skulle åpne opp for ny tett kontakt mellom Libertas og Høyre.

7.2.1 Kort om hamskiftet

Det er ikke uvanlig blant historikere å snakke om Arbeiderpartiets hamskifte, som man kan argumenter for at var en gradvis prosess gjennom slutten av 1940-tallet og begynnelsen av 1950-tallet. Dette hamskiftet ser man ofte som fullført i 1953 med tilbaketog i striden om pris- og rasjonaliseringslovene. Oppgivelsen av disse lovene er ikke alltid sett på som hverken årsak eller konsekvens av hamskiftet, men er ofte breder kontekstualisert: Tettere bånd til USA, fremveksten av NATO og OEEC med marshallhjelpen er ofte fremhevet som faktorer utenfra. Også faktorer innad i Arbeiderpartiet har blitt fremhevet, slik som Jens Christian Hauges ønske om å bygge et moderne militær-industrielt kompleks.⁹ Hamskiftet er mer eller mindre vedtatt blant norske historikere, selv om, som vi har sett, tolkes hamskiftet forskjellig, og selve spørsmålet er i stor grad politisert. Spørsmålet når det kommer til Libertas virksomhet etter pris- og rasjonaliseringsdebatten hadde lagt seg var selvfølgelig ikke om Arbeiderpartiet hadde gått igjennom et hamskifte. Slik man så det i Libertas¹⁰ hadde man bare fått stoppet eller senket farten på bare nok et sosialiseringsforsøk fra regjeringen. Og man så ingen tegn på at sosialiseringen skulle stoppe. Kampen var altså ikke over, og man måtte bare fortsette der man hadde stopper før valgkampen startet

7. *Historiske partiprogrammer*, <https://www.arbeiderpartiet.no/om/historien-om-arbeiderpartiet/historiske-partiprogrammer/>.

8. *Framtidens Norge*.

9. Slagstad, *De nasjonale strateger*, S.251-276.

10. Og i stor grad i Høyre

i 1953. Partiprogrammet til Arbeiderpartiet fra 1953 inneholdt også såpass store planer for både statlig innblanding og planøkonomi at ikke bare Libertas, men også Høyre følte at Arbeiderpartiet på ingen måte var ferdig med å sosialisere samfunnet. Med avstanden til hendelsen som tiden gir, samt muligheten til å få et større overblikk over situasjonen, kan det virke tydelig at Arbeiderpartiet hadde skiftet retning. Men det tok tid for samtiden å oppfatte dette, og til del også tid for Arbeiderpartiet selv. At det var medbestemmelsesretten og endringene i aksjeloven som vekte størst interesse hos Libertas er naturlig, da de fleste av stiftelsens støttespillere, og også mange medlemmer selv var aksjonærer.

7.3 Møte angående medbestemmelsesrett

Møtet 2. September 1954 er meg bekjent det første "offisielle" møtet mellom Libertas og Høyre etter avviklingen av støttevirksomhet på tampen av 1949. På møtet, som ble arrangert på Libertas initiativ, kom det frem at Libertas hadde planlagt en kraftig motpropagande mot medbestemmelsesretten, men at man i første omgang måtte gå mer forsiktig til verks. Thon impliserte at man kunne tenke seg at folk var lei all propandavirksomheten da man akkurat var ferdig med å propagandere mot pris- og rasjonaliseringslovene.¹¹ Stranger var enig i dette, og vektla at Libertas ikke måtte gjøre noen fremstøt uten å koordinere med Høyre. Han vektla også "At saken innebærer et nytt skritt i sosialistisk retning er ikke noe argument å spille på ovenfor folket".¹² Stranger mente at det ville være svært vanskelig å få til noe samarbeid i saken med Venstre og Kristelig Folkeparti, og at Venstre mest sannsynlig ville stille seg bak saken. Stranger avsluttet med at da Libertas synspunkter ofte ble tolket som Høyres synspunkter av offentligheten, var han takknemlig for at Libertas ikke hadde handlet uten å konsultere seg med Høyre.

Thon svarte kort at de kunne vel tenkes at det ville være til fordel for Høyre om Libertas gikk hardere og mer radikalt ut mot medbestemmelsesretten enn det Høyre hadde planer om, men ingen andre på møtet sa seg enig i dette. Ingvaldsen mente at det var liten sjanse for at forslaget til medbestemmelsesrett ville få gjennomslag slik det stod nå, da han ikke kunne se for seg at arbeiderenes representanter ville være særlig interessert i få det igjennom.¹³ I dette kan man si at Ingvaldsen fikk rett. Ingvaldsen mente også at det ikke nødvendigvis var lurt at Libertas og Høyre stod sammen i denne saken, da det kunne medføre at Høyre fikk større avstand til de andre borgerlige partiene. Stranger mente på sin side at saken måtte diskuteres nærmere i Høyres styre først. Han mente at "hvis denne saken går igjennom er det norske næringsliv i realiteten sosialisert. Men nettopp derfor er det farlig å spille på sosialiseringmomentet".¹⁴ de Lange bemerket at det ikke var meningen å "kjøre offensivt propagandistisk på sosialiseringmomentet", men "å legge hovedvekt på saklig analyse av hele problemkomplekset".¹⁵ Dette skulle rettes om næringsdrivende, Elingaard-elever, medlemmer i Libertas og politiske ledere. Bruu bemerket at man måtte gå grundig til verks i saken, og at det var viktig at man beholdt kontakten mellom Libertas og Høyre. Møtet endte dermed med at man ble enig om å fortsette kontakten mellom Høyre og Libertas, og at denne kontakten

11. Ukjent, *Referat fra møte om "medbestemmelsesrett*

(PA624 -Libertas, Riksarkivet, Oslo, 1954).

12. Sst.

13. Sst.

14. Sst.

15. Sst.

skulle skje mellom de tilstedeværende på møtet så fremt Høyre ikke opprettet et spesielt utvalg til å ta seg av saken.¹⁶ Møtet endte med at kontakten mellom Høyre og Libertas ble gjenopprettet på det formelle om ikke det offentlige plan.

7.4 Kontakten mellom Libertas og Høyre gjenopprettes

Selve møtet la altså grunnlag for videre kontakt mellom Libertas og Høyre. Men hvorfor valgte man å ta opp igjen det organiserte samarbeidet? Og hvordan ledet dette til at de Lange fikk tilbud om å bli generalsekretær i Høyre via en “gentlemans agreement”? Den uformelle kontakten mellom Libertas og Høyre hadde aldri tatt helt slutt. Men det formelle samarbeidet hadde tatt slutt da både Høyre og Libertas forstod at den tette tilknytningen til hverandre var til skade for begge parter. Det var således ennå ingen ideologiske barrierer som var ugjennomtrengelige mellom Libertas og Høyre. Høyre hadde også medlemmer som var sympatiske til Libertas, og medlemmer som var mindre sympatiske. Etter at Hambro gikk av som generalsekretær i Høyre i 1954 tok Alv Kjøs over. Kjøs var ikke spesielt positivt innstilt til Libertas som vi skal se senere. Men stortingsgruppen til Høyre ble ledet av John Lyng, som var mer positivt innstilt. Også Sjur Lindebrække hadde stor innflytelse i Høyre, og også han var mer positivt innstilt.¹⁷ 1. viserformann Bernt Ingvaldsen, som var til stede på møtet mellom Libertas og Høyre var del av den fløyen i Høyre som var mer positiv til Libertas. Kjøs ble også ansett som en svak leder, og det er grunn til å tro at flere ledende Høyremenn mente det var mulig å gå rundt ham. En mulig forklaring er rett og slett at flere ledende høyremenn var mer vennlig innstilt til Libertas, og at muligheten for samarbeid derfor åpnet seg. Kjøs var mest opptatt av landbrukspolitik, og Høyres landbrukspolitik ble på 1950-tallet overkjørt av Arbeiderpartiet, og ble tilslutt drevet på Arbeiderpartiets premisser.¹⁸ Det er da ikke så rart at mange i Høyre så etter noe(n) som kunne drive politikk mer avskåret fra Arbeiderpartiet både ideologisk og rent praktisk. Denne linjen er det Sejersted har lagt seg på når han skriver at:

“Det dårlige valget, lederskiftet som ikke kom, gnisningene og mistenksomheten, utålmodigheten med det som ble oppfattet som det tafatte Høyre, - alt dette måtte nære tanken om at Libertas kunne brukes mer direkte til det som hele tiden hadde vært den egentlige hensikten med stiftelsen - å ruste opp det borgerlige samarbeidet”.¹⁹

Det er klart at alle disse momentene har vært sentrale for Høyre når kontakten med Libertas ble gjenopprettet. Og det er nok på samme måten andre veien. Libertas hadde helt siden sin opprettelese uttrykket misnøye med hvordan de mener Høyre var tafatte og utålmodighet med partiet. I stiftelsen mente man at Høyre ikke hadde nok “vilje til makt”. Når det endelige bruddet mellom Libertas og Høyre kom i 1960, var det nettopp dette striden skulle stå om. Men i perioden rett etter det som Libertas så på som sin største seier²⁰ følte man at det var på tide å både gjenopprette kontakten med Høyre, og å mane partiet

16. Ukjent, *Referat fra møte om "medbestemmelsesrett*

17. Det var på mange måter Lyng og Lindebrække som var de stigende stjernene i Høyre i perioden. Når det endelige oppgjøret mellom Libertas og Høyre kom var det derfor symptomatisk nok Hambro og Kjøs som måtte gå i spissen.

18. Sejersted, *Opposisjon og posisjon*, S.138-140.

19. Sst., S.166.

20. Også innad i Høyre kan det virke som mange så på striden om pris- og rasjonaliseringslovene som en propagandaseier

til en mer aktiv og konfronterende linje. Og som alltid øynet man muligheten i Libertas for å skape et bredere borgerlig samarbeid.

En annen grunn til at Høyre var villig til å gjenoppta samarbeidet med Libertas var nok både den gode stemningen på møtet om medbestemmelsesretten, og i større grad hvordan Libertas oppførte seg etter møtet. Når man avtalte å gjenopprette den formelle kontakten, så unnlot også Libertas å agitere selvstendig mot medbestemmelsesretten slik Høyre hadde bedt om. Et problem for Høyre helt siden Libertas ble opprettet var at det ikke var mulig å kontrollere stiftelsen. Libertas hadde vanligvis agitert slik den fant det for godt, mot den de fant det for godt å agitere mot. Dette var ikke lett for et parti som hadde ambisjoner om bred folkelig appell også utenfor næringslive å stille seg bak. Når Libertas på møtet om medbestemmelsesrett sa seg villig til å ikke agitere uten Høyres godkjennelse, åpnet muligheten for tetter kontakt seg.

I en orientering innad i Libertas den 20.oktober 1954²¹ kan man lese at de Lange hadde vært i ett lukket foredrag i Oslo-avdelingen av mekaniske verksteders landsforening. Der hadde Sjur Lindebrække holdt foredrag om næringsliv og politikk. de Lange bemerket:

“Likeledes kom han selvsagt inn på næringslivets opplysningsvirksomhet. I denne sammenheng ofret han et avsnitt på Libertas, og uttalte at Libertas-organisasjonene etter hans oppfatning var et fullgyldig bevis på at det nytter for næringslivet å ta opp opplysningsvirksomhet på bredt prinsipielt saklig plan, og å vinne respekt for sine synspunkter. Han sa noe slik som at neppe noen organisasjon har hatt så mange vanskeligheter som Libertas-organisasjonene, men at det nå er fullstendig stabilisert og virker, og har oppnådd respekt fra alle samfundslag,- noe som er i høyst grad fortjenstfullt og hviser var det betyr å drive kontinuerlig, saklig opplysningsvirksomhet. Det var veldig mange tilstede, så det var jo morsomt å få slik reklame. Like betydningsfullt var det imidlertid at både direktør Joachim Ihlen og stortingsmann, direktør Bernt Ingvaldsen sluttet meget sterkt opp om dette. Direktør Ingvaldsen sa temmelig ordrett at etter hans oppfatning hadde Libertas-organisasjonene både hva innhold og form angår funnet frem til riktige løsninger av slik opplysningsvirksomhet”.²²

Det er viktig å huske på at dette er hva de Lange husker fra møtet, og ikke nødvendigvis ordrett det som ble sagt. Men det er også tydelig at Høyre var på sjarmoffensiven, om enn ikke helt offentlig enda. En motivator som man heller ikke skal glemme er penger. Selv om Libertas hadde mindre midler relativt sett i 1954 enn i 1949, så hadde stiftelsen også vist at hadde midler nok til å drive effektiv opplysningsvirksomhet. Det er også klart at Libertas og Høyre hadde mange felles støttespillere, og både støttespillerene og mange innad i både Libertas og Høyre så det nok som formålstjenlig at disse midlene i størst mulig grad dro i samme retning. Det skulle vise seg at det var arbeidet med en ny finansieringsplan som skulle åpne for muligheten for at de Lange skulle bli generalsekretær i Høyre.

for Libertas

21. Trygve de Lange, *Orientering 20. Oktober 1954* (PA624 -Libertas, Riksarkivet,Oslo, 1954).

22. Sst.

7.5 Finansiering av Høyre

Planen om å finne en ny finansieringsmodell for Høyre ser ut til å være en plan som kom internt fra Libertas uten innblanding fra Høyre. Finansieringsplanen var ikke helt fastsatt i begynnelsen fra Libertas siden, men hovedpoenget var å få kanalisert penger fra næringslivet til Høyre. Libertas ønsket altså ikke nødvendigvis å gjenopprette den samme finansieringsmodellen man hadde brukt til å understøtte de borgerlige partiene frem til 1949. Grunnen til at man ønsket å ta opp igjen finansieringen av Høyre kom antageligvis fra næringslivsledere via Næringspolitisk opplysningsforening og Industria, samt via direkte kontakt med de Lange. Det finnes heller ikke noe overordnet dokument som legger frem hvordan finansieringsplanen skulle se ut, og ei heller noen skisser av hvordan man kan tenke seg at det skulle se ut. Det som er klart er at var et møte på Libertas initiativ mellom Høyres ledelse og “en rekke av næringslivets folk , som meget sterkt interesserer sig for høires arbeide og for partiets fremgang” i 1955.²³ Det ble på møtet nedsatt et utvalg bestående av Jon Egeland, Anders Østberg og “undertegnede”.²⁴²⁵ Utvalget bestod altså minst av to Libertas-medlemmer på dette tidspunkt. Når utvalget er omtalt senere finner vi ut at de Lange også sitter i dette utvalget. Mest sannsynlig var han med fra begynnelsen.

Utvalget fikk i oppdrag å sørge for godt samarbeid med ledelsen i Høyre for å sikre at finansieringen av Høyre skulle foregå på en så rettferdig og effektiv måte som mulig. Det kommer også frem at iallfall på dette tidspunktet er finansieringen tenkt som en direkte innsamling fra næringslivet til Høyre. Utvalget fikk også i oppdrag å se til at “Høires administrasjon var således lagt an og ledet, at det kunne sies at de bidrag partiet mottar, anvendes mest mulig effektivt til de mål Høire har satt seg”.²⁶ I et møte mellom Utvalget og Ingvaldsen, Kjøs og skipsreder Gunnar Hvettem fra Høyre senere i 1955, kom det frem at utvalget ikke kunne gjennomføre disse oppdragene, antageligvis på grunn av manglende påvirkningskraft innad i Høyre. Utvalget skriver videre: “Vi meddelte videre at vi som forholdene lå an, fant vi heller ikke grunnlag for, eller hadde noen tro på, at et samarbeid mellom oss og Høires ledelse kunne bringe noen resultater”.²⁷ Da utvalget ikke hadde hørt noe fra Høyres ledelse etter dette siste møtet i 1955 og “at det nu er hengått desverre altfor lang tid, vil vi nå få lov å meddele at det nå blir nødvendig å sammenkalle våre oppdragsgivere til et nytt møte og meddele resultatet av vårt arbeide og at vi nedlegger våre mandater”.²⁸

Redegjørelsen fra utvalget etterlater et par spørsmål: Var dette slutten på kontakten mellom Libertas og Høyre? Endte det hele opp med at Høyre ikke fikk noen finansieringsplan? Videre står også spørsmålet om hvordan de Lange ble blandet inn i Høyres ledelse åpent.

Som vi har sett fikk de Lange spørsmål om å ta over som økonomisjef i Høyre 27.oktober 1955. Da disse to møtene mellom utvalget og Høyre er udatert bortsett fra årstall blir det spekulasjon hvilke datoer møtene falt på. Men det er ikke urimelig å anta at de Lange fikk tilbudet i perioden mellom møtet der

23. Utvalget, *Redegjørelse til Stortingsmann Ingvaldsen 8.1-1956* (PA624 -Libertas, Riksarkivet,Oslo, 1956).

24. Det er ganske sikkert at undertegnede her er Trygve de Lange, men dokumentet nevner han ikke med navn, og er ikke undertegnet

25. Utvalget, *Redegjørelse til Stortingsmann Ingvaldsen 8.1-1956*.

26. Sst.

27. Sst.

28. Sst.

utvalget blir stiftet og får sitt mandat, og møtet der utvalget meddeler til Høyres styre at de ikke lenger finner noe grunnlag for å samarbeide. Tilbudet utløste stor debatt internt i Libertas. Tilbudet kom fra Alv Kjøs, Gunnar Hvattum og Bernt Invaldsen. Innbakt i tilbudet var også ett tilbud om å ta over som generalsekretær i Høyre etter en ubestemt, men relativt kort periode. de Lange møtte John Egeland, Christian Erlandsen og Aars-Nicolaysen for å diskutere saken. Aars-Nicolaysen ba de Lange innstendig om å ta stillingen som økonomisjef, men de Lange nektet da han, ikke uten grunn, følte at han ikke ville ha den nødvendige støtten hos Høyres generalsekretariat til å få gjennom de saker han ønsket.²⁹

Det er to forvanskene faktorer som kommer i spille her. Før det første viser det seg at de Lange hadde fått tilbud om å bli økonomisjef i Høyre allerede før 1.Mars 1955. I ett notat datert 12.Mars 1955³⁰ henviser de Lange til et møte med Ingvaldsen den 1.Mars, der han hadde takket nei til stillingen som økonomisjef. Dette fordi “en rekke forhold måtte forandres hvis det organisasjonsmessige grunnlag for en fremtid skikkelig økonomi kunne eksistere”.³¹ de Lange “hadde inntrykk av at Ingvaldsen ble meget skuffet over dette, og han slo over i en helt annen, nærmest truende tone...”.³² Notatet er det eneste som er funnet i Libertas-arkiver som nevner at de Lange fikk tilbudet før 27.Oktober 1955, men det virker ikke usannsynlig at tilbudet kan ha kommet en god stund før dette også, men etter møtet angående medbestemmelsesrett. Det kommer også tydelig frem av notatet at de Lange, sammen med John Egeland og Christian Erlandsen har kommet med en form for kravliste til Høyre, som må godtas før de Lange skulle være villig til å takke ja til stillingen som økonomisjef. Hvilke spesifikke krav som ble stilt er vanskelig å si, men som vi skal se var det ikke de siste kraven som ble fremsatt til Høyre. På møtet den 1.Mars spurte Ingvaldsen de Lange om hvilken fullmakt Erlandsen og Egeland hadde til å fremsette de tidligere uspesifiserte kraven. de Lange svarte at “vi har blitt anmodet av en rekke meget fremtredende næringsdrivende, som spilte en ganske stor rolle når det gjaldt hvorvidt Høire ville få penger eller ikke, om å forsøke å finne frem til et mere rasjonelt bidragssystem enn det som hittil har eksistert”.³³ Dette gir oss et hint om at kravene fra Erlandsen og Egeland gjaldt den nye finansieringsplanen Libertas og næringslivet ønsket å lage for Høyre. Svaret til de Lange utløste en verbal konfrontasjon mellom Ingvaldsen og de Lange, der Ingvaldsen endte med å kreve svar på hva slags rolle Libertas ville innta i forhold til høyre. de Lange svarte at “vi ikke hadde tenkt å okkupere eller innta noen stilling til Høire i det hele tatt. Vi ville bare forsøke å få satt det hele igang³⁴, og så ville vi sikkert helst alle 3 ikke ha noe mer med saken å gjøre”.³⁵

Det fremgår videre av notatet at de Lange hadde spist middag med Ingvaldsen, Erlandsen og Egeland dagen etter. Resultatet av denne middagen var at iallfall de Lange satt med inntrykk av at Høyre ikke ønsket samarbeid med Libertas. Egeland, Erlandsen og de Lange ble derfor enig om at de ville legge saken fra seg, og heller ikke bry seg mer med Høyres økonomi. Ingvaldsen tok så nærmest ut av intet kontakt

29. Lange, *Notat 2.November 1955*.

30. Trygve de Lange, *Notat ad.Høyre 12.Mars 1955* (PA624 Libertas, Riksarkivet,Oslo: PA624 Libertas, Riksarkivet, 1955).

31. Sst.

32. Sst.

33. Sst.

34. Det er antakeligvis snakk om finansieringsplanen

35. Lange, *Notat ad.Høyre 12.Mars 1955*.

igjen, og spurte om det var mulig “å få et møte med de samme næringsdrivende, som vi hadde fått oppdrag fra”.³⁶ Dette sa man seg enig i, om man begynte å legge planer for ett møte der Ingvaldsen, Kjøs og Helberg skulle delta.³⁷ Vi har nå kommet til den andre forvanskende faktoren. Av notatet kan man få inntrykk av at hverken Libertas eller Høyre var nevneverdig interessert i ett tett samarbeid. Det virker også som Høyre i utgangspunktet er kjølig i spørsmålet om de Lange som økonomisjef/generalsekretær, og de Lange virket ikke overbegeistret han heller. Det kommer også tydelig frem av notatet at det er næringslivsledere som ønsker samarbeidet. de Lange skriver:

“Direktørene Erlandsen og Egeland og disponent Aars-Nicolaysen har bedt meg om å sette opp en oversikt over hvilke fullmakter jeg må ha hvis jeg skal påta meg den oppgave å gjenreiser Høires økonomi på basis av de retningslinjer som det tidligere har vært enighet om mellom representanter for næringslivet og Høyre, nemlig at en finansieringsplan måtte være en del av en gjennomarbeidet organisasjons og administrasjonsplan, at kort sagt hele partiets effektivisering måtte taes opp til vurdering. Jeg vil da først i dette notat si at jeg betrakter det som noe av et offer å påta meg de arbeidsoppgaver som blir forbundet med gjennomføringen av det program som er nevnt ovenfor”.³⁸

Fullmaktene de Lange krevde i notatene var mange, men ikke spesielt kontroversielle. Først og fremst ville han ha et budsjett, en finansplan og en fullmakt fra sentralstyre til å få de opplysninger som var nødvendig for å kunne lage overnevnte budsjett og finansplan. Videre ville han ha fullmakt til å sørge for at sentralstyrets vedtak ble gjennomført, og de Lange ville ha mulighet til legge forslagene sine direkte frem for sentralstyret.³⁹ Man sitter likevel igjen med inntrykket av at de Lange ikke hadde spesielt lyst på jobben i Høyre, noe han også sier mer eller mindre direkte i notatet. Det fremkommer også at om finansieringsplanen var Libertas ide til å begynne med, kan det virke som det i større og større grad var “ledende næringslivspersonligheter” som tok over.

Vi har da komme tilbake til utgangspunktet for dette avsnittet, nemlig notatet fra utvalget datert 8. Januar 1956, der man erklærte seg nødt til å nedlegge sitt mandat og avslutte forhandlingene med Høyre. Etter dette virker det som det ble stille mellom partene. I en redegjørelse til styret i Libertas 16. Januar 1956 gir de Lange uttrykk for den store lettelsen det var å ikke måtte ta stillingen som økonomisjef i Høyre: “Som forutsatt ble mine betingelser ikke godtatt, hvilket jeg forsåvidt kan forstå, og personlig er lykkelig for”.⁴⁰ de Lange skriver også videre om hvordan han nå oppfattet situasjonen mellom Libertas og Høyre. Det kom tydelige signaler fra Høyre om at man igjen mente at Libertas var til skade for partiet. “Videre ble det klart understreket at jeg brukte alle midler, også alle Libertas-organisasjoner, for å forsøke å plassere meg selv i generalsekretærstillingen”.⁴¹ Hovedpoenget med notatet til de Lange var således å påpeke for styret i Libertas at det var fra Ingvaldsen og Høyres side navnet til de Lange ble dratt opp av hatten. Han understreket også at han fryktet at utgangen av diskusjonen “vil sikkert få en meget ugunstig innflytelse på Høires finanser” til tross for at de Lange ikke ønsket dette. “skuffelsen er så stor på næringslivets side

36. Lange, *Notat ad.Høyre 12.Mars 1955*.

37. Sst.

38. Trygve de Lange, *Notat av 8.November 1955* (PA624 Libertas, Riksarkivet,Oslo: PA624 Libertas, Riksarkivet, 1955).

39. Sst.

40. Trygve de Lange, *Notat 16.Januar 1956* (PA624 - Libertas, Riksarkivet,Oslo: PA624 - Libertas, Riksarkivet, 1956).

41. Sst.

at dette likevel vil bli resultat”.⁴²

7.6 Trygve de Lange - Rådgiver i Høyre?

Forholdet mellom Libertas og Høyre falt altså helt sammen igjen i årsskiftet 1955-1956. Spørsmålet er om det i det hele tatt var grunnlag for samarbeid da mye av presset for å gjenoppta kontakten å ha kommet fra næringslivet heller en internt i Libertas og Høyre. På den andre siden *var* det personer innad i Libertas og Høyre som var sympatisk innstilt til motparten, og nok kunne tenke seg et tettere samarbeid. Til tross for at forholdet mellom Libertas og Høyre surnet til igjen, så kan ikke kontakten ha vært helt brutt. Og innad i Libertas var man fortsatt positivt innstilt til å hjelpe Høyre hvis muligheten og behovet skulle være tilstede. Også innad i Høyres ledelse må det ha vært sympatiske stemmer, for sommeren 1956 fikk de Lange en henvendelse fra Høyres generalsekretær Holger Ursin.

Før henvendelsen fra Ursin diskuteres er det nødvendig å dvele litt ved et par spørsmål. Hvorfor valgte man fra Høyres side å ta opp den direkte kontakten med Libertas igjen knapt et halvt år etter at man igjen hadde brutt kontakten? Det er for eksempel mulig å tenke seg at man ønsket seg støtten fra næringslivet som Libertas hadde. Det er klart at selv om Libertas ikke hadde tilgang på de pengemidlene de hadde i 1949, så hadde mange av støttespillerene til stiftelsen tilgang på betydelige midler. At Høyre kunne ha god bruk for pengestøtte frem mot valget i 1957 er ikke overraskende, og den generelle støtten fra næringslivet Libertas hadde kunne også være grei å ha. Samtidig er det tydelig at Høyre ikke ønsket å bli for tett knyttet opp til Libertas, og det kunne fort koste mer enn det smakte for Høyre å bli så direkte knyttet opp til næringslivet. At også de Lange stilte seg såpass positiv til forespørselen fra Ursin er noe overraskende. Man kan tenke seg at de Langes gode personlige forhold med ledende Høyremenn spilte en rolle begge veier når Ursin tok opp kontakten igjen. Mange i Høyre mente nok at de Lange i seg selv ville være av verdi å ha i partiet, da han både hadde vist seg relativt dyktig i å bygge opp Libertas som organisasjon, og hadde et svært bredt kontaktnett.

Så, hvorfor henvendte Ursin seg til de Lange sommeren 1956? Ifølge Libertas “hadde han fått fullmakt fra sitt partis ledelse til å rette henvendelse til Libertas generalsekretær i dennes egenskap av å være advokat og be ham som konsulent å være behjelpelig med oppbyggingen av partiets finanser”.⁴³ Høyre henvendte seg altså direkte til de Lange heller enn til Libertas. Antakeligvis gjorde man dette da man kunne få opprettet kontakt med den delen av næringslivet som støttet Libertas, men på en slik måte at man kunne holde stiftelsen på armlengdes avstand. Ønsket var nok at dette skulle være mer spiselig både for de innad i Høyre som var mer negativt innstilt til Libertas, og for de av Høyres velger som ikke var så positive til stiftelsen. Det ble likevel trukket frem fra Libertas side at “selv om generalsekretæren skulle utføre sitt arbeide i sin egenskap av advokat, måtte det anses på et rene at hans Libertas-bakgrunn ville bli trukket frem i propagandaen hvis en slik ny opphetet diskusjon skulle oppstå”.⁴⁴ Styret i Libertas mente at dette også kunne skade Libertas arbeid. Hvorfor valgte da styret i Libertas med de Lange i

42. Lange, *Notat 16. Januar 1956*.

43. Kladd, *Libertas og den politiske utviklingen i 1950-årene*. Kladd, S.9.

44. Sst., S.9-10.

spissen å takke ja til konsulentstillingen i Høyre? Begrunnelsen som ble gitt var enkelt å greit at “fordi Høyres nye generalsekretær og Høyres ledelse åpenbart måtte anse dette som meget betydningsfullt, siden de i det hele tatt hadde tatt et slik skritt, og da måtte de betenkeligheter som måtte gjøres for Libertas del, komme i bakgrunnen”.⁴⁵

Hvorfor valgte de Lange selv å takke ja til stillingen som konsulent i Høyre sommeren 1956, når han bare noen måneder tidligere hadde vært såpass negativ til å ta en stilling som økonomisjef i samme parti? Mest sannsynlig sa de Lange ja da han fikk oppfylt mange av kravene han hadde hatt året før. Internt i Libertas ble det bare bemerket at “Ovenfor høyres ledelse ble det så presisert fra de Langes side at avgjørelsen måtte klareres fullstendig med partiets avgjørende organer, og at det måtte ansettes folk i Høyres administrasjon som kunne følge opp de planer som ble lagt. Disse selvfølgelig krav ble tilfredstillet. Arbeidet kom igang”.⁴⁶

Det er ting som tyder på at de Lange tok til med arbeidet innad i Høyre mer enn 2 måneder før han formelt tiltrådte stillingen som konsulent. Avtaleforslaget mellom de Lange og Høyre, som de Lange laget selv, er datert 21. August 1956. Forslaget var bare et utkast, men det er grunn til å tro utifra arbeidsoppgavene til de Lange at dette var det utkastet, eller et svært likt et, som ble godtatt. Avtalen gikk kort og greit ut på at “O.r.Sakfører de Lange skal som juridisk og økonomisk konsulent utarbeide planer for partiets finansiering og forhandle med finansutvalg og bidragsytere om gjennomføring av disse. O.r.sakfører de Lange gjennomfører ordningen i nøye samarbeid med Høyres ledelse og etter de retningslinjer som trekkes opp av denne etter forutgående konferanser”.⁴⁷

Allerede før de Lange tiltrådte som konsulent i Høyre gjorde han forsøk i å finne ut av mulighetene for et borgerlig samarbeid. Det ble nedsatt en komite bestående av Kristian Asdahl, Christian F. Holm, Claudia Olson, Erling Peterson og S. Walter Rostof som skulle sondere borgerlig samarbeid.⁴⁸ Forhandlingene hadde foregått med andre stortingsgrupper, og hadde dreiet seg om 3 ting:

1. Teknisk valgsamarbeid
2. Parlamentarisk samarbeid
3. Samarbeid om regjeringsalternativ.⁴⁹

Innstillingen om borgerlig samarbeid ble levert 4. Juni 1956. Den tok utgangspunkt i at Høyre måtte gi så mye som mulig for å få istand et samarbeid, men uten å “vike fra sin prinsipielle bakgrunn”. Det kom likevel ikke noe ut av sonderingen, og de Lange konkluderte med at “man kan ikke si at innstillingen gir mer håp om samarbeid enn det som har eksistert”.⁵⁰

Men hva var det de Lange gjorde konkret som konsulent i Høyre? Arbeidsoppgavene var, i det minste

45. Kladd, *Libertas og den politiske utviklingen i 1950-årene*. Kladd, S.10.

46. Sst.

47. Trygve de Lange, *Avtaleutkast til Holger Ursin 21. August 1956* (PA634 - Libertas, Riksarkivet Oslo: PA634 -Libertas, Riksarkivet, 1956).

48. Trygve de Lange, *Notat 13. Juni 1956* (Oslo: PA624 - Libertas, Riksarkivet, 1956).

49. Sst.

50. Sst.

til å begynne med, svært like de han hadde i Libertas. Arbeidsoppgaven kan deles opp i to. Planer for rekruttering fra næringslivet, og selve rekrutteringen. Hvordan planleggingen foregikk kan man se ut ifra et referat de Lange skrev fra en middag med Ursin og Ingvaldsen.⁵¹ Middagen startet med at Ingebretsen fortalte om hvor fornøyd Høyres sentralstyre var med å ha fått til ordningen med de Lange som de hadde. De var dog noe bekymret på grunn av hans tette tilknytning til Libertas, og uttrykte frykt for situasjonen ville bli den samme som i 1949. Dette ble ikke drøftet mer etter Ingebretsen hadde uttrykk sin bekymring. Ordningen man hadde kommet frem til var at de Lange skulle holde uformell samtaler med næringslivet i forhold til Høyre, og på den måten gjøre muntlige avtaler. Det skulle så ansettes en økonomisjef i Høyre, “som så skulle være partiets mann til å gjennomføre ordningen videre”.⁵² Ingvaldsen, Ursin og de Lange ble så enig om at de tre snarest skulle sette sammen et budsjett, slik at de Lange så raskt som mulig kunne komme igang med forhandlinger med næringslivet. Diskusjonen dreide seg så mot hvem som skulle bli økonomisjef. Ursin og Ingvaldsen ville gjerne ha Kåre Willoch som økonomisjef, men de Lange var “overbevist om at han lå på et helt annet plan enn det som ville være nødvendig for en økonomisjef”.⁵³ Willoch var, mente de Lange, en person Høyre hadde bruk for i en mer fremtredende stilling. Han ønsket selv en person som hadde mer erfaring med å drive forretning. Diskusjonen dreide seg så om stillingen til de Lange skulle avvertertes, noe han insisterte på. Helt tilslutt i middagsmøtet benyttet Ingvaldsen muligheten til å uttrykke misnøye med Egeland og Christian Erlandsen. Egeland var lite samarbeidsvillig og endret standpunkt fra dag til dag mente Ingvaldsen, og Erlandsen var treg med å oppfylle det han lovte. Det kommer frem av den avsluttende diskusjonen at kontakten mellom Ingvaldsen, Egeland og Erlandsen var i forhandlingsutvalget som hadde jobbet med finansieringsplan for Høyre siden 1955. Dette utvalget skulle man anta la ned sitt arbeid i begynnelsen av 1956, som nevnt tidligere, men ting kan tyde på at det ikke er tilfellet. Beklageligvis er det ikke noe særlig mer kildemateriale å finne om arbeidet til utvalget etter Januar 1956.

7.6.1 Arbeidet til de Lange

Den første delen av arbeidet til de Lange for Høyre var altså å få på plass et budsjett, klargjøre sin rolle ovenfor partiet, samt tilrettelegge for kontakt mellom Høyre, samarbeidsutvalget og næringslivet. Hvordan foregikk så selve rekrutteringen? Heldigvis etterlot de Lange noen ganske detaljerte rapportert fra sine reiser rundt i landet for å få næringslivet til å støtte Høyre. Et eksempel er en rapport datert skrevet fra 24. Oktober 1956 og noen dager fremover.⁵⁴ I rapporten forteller de Lange om det som antakeligvis var en ganske normal arbeidsuke når det gjelder det arbeidet han gjorde for Høyre. Arbeidet hadde forøvrig store likhetstrekk med det arbeidet han gjorde for Libertas, og er slikt sett representativt for en “normalarbeidsuke” for de Lange. Den 24. Oktober 1956 dro de Lange til Østfold Høyre. Først fikk han et referat fra en ingeniør Brynn, før han reiste videre til Moss for å diskutere med en disponent for Leiv Helly-Hansen.⁵⁵ I møtet med disponenten, som også var formann i Høyres fylkeskomite, kom det frem at

51. Trygve de Lange, *Notat 6. September 1956* (Oslo: PA624-Libertas, Riksarkivet, 1956).

52. Sst.

53. Sst.

54. Trygve de Lange, *Notat Ad:Høire Oktober 1956* (Oslo: PA624 Libertas, Riksarkivet, 1956).

55. Helly-Hansen hadde lenge selv vært medlem i Libertas.

det hadde blitt gitt et skjevt bilde av hva de Lange var ansatt av Høyre for å gjøre, men at de Lange fikk rettet opp i dette.⁵⁶ På ettermiddagen hadde de Lange møte med Helly-Hansen. 25. Oktober var de Lange tilbake i Oslo og holdt møte i Oslo Rederforening. Han fikk så et brev fra Ingvaldsen. Et brev som Ingvaldsen ønsket skulle sendes til alle rederier i Oslo, og hvor det skulle stå at rederiene skulle betale en årlig tonnasje på 30.Øre pr.tonn i støtte til Høyre⁵⁷ de Lange frarådet dette på det sterkeste, og også Malterud i Rederforbundet stilte seg negativ, så brevet ble aldri sent. de Lange dro så til Fredrikstad og Sarpsborg. I Fredrikstad pratet de Lange med banksjef Grøner. Det var ikke mye hjelp i prate med han ifølge de Lange, så han bemerket at han måtte komme tilbake senere når direktør Erik Anker var tilbake for å få utrettet noe.⁵⁸ Også i Sarpsborg var det vanskelig å få tak i noen, da de fleste var på middelhavsreise. Men det lyktes tilslutt å få tak i advokat Knut Bjørge, som innkalte til møte.

Den 26. Oktober ble det holdt møte på Elingaard. Møtets hensikt var å “få gitt gjensidig orientering om hva som foregår av opplysningsmessig karakter innenfor de forskjellige organisasjoner, og forsøke å få etablert et forum hvor opplysningsspørsmål kan hensiktsmessig kan diskuteres fremover mellom dem som daglig har dette felt som arbeid”.⁵⁹ Tilstede på møtet var kun 4 personer fra handelstanden, og det ble bemerket at foreningen “Handelenens opplysningsforening for fritt næringsliv” gjorde det vanskelig å samle å samle inn penger til Høyres fond. Dette ble ikke videre diskutert. Lørdag morgen ble besøket på Elingaard avsluttet, og mandag 29. Oktober holdt de Lange møte med en direktør Hansen angående å få skadeforsikringen til å støtte Høyre. de Lange rapporterte at Hansen “ordner det bidrag det er spørsmål om”.⁶⁰ På slutten av uken fikk de Lange beskjed om at de kunne regne med 10.000 fra Storebrand. Rapporten fra de Lange fortsetter stort sett i samme stil. Han diskuterer bladutgivelser med Narvesen, drar til Halden og order finansieringsopplegg, og noe overraskende, forsøker å skaffe finansiering til Venstre. de Lange kunne rapportere at Egeland hadde reist til Bergen for å forsøke å få et par “Venstre-reder” til å splitte sine bidrag til Venstre og Høyre, eller i det minste betale samme sum til Venstre som Høyre-rederne gjorde til Høyre. Dette fikk Egeland tilslutning til, helt til Lindebrække fikk nyss om saken. Lindebrække ble visstnok rasende, i all hovedsak på grunn av en artikkel som “er gått over hele Venstrepressen, og som hevder at det er større forskjell på Venstre og Høire enn på Venstre og Arbeiderpartiet”.⁶¹ Det ble fort klar at den typen finansiering de Lange nå arbeidet med å få på plass for Høyre ikke var realistisk å få på plass for Venstre. Venstre var fortsatt svært skeptisk til å fremstå som om de fikk penger direkte av næringslivet og/eller Libertas, og ville derfor helst ha en annen ordning⁶².

Det kom også frem at Ihlen hadde vært på møte hos Venstres formann for å forhøre seg om borgerlig regjeringssamarbeid. På møtet ble det klart at Venstre ikke ville danne regjering med Høyre om de sammen kunne få rent flertall etter valget, men at de ville støtte Høyre om de ble største opposisjonsparti. Venstre

56. Lange, *Notat Ad:Høire Oktober 1956*, S.1.

57. Dette er samme utregningsmodell som Libertas via Næringspolitisk opplysningsforening brukte for å regne ut kontingent av rederiene.

58. Lange, *Notat Ad:Høire Oktober 1956*, S.2.

59. Sst., S.2-3.

60. Sst., S.3.

61. Sst., S.5.

62. Eksempler på en slik ordning kunne være å få penger direkte av Arbeidsgiverforening eller Rederforbundet.

var også positive til en regjering bestående av seg selv, Høyre, Kristelig Folkeparti og Bondepartiet.⁶³ de Lange bemerket så at Kristelig Folkeparti var svært kjølige angående samarbeid og at “Jeg tror at vi befinner oss fjernere fra samarbeid i øyeblikket enn vi har gjort på lenge”.⁶⁴ Den siste halvdel av rapporten viet de Lange til arbeidet som er var gjort internt i Libertas. Blant annet var det avholdt industrifunksjonærkurs på Elingaard, det var planlagt budsjetter for brevskolen og Opplysningsinstituttet for 1957, og for billedbladet NÅ. Videre kunne de Lange melde at i nyinnkjøpte Oscarsgate 55 begynte det å bli riktig fint. de Lange avslutter rapporten med å nevne at han er nøye med vedlikeholdet av Elingaard, og at årets kontingentkrav til Libertas var blitt sendt ut.

Hvis denne og andre rapporter er representative for jobben de Lange gjorde for Høyre i perioden, er det vanskelig å skille jobben han gjorde for Høyre og jobben han gjorde for Libertas. Først og fremst virker det rimelig å anta at rapporten nevnt ovenfor var beregnet både på Høyre og Libertas. Rapporten understreker også hvor vanskelig det var å skille de Langes rolle i Libertas og Høyre. Å reise rundt i Norge for å skaffe seg kontakter, forhøre seg om støtte, delta i diskusjoner og organisere kurs var noe de Lange og andre i Libertas hadde gjort siden før den formelle stiftelsen av Libertas. Det kan ha vært helt pragmatiske grunner til at de Lange sammenblandet arbeidet for Libertas og arbeidet for Høyre i den grad han gjorde. Det virker sannsynlig at når Høyre ansatte de Lange, så ville de ha han til å gjøre mer eller mindre samme jobb for seg som han gjorde for Libertas. Og var det noe de Lange (og andre) hadde gjort mye for Libertas, så var det å reise rundt for å skape kontaktnett, sikre støtte, og holde møter.

Det er uklart hvor lenge de Lange formelt var ansatt i Høyre, men som vi skal se ledet arbeidet til en ganske generøs finansieringsplan. Hvordan han sammenblandet rollene slik han gjorde blir også klarere.

7.7 Møte hos Christian Erlandsen

Som vi har sett hadde Høyre, Libertas og en gruppe næringsdrivende en felles interesse etter striden om pris- og rasjonaliseringsloven om å få på plass ett permanent finansieringssystem for Høyre. Vi har også sett at det var mye uklarhet i hvem som ønsket hva, og hvordan dette finansieringssystemet skulle komme på plass. de Lange ble ansatt i Høyre i 1956 nettopp av den grunn at hans “mellomposisjon” som leder av Libertas skulle muliggjøre bedre kontakt mellom Høyre og næringslivet. Aller helst så man nok i Høyre at støtten gikk direkte mellom næringslivet og partiet, men det er usikkert i hvilken grad de Lange stilte seg bak dette i jobben sin som konsulent. Vi skal nå gå tilbake å se nærmere på den parallelle utviklingen som skjedde i forholdet mellom Libertas, Høyre og gruppen næringsdrivende som skulle begynne å kalle seg selv “kretsen”.

Den 8. februar 1955 ble det avholdt møte arrangert av Christian Erlandsen, Trygve de Lange og John Egeland. Bortsett fra disse tre, var alle som var tilstede næringslivsleder.⁶⁵ Erlandsen innledet møtet med

63. Lange, *Notat Ad:Høire Oktober 1956*, S.6.

64. Sst.

65. Tilstede på dette møtet var: Christian Erlandsen, John O. Egeland, Skipsreder Christian Østberg, Skipsreder Nils Astrup, Direktør Tor Skjøsberg, Direktør A. Monrad-Aas, Banksjef Eilif Due, Direktør Bernt Lund, Direktør Olaf Malterud, Skipsreder L. Usterud-Svendsen, Direktør Alf Ihlen, Direktør Tord Wikborg, skipsreder Per Lodding, Direktør Leiv Helly-Hansen, Grosserer Aage Jørgensen, Direktør Bjørn Bjørnstad og Trygve de Lange.

å pointere at det hadde foregått slike møter 2 ganger i året siden 1952, og at de fleste tilstede hadde vært på disse møtene.⁶⁶ Erlandsen, de Lange og Egeland hadde fungert som arbeidsutvalg for de sakene som hadde blitt berørt på disse møtene. Det kommer frem av Erlandsens innledning at den viktigste saken som hadde blitt drøftet på disse møtene var “de politiske partier på den borgerlige front, og da spesielt Høyre, som det er naturlig for oss først og fremst å konsentrere vår interesse om”.⁶⁷ Allerede 22. Juni 1954 hadde det blitt enighet om at man måtte finne en ny finansieringsordning for Høyre, men den kunne først komme på plass “hvis det ikke eksisterte full tillit mellom administrasjonen i Høyre og de ledende tillitsmenn, og fra bidragsyterne side ovenfor det jeg vil kalle viljen i det programmatisk opplegget”.⁶⁸ Egeland, de Lange og Erlandsen gikk så i forhandlinger med Høyre, men dette viste seg lite fruktbart. Erlandsen foreslå at man innstilte støtten til Høyre i 2 måneder⁶⁹. Erlandsen innså at dette kunne og ville fremstå som at “næringslivet bruker pengemakten for å legge press på ett politisk parti”,⁷⁰ men tilliten og kontakten mellom Høyre og næringslivet var så dårlig mente han, at han så ingen annen utvei. Man skulle medele Høyre om beslutningen ved å ta kontakt med Ingvaldsen og skipsreder Hvattum, og gjøre det klart for de at beslutningen var tatt da man hadde så liten tillit til Høyres administrative apparat og administrasjon at man fant det betenkelig å bidra til partiet.

Etter innledningen til Erlandsen ble det stor diskusjon om man virkelig skulle kutte støttet til Høyre i 2 måneder. Det kom frem at det ikke var Høyres politikk man ville forandre så mye som at man ville uttrykke misnøye med administrasjonsapparatet. Det kom også frem at man kunne regne med at å finansiere Høyre ville koste 4-5 millioner kroner, og minst 3 millioner av dette måtte komme fra næringslivet.⁷¹ Man kom tilslutt frem til at man måtte være forsiktige slik at man ikke ble beskyldt for å fremsette trusler, og at man heller fikk vise tilbakeholdenhet med bidragene.⁷² Etter møtet kan det altså virke som forholdet til Høyre var i forfall, og etter at utvalget til de Lange, Erlandsen og Egeland ikke hadde fått noe svar som nevnt i kapittel 7.5, virket det som næringslivet og Libertas plan om å finansiere Høyre holdt på å bryte sammen. Men vi vet jo allerede at det var kontakt mellom utvalget og Høyre i mars 1955, når de Lange fikk tilbud som økonomisjef. Og den 20. April 1955 inviterte Høyre til et møte “hvor det er forutsetningen at representanter for næringslivet på helt fritt grunnlag skal få drøfte forskjellige spørsmål med representanter for Høyre”.⁷³ Beklageligvis har vi ikke referatet fra møtet, så vi ikke en gang være helt sikre på at det fant sted. Vi vet også at det formelle samarbeidet med å skaffe Høyre støtte fra næringslivet ble først påbegynt sommeren 1956, ved at Trygve de Lange ble ansatt som konsulent. Kontakten i 1955 var preget av mistillit fra begge parter, og fikk en midlertidig ende i i årsskiftet 1955-1956. Men behovet for finansiering fra Høyres side var der fortsatt, og næringslivet var fortsatt villig til å jobbe med å finansiere.

66. Christian Erlandsen, *Innledning for direktør Christian Erlandsen til møtet 8. Februar 1955* (Oslo: PA634 - Libertas, Riksarkivet, 1955).

67. Sst.

68. Sst.

69. Noe lenger kunne ikke komme på tale da det var kommunevalg snart.

70. Erlandsen, *Innledning for direktør Christian Erlandsen til møtet 8. Februar 1955*.

71. Trygve de Lange, *Referat fra møte hos direktør Christian Erlandsen 8. Februar 1955* (Oslo: PA624 - Libertas, Riksarkivet, 1955).

72. Sst.

73. Christian Erlandsen, *Brev til de Lange 2. April 1955* (Oslo: PA624 - Libertas, Riksarkivet, 1955).

Når de Lange blir ansatt som konsulent blir han bindeleddet mellom de i næringslivet som ønsker å finansiere Høyre, Libertas, og Høyre. Men dette betyr ikke at han var den eneste kontaktflaten mellom partene. Kanskje allerede i 1955, men senest våren 1957 dukker “kretsen” opp.

7.7.1 Kretsen

Spørsmålet blir da selvfølgelig, hva var kretsen? Hvem var kretsen? Og hva gjorde de? Kretsen var ikke hemmelig, men den var lyssky. Det er tydelig at kretsen har hatt en relativt betydelig virksomhet, men den har ikke etterlatt seg store mengder materiale. Kretsen var en gruppe næringsdrivende, men hvor mange de var og navnet til alle medlemmene⁷⁴ er ukjent. Det er rimelig sikkert at kretsen var en ren kontinuasjon av den varierende gruppen med næringslivsledere, samt de Lange, Erlandsen og Egeland. Altså den gruppen som hadde jobbet med finansieringsplan for Høyre siden 1952. Første gang kretsen er nevnt som en egen “organisasjon” er i ett notat fra 20.Juni 1957. Notatet er et rammebudsjett for Høyre, som er utarbeidet av kretsen i samarbeid med Høyre.⁷⁵ I notatet kommer det frem at “Mellom en krets næringsdrivende og Høire har det gjennom lengere tid vært forhandlinger for å finne frem til et rasjonelt finansieringssystem for partiet”.⁷⁶ De næringsdrivende ville gjerne ha en viss oversikt over hva bidragen skulle brukes til, men “noen politiske betingelser har det selvsagt ikke vært spørsmål om”.⁷⁷ Det total budsjettet for Høyre ville i følge notatet være på 6,3 millioner kroner i året. Av dette skulle næringslivet stå for 5 millioner. 1,3 millioner fra skipsfarten, 1,3 millioner fra bedrifter, 1 million fra industrien og resterende fra handel og privatbanker.⁷⁸ Denne ordningen ble satt igang av “ved at en representant for den krets av næringsdrivende som ovenfor er nevnt har reist til samtlige større byer og informert representanter for de største næringsgrupper.”⁷⁹ Innsamlingen av midlene skulle Høyres egne finanskomiteer gjøre.

7.8 Konklusjon

de Langes rolle blir altså noe klarer. Han ble ansatt i Høyre, men det virker sannsynlig at det nettverkene bygget opp gjennom Næringspolitisk Opplysningsforening og Industria som brukes for å skaffe Høyre finansiering. Da kretsen i all hovedsak bestod av Libertas medlemmer, og de Lange brukte Libertas organisasjonsapparat og medlemmer for å skaffe støtte til Høyre, så ble i realiteten samarbeidet om finansiering som hadde eksister mellom Høyre og Libertas frem til årsskiftet 1949-1950 gjenopptatt. Kretsen var i realiteten representanter for Libertas underorganisasjoner, men navnet Libertas ble utelatt slik at det ikke skulle virke som Høyre hadde tatt opp igjen samarbeidet med stiftelsen. Om dette var spesielt effektiv eller velykket skal vi se på i kapittel 9. At Høyre ikke ønsket å bli forbundet med Libertas er nok også hovedgrunnen til at de ansatte de Lange, da han like gjerne kunne gjort den samme jobben uten å være ansatt i Høyre. Nå er det selvfølgelig rart at Høyre ansatte de Lange i det hele tatt hvis de

74. Hvis det i det hele tatt var formelle medlemskap

75. *Notat 20.Juni 1957* (PA624 -Libertas, Riksarkivet ,Oslo, 1957).

76. Sst.

77. Sst.

78. Sst.

79. Sst.

ikke ønsket å bli forbundet med Libertas, men det kan tyde på at prisen for å skaffe seg bred støtte i næringslivet var de Lange. Når man ser på den rene pengestøtten Høyre ville oppnå ved å samarbeide med næringslivet, så er det ikke overraskende at de var villig til å strekke seg langt for å oppnå dette. At de næringsdrivende ikke stilte konkrete politiske betingelser var nok også med på berolige de mest skeptiske stemmene i Høyre.

Samarbeidet mellom kretsen og Høyre skulle fortsette til slutten av 1959. Men uoverensstemmelsene mellom de næringsdrivende og Libertas på den ene siden, og Høyre på den andre hadde hele tiden eksistert, og ble gradvis større. Som vi skal se i kapittel 9 var det de gamle kravene fra Libertas til Høyre som skulle føre til det endelige bruddet mellom Libertas og Høyre. Kretsen stod sentralt også i dette. En annen grunn til at Høyre ble mer villig til å ta ett endelig oppgjør med Libertas var framveksten av en annen "Krets". Før vi ser på det endelige bruddet mellom Libertas og Høyre skal vi se på rollen Minerva-kretsen fikk opp i det hele.

Kapittel 8

Minerva-kretsen

Frem til 1957 fikk Libertas nærmest være alene om ren ideologisk virksomhet på høyresiden i norsk politikk. Men så dukket Minerva-kretsen opp. Minerva-kretsen hadde visse fellestrekk med Libertas, men også store forskjeller. Ifølge kretsen selv var målet med tidsskriftet som kretsen var bygget rundt å “fremme en ‘konservatisme med kristen-humanistisk fundament, fjernt fra den banale næringsliberalismen som har hatt appell til enkle hoder i Høyre, både dengang og nå’”.¹ Minerva-kretsen var motstandere av både sosialismen og liberalismen. Minerva-kretsen, med Lars Roar Langslet i spissen skulle representere det første klare ideologiske alternativet til Libertas etter andre verdenskrig for Høyre. Men motsetningene var ikke alltid så store mellom Libertas og kretsen rundt kvartalsskriftet Minerva². Spesielt de Lange medvirket til tider i kretsen, og Libertas var første organisasjon til å gi direkte pengestøtte til utgivelse av kvartalsskriftet³. Minerva-kretsen vokste også frem i stor grad på grunn av de samme problemene Libertas så ved Høyre og den borgerlige siden i norsk politikk generelt, men hadde et annet ideologisk ståsted.

Hva var Minerva-kretsen, og på hvilken måte fikk den innflytelse over Høyre? Hvordan var forholdet mellom Libertas og Minerva-kretsen, og hvordan ble Libertas og Minerva erkefiender som Jan Arild Snoen kaller det?⁴ Og ikke minst, hvordan påvirket Minerva-kretsen forholdet mellom Libertas og Høyre?

8.1 Hva og hvem var Minerva-kretsen?

Minerva-kretsen var ikke en fast organisasjon, men en løs gruppe av varierende størrelse. Kretsen var en gruppe konservative studenter, de aller fleste med bakgrunn fra Den Konservative Studentforening, og gjerne også Den Norske Studentforening. Gruppen ønsket en “revitalisering av Høyre, men på *konservativ* grunn og ikke ved en dreining mot liberalismen”.⁵ Dette skulle sette de i motsetning til Libertas, men

1. Johannes Waage Løvhaug, *Politikk som idékamp : et intellektuelt gruppeportrett av Minerva-kretsen 1957-72* (Oslo: Pax, 2007), S.68, ISBN: 9788253030463.

2. Må ikke forveksles med Minerva-bladet.

3. Økonomisk støtte som ikke var basert på annonser.

4. *Minervas gamle erkefiende*, <https://www.minervanett.no/minervas-gamle-erkefiende/127506>.

5. Løvhaug, *Politikk som idékamp : et intellektuelt gruppeportrett av Minerva-kretsen 1957-72*, S.10.

det var også tendenser til samarbeid mellom Minerva-kretsen og Libertas. Hovedperson og grunnlegger av Minerva-kretsen var Lars Roar Langslet. Andre sentrale personer var Kjell Hansen, Knut Bøckman, Gudmund Stang, Tore Lindbekk, Inge Lønning, John Elden og Egil Alnæs. Også Francis Sejersted var sentral i kretsen, men han var ikke med i redaksjonen som gav ut kvartalstidskriftet *Minerva*.⁶ For Minerva-kretsen var målet å finne en “tredje vei”. Både den ukontrollerte kapitalismen og den ukontrollerte statsmakten var en fare for menneskets frihet. De “følte seg skviset mellom arbeiderpartistaten og næringslivsliberalismen og søkte her å skape en plattform for et tredje, *konservativt* standpunkt i norsk politikk”.⁷

Minerva-kretsen ønsket som nevnt å distansere seg selv fra Libertas. Hvor stor var egentlig distansen? Det kan virke som iallfall Håvard Aven og Ola Innset mener at distansen mellom Libertas og Minerva-kretsen var mer retorisk enn noe annet: “På denne tiden hevdet også det konservative *Minervas kvartalstidskrift* unge redaktør, Lars Roar Langslet, at Høyres konservatisme stod like fjernt fra en tøylesløs markedsliberalisme som fra Arbeiderpartiets sosialisme. Slik posisjonering var en vanlig øvelse i *Minerva* kretsen så vel som i moderpartiet, særlig i forbindelse med oppgjøret mellom Høyre og den reder- og industriledete organisasjonen Libertas på slutten av 50-tallet”.⁸

Libertas og Minerva-kretsen hadde utvilsomt overlapp til visse tider og på visse områder. Libertas var den første organisasjonen til å gi pengestøtte til Minervas kvartalstidskrift som ikke var betinget av annonsering. 7. August 1957 gav Libertas den ganske beskjedne summen 500 kroner. Løvhaug mener dette er oppsiktsvekkende, men foreslår den personlige kontakten mellom Langslet og Trygve de Lange som årsak til pengestøtten.⁹ Hovedstøtten til Minervas kvartalstidskrift kom hovedsakelig fra skipsredere og mekaniske verksted, samt Bergens privatbank og Vinmonopolet. Støtten derifra kom gjennom kjøp av annonseplass.¹⁰ Når man ser på hvem som var kjøpere av annonseplass, og sammenligner dette med hvem som stod for hoveddelen av finansieringen av Libertas, er det kanskje ikke så overraskende som Løvhaug mener. Og Aven og Innset har ett poeng, iallfall i den forstand at den kan virke som den sammen gruppen mennesker som så seg tjent med å støtte Libertas, også støttet Minervas kvartalstidskrift. Den direkte kontakten mellom Libertas og Minerva-kretsen kan det virke som kom gjennom “den konservative studiegruppe”. Gruppen, som ble startet av Morgenbladets redaktør Gunnar Hafstad i 1957, inkluderte Langslet selv, Ole Bergersen, Sverre Rostof, Kåre Willoch, Sven Stray og Trygve de Lange.¹¹ Møtelokalene var Oscarsgate 53 på Frogner i Oslo, så møtene i den konservative studiegruppe foregikk altså i Libertas lokaler.

Men full enighet var det ikke på møtene i den konservative studiegruppe. Ifølge Løvhaug har “sammenstøtene med Libertas-sjefen de Lange fortonte seg for den unge Langslet som langt mindre elskeverdig”.¹² Her ble Langslet etisk funderte kulturkonservatisme konfrontert med en klar liberalistisk orientering. Langslet

6. Løvhaug, *Politikk som idékamp : et intellektuelt gruppeportrett av Minerva-kretsen 1957-72*, S.19.

7. Sst., S.12.

8. Aven og Innset, «Konservatisme, nyliberalisme og statsdrift».

9. Løvhaug, *Politikk som idékamp : et intellektuelt gruppeportrett av Minerva-kretsen 1957-72*, S.66.

10. Sst., S.65-66.

11. Sst., S.54.

12. Mindre elskeverdig enn Langslets sammenstøt med Willoch angående kristendommens rolle for konservatismen.

husker at Willoch inntok en mellomposisjon mellom ham og de Lange i disse ideologiske spørsmålene”.¹³ Det fantes klare ideologiske skillelinjer mellom Libertas og Minerva-kretsen. Et godt eksempel på skillet mellom Minerva-kretsen og Libertas er hvordan de så på statens rolle i samfunnet. I teksten “Statens oppgaver” av Paul Thyness¹⁴ oppsummeres det ganske godt hva Minerva-kretsen mente statens oppgaver burde være. For eksempel mener Thyness at staten hadde i oppgave hevde samfunnets religion. Religion var en så viktig del av samfunnet at “statens forpliktelse blir en selvsagt ting”.¹⁵ Videre ønsket man at staten skulle ta seg av skole og samferdsel, da det syntes helt klart at tiltak på disse to felter er i samfunnets interesse, og da spesielt som kulturformidlere. Helsetjenester måtte også inkluderes i statens oppgaver. De fremmet kanskje ikke kultur, men argumentet var at “hele vårt lands og vår tids kultur tilsier at behovet blir dekket - ikke så langt som den enkeltes økonomiske forhold tilsier, men så langt som hele samfundets økonomiske forhold tillater”.¹⁶ Videre argumenterte Thyness for økonomisk og sosial utjevning på grunnlag av at enkeltmennesket “er ikke bare irrasjonelt med irrasjonelle behov, det er også dumt til tider, med dumme behov, som vel kan trenge og fortjene et korrektiv.” “Samfunnet er ikke bare summen av individer, det er også noe mer, som denne sum skaper. Hvis ett individ mangler noe, rammer det ikke bare individet selv, men hele samfunnet”.¹⁷ Kanskje størst motsetning mellom Libertas og Minerva-kretsen er på det punktet Thyness kaller det fjerde punktet, nemlig punktet angående statlig næringsdrift. Thyness argumenterte for at staten burde drive med næringsdrift i to tilfeller. Først når det dreier seg om å stille “kommoditeter til disposisjon, kommoditeter som i helhetens interesse bør brukes noe annerledes enn rent økonomisk hensyn tilsier, og hvor private ikke kan besørge dette;” og i de næringstilfeller der det foreligger opplagte tilfeller av mulig økonomisk ekspansjon, som de private ikke går igang med.¹⁸

For å oppsummere likhetene og forskjellene mellom Libertas og Minerva-kretsen. Den store likheten mellom kretsen og Libertas lå i at både Libertas og kretsen var sterkt imot planøkonomi, og medlemmer av kretsen kunne til tider bruke samme retorikk mot plan og fullmaktslover som Libertas hadde brukt. Det var også i noen grad overlapp i den generelle frykten for statlig makt som Libertas fremviste og gikk kritisk ut mot, og Minerva-kretsen i noen grad stilte seg bak. Helt frem til bruddet mellom Libertas og Høyre i årsskiftet 1959-1960 skulle Libertas kritisere Høyre for uvirksomhet, manglende ideologisk renhet, uvilje og manglende evne til å skape borgerlig samling. Den samme kritikken rettet mange av medlemmene i Minerva-kretsen mot Høyre, og kvartalstidskriftet Minerva ble gitt ut nettopp for å skape et ideologisk fundament som Høyre kunne bygge videre på. Samtidig må man ikke overdrive likhetene og enigheten mellom kretsen og Libertas. Minerva-kretsen ønsket som sagt å finne en tredje vei mellom sosialismen og liberalismen. Først og fremst bygget kretsen på et kristent fundament, og religion skulle ha en helt sentral plass i samfunnet. Staten skulle også ha en mye større rolle enn det Libertas noensinne kunne tenke seg, og det private næringsliv hadde en mye mer fremtredende rolle hos Libertas enn hos

13. Løvhaug, *Politikk som idékamp : et intellektuelt gruppeportrett av Minerva-kretsen 1957-72*, S.54-55.

14. Lars Roar Langslet, *Fra den annen front : utvalgte tekster fra Minervas kvartalsskrift 1957-1968* (Oslo: Pax, 2007), S.55-62, ISBN: 9788253030470.

15. Sst., S.56.

16. Sst., S.57.

17. Sst., S.58-59.

18. Sst., S.60-61.

Minerva-kretsen. Libertas egen “krets” bestod jo nettopp av næringslivsledere. Som vi skal se, hadde Minerva-kretsen hadde noen fortrinn når det kom til å konkurrere med Libertas om å være ideologisk fanebærer for Høyre.

8.2 Minerva og Høyre

Det hadde vært klart helt siden siden Libertas ble stiftet at det var enkelte ganske kraftige motsetninger mellom Høyre og Libertas. Disse hadde ikke nødvendigvis blitt mindre over tid. Samtidig var Høyre til tider avhengig av støtte fra Libertas, og også støtten næringslivet gav Libertas var noe Høyre kunne tenke seg. Uttover 1950-tallet ble derfor Høyre ganske nølende nødt til å samarbeide med Libertas av økonomiske grunner.¹⁹ Samtidig sammenfalt interessene til Høyre og Libertas også godt til tider, og spesielt ønsket om bred borgerlig samling, samt frykten for planøkonomi bidro til å trekke Libertas og Høyre tettere sammen uttover 1950-tallet. Men presset på Høyre fra næringslivet økte uttover siste del av 1950-tallet, og Libertas ideologiske grunnlag hadde aldri vært hovedstrømningen innad i Høyre. Libertas fikk rollen som fanebærer for et alternativ ideologisk syn til Arbeiderpartiet i stor grad da Høyre stod nærmest uten egne ideologiske grunnsyn. De andre borgerlige partiene var splittet som Venstre, eller var for små til å danne reelle ideologiske alternativer alene, som hos Bondepartiet, Kristelig Folkeparti, og i realiteten Venstre. Og den borgerlige samlingen ble vanskeliggjort både på grunn av dette, og til dels på grunn av at man oppfattet det slik at Høyre og Libertas stod for nære hverandre ideologisk. Ikke helt grunnløst. Den unge, dynamiske gruppen som vokste frem fra Den Norske Studentforening og Den Konservative Studieguppe, og tilslutt dannet “Minerva-kretsen”, skulle lykkes å danne et ideologisk alternativ for Høyre.

Løvhaug skriver at “Høyre gjennomgikk i 1950-årene en identitetskrise og slet med et sviaktende selvbilde...Hovedutfordringen var å formulere et troverdig borgerlig svar på samfunnsutviklingen som ikke ble oppfattet som en blodfattig versjon av Arbeiderpartiet, men som samtidig tok etterkrigstidens utvikling av velferdsstaten på alvor”.²⁰ Videre mente Løvhaugen at “Forholdet til næringslivsinteresser på den ene siden og ønsket om å være et moderat, konservativt folkeparti på den andre.” var en balansegang som skapte problemer. “Ideologisk utkrystalliserer dette en spenning mellom liberalisme og konservatisme, en gordisk knute som partiet aldri helt ser ut til å få løsnet”.²¹ Etter 1955, og spesielt etter valget i 1957 ble som nevnt tidligere Libertas og Høyre knyttet tettere sammen. Ifølge Løvhaugen kunne Høyre ved dette “styrke partiets økonomi, organisasjon og slagkraft”, men kunne samtidig risikere å “tape integritet og troverdighet som et konservativt folkeparti. Det stod om partiets sjel”.²² Det var altså i rommet mellom Arbeiderpartiets “sosialdemokratiske regime” på den ene siden og “aggressive næringslivsliberalister” på den andre at Minerva-kretsen ville gi Høyre en ideologisk profil.²³ Det vil være utenfor masteroppgavens ramme å gå dypere inn på hva denne nye ideologiske profilen skulle bestå av, men stikkordene var

19. Det er på den andre siden ett poeng at det også til tider var ganske stor nøling fra Libertas og de Langes side.

20. Løvhaug, *Politikk som idékamp : et intellektuelt gruppeportrett av Minerva-kretsen 1957-72*, S.183.

21. Sst.

22. Sst., S.184.

23. Sst., S.186.

“Frykten for konsentrasjon av makt både på statlige og private hender, en maktspredning ved hjelp av selveierdemokratiet, vern om de ‘små felleskapene’, men også støtte til oppbyggingen av velferdsstaten”.²⁴ Minerva-kretsen hadde som nevnt tidligere, iallfall tilsynelatende et mer helhetlig ideologisk standpunkt enn Libertas. Samtidig følte nok mange i Høyre at Minervas konservatisme fikk med seg det beste fra Libertas markedsliberalisme, samtidig som den traff tidsånden bedre med støtte til velferdsstaten og kritikk også mot privat så vel som statlig sektor.

Det er tydelig sett i et lenger perspektiv, altså uttover 1960-tallet og videre, fikk Minerva-kretsen i meget stor grad legge de ideologiske premissene for Høyre. Også mange i Høyre som tidligere hadde støttet Libertas stilte seg etterhvert bak Minerva-kretsens “liberalkonservativisme”. Et vanskeligere spørsmål å svare på er i hvilken grad Minerva-kretsen hadde rukket å påvirke Høyre i periodene 1957-1960, eller om innflytelsen først kom etter bruddet mellom Libertas og Høyre. Minerva-kretsens rolle i bruddet mellom Libertas og Høyre er i stor grad et spørsmål om i hvilken grad Minerva-kretsen hadde rukket å få innflytelse overfor Høyre når bruddet mellom Libertas og Høyre endelig kom. Talende for at Minerva-kretsen hadde stor innflytelse for bruddet mellom Libertas og Høyre er det at Minerva-kretsen både var kritisk til Libertas og dets næringslivsliberalisme, og at Minerva-kretsen dannet et reelt ideologisk alternativ til Libertas. Dette alternativet kan man argumenter for at ikke var like radikalt som Libertas, og derfor hadde større forutsetninger for å danne grunnlaget for et bredere folkeparti. Videre er det tydelig at Høyre selv kom under sterkere og sterkere press fra Libertas, og Libertas hadde sterk støtte i næringslivet. Høyre ønsket nok ikke den sterke innblandingen fra Libertas og næringslivet på det politiske plan, men var på den andre siden avhengig av støtten, og da spesielt den monetære støtten. Det kan spekuleres i at en god grunn til å omfavne Minerva-kretsen innad i Høyre var at Minerva-kretsen tilbød en “gylden middelvei” for partiet. Minerva-kretsen var betydelig mer positivt innstilt til det private næringsliv enn Arbeiderpartiets styringsideologi, men også mer positivt innstilt til statlige inngripen, og spesielt positivt innstilt til fremveksten av velferdsstaten. Ideelt sett kunne Høyre potensielt få både i pose og sekk. Støtte fra næringslivet, og mulighet til å absorbere de mest populære aspektene til det fremvoksende sosialdemokratiet.

Samtidig er det klart at en slik forklaring også har noen problemer. Som diskutert tidligere var det både kontakt, og i noen grad bånd mellom Libertas og Minerva-kretsen. Disse båndene fikk uttrykk både i pengestøtte fra Libertas til Minerva, og i den konservative studiegruppe som både Langslet og de Lange var medlem av. Et bedre poeng er at bruddet mellom Libertas og Høyre tross alt ikke ble satt igang av de i Høyre som også var medlem av Minerva-kretsen, men av den “gamle garden” innad i Høyre. Man kan se på Høyre som ett parti i tre deler: Den eldre garden med politikere som begynte sitt aktive politiske liv på 1920 og 1930-tallet. Denne gruppen var på vei ut, men var fortsatt svært innflytelsesrik innad i Høyre. Representanter for denne gruppen var Alv Kjøse og C.J Hambro. Under disse kom mellomsjiktet, som i større grad identifiserte seg med, eller i det minste var positivt innstilt til Libertas. Denne gruppen var representert av Sjur Lindebrække, Bernt Ingvaldsen og i noen grad John Lyng. Den yngre garden i Høyre var de som ble tettest knyttet opp til Minerva-kretsen. Denne gruppen bestod av Langslet selv,

24. Løvhaug, *Politikk som idékamp : et intellektuelt gruppeportrett av Minerva-kretsen 1957-72*, S.186.

Kåre Willoch og Jan P.Syse. Det endelige oppgjøret med Libertas kom som sagt fra den eldre garde, med varierende støtte fra mellomsjiktet. Oppgjøret var også nødvendig i den forstand at alternativet som Kjøs og Hambro så det, var å nærmest underkaste seg næringslivet og Libertas politiske program, heller enn å kunne lage sitt eget.

8.3 Konklusjon

Hvordan og hvorfor bruddet mellom Libertas og Høyre kom blir nærmere diskutert i neste kapittel, men det virker sannsynlig at Minerva-kretsen ikke i seg selv er en av hovedårsakene til bruddet mellom Libertas og Høyre. Jeg vil heller foreslå denne modellen: Hambro og Kjøs tar ett oppgjør med Libertas av grunner og på den måten vi skal se i neste kapittel. Den gamle garde forsvinner så raskt fra scenene på grunn av alder, og mellomsjiktet tar over ledelsen i partiet. Denne gruppen har tidligere vært mer eller mindre positivt innstilt til Libertas, men så som den eldre garde nødvendigheten av et brudd med stiftelsen på slutten av 1950-tallet. På samme tid fikk den nye generasjonen fra Minerva-kretsen mer fremtredene roller i partiet, samtidig som det var et ideologisk vakuum i partiet etter bruddet med Libertas. Lindebrække, Ingvaldsen og de andre i mellomsjiktet så fortsatt behovet for støtte fra næringslivet, og Minerva-kretsens ideologiske standpunkt muliggjorde dette. Den yngre generasjonen fikk også mer plass i partiet, og Minerva-kretsen får på denne måten tatt opp “plassen” som blir etterlatt etter Libertas. Minerva-kretsen ble også mye tetter integrert i Høyre enn Libertas noensinne var, og gav endelig Høyre et eget ideologisk standpunkt som gjorde det mulig å ta avstand fra Libertas på en slik måte at det ble plausibelt for den gjennomsnittlige velger. Dette i kontrast til perioden 1947-1959, da Høyre ble tett knyttet opp til Libertas ideologisk både når det stemte og ikke stemte. Det skulle også vise seg at Minerva-kretsens liberalkonservatisme var mer kompatibel med både det fremvoksende sosialdemokratiet, og mer populær hos velgerne enn Libertas næringslivsliberalisme. Denne modellen er ikke ment som en altdekkende forklaring på forholdet Libertas-Høyre-Minerva-kretsen, men heller som ett rammeverk eller en begynnelse for potensiell videre arbeide.

Det viktigste bidraget fra Minerva-kretsen når det kommer til bruddet mellom Libertas og Høyre var nok at det muliggjorde støtte til Høyre fra Næringslivet uten å gå veien om Libertas. Et spørsmål er om dette var noe man var klar over når bruddet mellom Libertas og Høyre kom; men bruddet *måtte* nærmest komme uansett, da man mente at alternativet var at Libertas fikk styre Høyres politikk i alt for stor grad. Samtidig er det klart at Minerva-kretsen gav ideologisk ryggdekning til Høyre, men dette kom også først etter bruddet mellom Høyre og Libertas. Man kunne dog skimte mulighetene for å “bytte ut” Libertas med Minerva-kretsen innad i Høyre ganske tidlig, og dette kan ha spilt en underordnet rolle når bruddet mellom Høyre og Libertas kom. En ting Libertas og Minerva-kretsen hadde til felles var at begge mente at Høyre manglet den viljen og gjennomføringskraften som det var behov for, for å kunne skaffe seg regjeringsmakt. Denne frustrasjonen fikk tilslutt uttløp hos Libertas i sirkulæret som argumenterte for det Nietzsche-inspirerte forhandlingsprogrammet “Vilje til makt”.

Kapittel 9

Sirkulæret angående politisk kursvirksomhet

Januar 1959 sendte Libertas ut et sirkulære til alle sine tillitsmenn. Sirkulæret var merket “personlig”, og var i all hovedsak ment som ett internt notat i Libertas. Sirkulæret argumenterte for et nytt forhandlingsprogram som skulle få navnet “Vilje til makt”, og var ment som et program som skulle gi den borgerlige siden av politikken “vilje til å overta ledelsen”.¹ Dette interne skrivet ble rask kjent for Høyres sentralsstyre, og skapte stor debatt innad i partiet. Samarbeidet mellom Libertas og Høyre var allerede anstrengt, og misnøyen var stigende begge veier. Libertas hadde også fortsatt et sterkt ønske om bred borgerlig samling, noe det interne sirkulæret gav uttrykk for. Sirkulæret skapte ikke brudd mellom Libertas og Høyre umiddelbart, men i løpet av året 1959 og årsskiftet 1959-1960 ble samarbeidet oppgitt. Bruddet mellom Libertas og Høyre ble endelig, og dette avsluttet også Libertas direkte innblanding i politiske partier.

Dette kapitlet vil belyse veien frem til, og situasjonen rundt det interne skrivet som Libertas sendte ut til tillitsvalget Januar 1959. Det viktigste momentet i dette vil være forholdet Næringslivet-Libertas-Høyre, og hvordan disse tre påvirker hverandre. Kapitlet vil også diskutere forholdet mellom Libertas og Høyre etter at sirkulæret ble kjent i Høyre, og hvordan dette ledet frem til ikke bare brudd mellom Libertas og Høyre, men også direkte fiendtlighet. Det vil også diskuteres om bruddet, og avstanden Høyre oppnådde til Libertas etter bruddet gav grunnlag for bredere borgerlig samarbeid². Som vi skal se, ledet Libertas forsøk på å skaffe seg innflytelse, til at stiftelsens evne til direkte påvirkning på politikken nærmest forsvant. Vi begynner der vi avsluttet kapittel 7, med det økende presset, og som vi skal se, økende misnøye fra Libertas og “kretsen” mot Høyre.

1. Trygve de Lange, *Avskrift - Strengt Personlig* (Høyres Politiske Arkiv - PA-0965, Riksarkivet,Oslo, 1959).

2. Ironisk nok det Libertas hadde jobbet for hele tiden.

9.1 Opptakten til nytt forhandlingsprogram

Som vist i kapittel 7, var det mange faktorer som spilte inn når Libertas og Høyre gjenopptok kontakten. Libertas vellykkede kampanje mot pris- og rasjonaliseringslovene, Høyres behov for penger, allerede eksisterende kontakt mellom partene på det uformelle plan, og et sterk ønske i Libertas og i det minste i deler av Høyre for et bredt borgerlig samarbeid. Men det var også mange ting som gjorde samarbeidet vanskelig. Reelle politiske og ideologiske uenigheter,³ frykt i Høyre for å bli for tett forbundet med Libertas, oppgitthet og ambivalens til Høyre i delene av næringslivet som støttet Libertas og via stiftelsen Høyre, og kanskje viktigst av alt; Frykt i Høyre for at næringslivet via kretsen og Libertas skulle få legge premissene for Høyres politikk. Det er mulig å spørre seg i hvilken grad denne frykten var godt begrunnet før Libertas interne sirkulære. På den ene siden var det tydelig at Libertas selv ikke i nevneverdig grad ville blande seg inn i konkrete politiske standpunkt Høyre hadde. På den andre siden skal vi se at “kretsen” ble mer pågående. Og det er ikke alltid så lett å skille kretsen fra Libertas.

Det kommer tydelig frem av arkivmateriale at sirkulæret fra Januar 1959 på ingen måte var første gang man forsøkte å sette politiske krav til Høyre, og heller ikke første gang man brukte uttrykket “vilje til makt”. Kretsen hadde som tidligere diskutert blitt opprettet som en ganske løst organisert gruppe næringslivsledere, mer eller mindre samtlige medlemmer av Libertas underorganisasjoner, Næringspolitisk opplysningsforening og Industria. Formålet hadde vært å skaffe til veie finansiering til Høyre, og også i noen grad sondere for finansieringsmuligheter for andre borgerlige partier, samt legge til rette for borgerlig samarbeid. Men etter det elendige valget for den borgerlige siden i 1957, og da spesielt for Høyre sin del, tok kretsens tålmodighet slutt. Allerede 20. November 1957 ble det kalt inn til møte i kretsen hos Christian Erlandsen for å diskutere valget. Erlandsen innledet møtet med å foreslå at man forsterket kontakten med de borgerlige partiene, at man skulle vie samarbeid mellom de borgerlige partiene mer oppmerksomhet, og diskutere nærmere kretsens ansvar for finansieringen av Høyre, og forutsetningene for dette.⁴ Alf Ihlen mente at det ikke var samsvar mellom de midlene som ble stilt til disposisjon for Høyre og valgresultatet. Han var også skuffet over at Høyre bare tok kontakt hver gang de hadde behov for penger, men ikke ellers. Og John Egeland stilte rett og slett spørsmål ved om det i det hele tatt var nødvendig å opprettholde kretsen da Høyre var “seige i siget”, og heller ikke tatt initiativ til det samarbeidet som var ønskelig.⁵ de Lange mente at det viktigste de nå kunne gjøre var å utarbeide en sammenfattelse av næringslivets syn på den økonomiske politikken i kortfattede punkter, samt å gjennomgå de borgerlige partienes politiske program og arbeid i Stortinget for å finne ut hvor de kunne være enig. Etter videre diskusjon mente også at kretsen måtte offentliggjøre seg selv med navn, for slik å sikre at næringslivet følte seg “bundet” til å fortsette med den finansielle støtten.⁶ Etter noe videre diskusjon ble man enig om følgende konklusjon på møtet:

“

1. Kretsen arbeider videre og ansees som et hensiktsmessig forum.

3. Fremveksten av Minerva-kretsen kunne bare forsterke dette.

4. *Notat til møte hos Christian Erlandsen 20. November 1957* (PA624 - Libertas, Riksarkivet Oslo, 1957).

5. Sst.

6. Sst.

2. Næringslivet sørger for god kontakt med de borgerlige partier
3. Kretsen anser samarbeidet mellom partiene som overmåte viktig. Det er en hovedoppgave å arbeide for dette, også på lokal basis.
4. Det gjennomføres en analyse av partienes programmer og næringslivets målsetninger (10 bud).
5. Man ser på finansieringsopplegget for samtlige borgerlige partier.
6. Det vises en viss reservasjon fra næringslivets side inntil de politiske og økonomiske problemer er nærmere klargjort.⁷

”

Dette møtet var starten på en meget aktiv møtevirksomhet innad i Kretsen. Samtidig gikk de Lange til verks med å finne ut om, og på hvilket grunnlag det var mulig å skape borgerlig samarbeid. Resultatet av dette ble klart tidlig i Januar 1958, og publisert i avisen *Verdens Gang* som tre artikler i løpet av Januar og Februar samme år.⁸ de Lange fant grunnlag for samarbeid når det kom til rettsikkerhet, stabil pengerverdi, rentepolitikk, delvis skattepolitikk, statsregulering av næringsdrift, fri konkurranse og ønske om full sysselsetting.⁹ de Langes analyse kan ha hatt mye for seg, men den fikk ingen innvirkning på samarbeidet mellom de borgerlige partiene. Slik sett ble de Langes analyse bare et uttrykk for Libertas og kretsens ønskedrømmer, og også et uttrykk for frustrasjon.

Den 27. Januar innkalte Høyres sentralstyre kretsen til møte.¹⁰ Nøyaktig hva som ble diskutert på møtet vet vi ikke, men vi har de Langes notater og refleksjoner rundt møtet. Møtet ble ledet av Alv Kjøs sammen med Ingvaldsen. Christian Erlandsen var talsmann for næringslivet. Møtet startet med at Kjøs gav en oversikt over valgresultatet, og la frem Høyres planer for fremtiden. Erlandsen(og Ihlen) gikk så inn på finansieringen av Høyre, og understreket at det ofte føltes som Høyre mente at forbindelsen med næringslivet var en byrde for partiet. John Lyng benektet dette, og erklærte at “at han aldri hadde opplevd at det hadde vært stillet noen som helst form for betingelser”.¹¹ de Lange fikk generelt inntrykk av at “Høire ovenfor enkelte spørsmål lot dynen virke med full kraft for det var vanskelig å få svar”.¹² Etter møtet ble det tid til noe diskusjon. Rolf Stranger argumenterte for at det ville være vanskelig å få til borgerlig samarbeid. Det var nødvendig for Høyre å rendyrke sin politikk. Stranger tenkte spesielt på “nødvendigheten av å føre en mer liberalistisk politikk såvidt langt til høyre at det neppe er sannsynlig at de andre borgerlige partier under noen omstendigheter kan følge med”.¹³ Målet var å trekke de andre borgerlige partiene i riktig retning ifølge Stranger. de Lange la ikke spesielt vekt på Strangers uttalelser da han mente at det neppe var noe som tydet på at Høyre ville begi seg ut på en rendyrket liberalistisk retning. For de Lange gikk det heller i motsatt retning, mot “velferdsstatsresonnementer”. Det var Libertas

7. Notat til møte hos Christian Erlandsen 20. November 1957.

8. Se *Verdens Gang* 8. Januar 1958, *Verdens Gang* 22. Januar 1958 og *Verdens Gang* 7. Februar 1958 for å lese de Langes artikler.

9. Trygve de Lange, *de Lange 12. Februar 1958* (PA624 -Libertas, Riksarkivet Oslo, Norway, 1958).

10. Trygve de Lange, *Notat 30. Januar 1958* (PA624 -Libertas, Riksarkivet, Oslo, 1958).

11. Sst.

12. Sst.

13. Sst.

som måtte trekke i liberalistisk retning. "Samtidig som vi forsøker å skubbe utviklingen i denne retningen ved hjelp av den politikk vi selv fører, så må vi bearbeide de borgerlige politiske lederene".¹⁴ Samtidig mente de Lange at man måtte jobbe på to fronter; arbeidet som skjedde gjennom Opplysningsinstituttet og arbeidet med alternativt statsbudsjett måtte komme tydeligere frem i offentligheten. Han mente at autorisasjonen han(de Lange) hadde fått fra kretsen gav et svært gunstig utgangspunkt for forhandlinger med politikere. Målet måtte være å få næringslivet interesser og synspunkter sterkere representert i politikken. Dette var til syvende og sist ett spørsmål om å få riktige folk frem i politikken, samt å påvirke de som allerede hadde fremtredende stillinger.¹⁵

Notatene til de Lange peker på mange måter direkte mot Libertas forhandlingsprogram "Vilje til makt". De konkrete elementene var ikke på plass enda, men ideen om å få "de riktige personer" frem i politikken skulle være bli selve kjernen i det nye forhandlingsprogrammet. Også det at Libertas selv skulle føre politikk sammen med kretsen var nye takter. Noe litt vanskeligere å plassere er Strangers uttalelser om rendyrket liberalistisk retning, men det er tydelig at Høyre forsøkte på svært vanskelig balansekunst. På den ene siden ønsket man støtten fra næringslivet, og man måtte derfor sørge for å holde denne gruppen i noen grad fornøyd. Dette var selvfølgelig svært vanskelig, da Høyre også ønsket å distansere seg fra næringslivet i til en viss grad. En av grunnene var at det var lett å havne i samme situasjon som i 1949, der Høyre ble sett på som en representant for pengemakten og Libertas. Men man mente nok også i Høyre at en mer rendyrket liberalistisk linje ikke var populær nok til å vinne frem i et valg, og at umuliggjorde samarbeid med andre borgerlige partier. Denne balanseringen fra Høyre skulle vise seg å bli umulig, spesielt når Libertas og kretsen stadig vekk dyttet Høyre på den ene siden. Den 26. Februar 1958 kom Kretsen med sine "10 bud". Dette var 10 punkter om økonomisk politikk som både fremstod, og nok var ment som en kravliste fra Libertas og næringslivet til de borgerlige partiene. Dette var første gang det ble gitt direkte krav fra Libertas og næringslivet, og det er uvisst hva sanksjonene ville være hvis ikke kravene ble etterkommet.¹⁶

De 10 budene i seg selv var mer eller mindre moderate, avhengig av hvilke ideologiske/politiske briller man leser de med. Kort oppsummert var kravene en stabil pengepolitikk, beskyttelse av eiendomsrett, maksimal totalskatt på formue og inntekt kombinert på 50 prosent, bedrifter skal skattelegges av nettooverskudd, fondsskatt måtte avskaffes, redusert progressiv skatt, opparbeidelse av valutareserver, prismyndighetene måtte utarbeide og opprettholde forsvarlige og hensiktsmessige konkurranse rammer, og staten måtte vise næringslivet tillit og ikke gjennomføre reguleringer som hemmet konkurranse og effektivitet.¹⁷ Problemet var nok ikke så mye innhold, men det at kravene kom i det hele tatt. De fleste i Høyre forstod nok at man ville ha noen form for innflytelse til gjengjeld for næringslivets støtte, men dette var første gang Libertas og Kretsen kom med direkte krav. 5. Februar, altså noen uker før de Lange offentliggjorde de "10 bud", holdt han ett foredrag for unge Høyre kalt "vilje til makt". Foredraget la grunnlaget for handlingsplanen som fikk kallenavnet "vilje til makt" ett år senere. Aftenposten gav et

14. Lange, *Notat 30. Januar 1958*.

15. Sst.

16. Frafall av pengestøtte ville virke mest sannsynlig. På den andre siden virker det som næringslivet var ganske rundhåndet med pengestøtten til Høyre, nærmest uansett hva partiet gjorde.

17. Trygve de Lange, *10 Punkter om økonomisk politikk* (PA624 -Libertas, Riksarkivet,Oslo, 1958).

referat fra møtet i sin morgenutgave fredag 7. Februar.¹⁸ de Lange pratet først om hvorfor valget i 1957 hadde gått så dårlig, og konkluderte med at det var flere grunner til dette. For dårlig arbeid før valget, og manglende tillit til de borgerlige partiene var to. Men den viktigste ifølge de Lange var at “man har følelsen av at det ikke har vært alvorlig ment av de borgerlige partiene å overta statsmakten. Det har vært få konkrete programopplegg, og det har vært preget av tilfeldige og generelle vendinger”.¹⁹ Det man hadde behov for mente de Lange var at de borgerlige partiene klarte å trekke opp hvilke planer de hadde, og hvilke personer som skulle gjennomføre disse planene. Heller enn å se på seg selv som i opposisjon, var det nødvendig å gripe initiativet og fremlegge klare, positive og egne saker.²⁰ Av foredraget kan vi konkludere med to ting. Først at det er ganske tydelig hva de Lange og Libertas mener med “Vilje til makt”, og at foredraget allerede inneholdt essensen av handlingsplanen a 1959.

Helt ubemerket gikk ikke foredraget i offentligheten heller. Under overskriften “De skarpe, klare linjer” svarte oversaksfører O.Dyrbekk på kritikken fra de Lange i VG 25. Februar 1958.²¹ Dyrbekk var enig med de Lange om at det var viktig med tydelige saker, og også med et sterkt initiativ. Men dette lot seg ikke forene med å samarbeide med de andre borgerlige partiene mente Dyrbekk. Dyrbekk så helst at de Lange lot Høyre trekke opp klare og skarpe linjer alene.²² Dette var han ikke alene om. Giverviljen fra kretsen var betydelig dempet etter det elendige valget i 1957, og Høyre var lite villig til å la seg instruere av Libertas. Også de Lange begynte å bli lei.²³ I et notat ment for dagboken til de Lange har han skrevet ned noen “Spredte notater fra siste møtet i ‘Kretsen’”.²⁴ de Lange skriver:

“Siden dette er et mere personlig formet notat og skal gå med i dagboken og ingen andre steder, vil jeg gjerne si at disse møtene begynner å bli overmåte vanskelig for meg. Hadde det ikke vært fordi de understreker naturligheten av at det er Libertas som ordner opp i disse sakene, så skulle vi trukket oss ut av hele problemstillingen”, og videre: “Jeg regner med at Libertas og mitt navn blir slått fullstendig ihop i virkeligheten, og det er slik det skal være. På den annen side er det avgjørende at vi ikke må risikere å stå for en sak som er dårlig. Og det er dette som er problemstillingen denne gang. Er Høires stilling idag, tilliten til partiet, tilliten til opplegget, så dårlig at vi simpelthen blir slått i hardtkorn hvis vi forsøker å hjelpe til med finansieringen. Vel, så får vi heller la være”.²⁵

Libertas med de Lange i spissen var mer eller mindre klare for å avslutte hele finansieringsopplegget. I Høyres arkiver kan man finne notater sendt mellom Trygve de Lange, Alv Kjøs og Høyres sentralstyre. I et av disse notatene har de Lange forsøkt å oppsummere forholdet mellom Libertas og Høyre i perioden

18. *Aftenposten* 1958.02.07, Oslo, 1958, https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_aftenposten_null_null_19580207_99_63_1.

19. Sst., S.5.

20. Sst.

21. *VG* 1958.02.25, Oslo, 1958, https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_verdensgang_null_null_19580225_14_47_1.

1.

22. Sst.

23. Som tidlige nevnt var de Lange noe motvillig til denne sammenblandingen mellom Libertas, næringslivet og Høyre helt fra begynnelsen.

24. Trygve de Lange, *Spredte notater fra siste møtet i kretsen*. 30.Mai 1958 (PA624 -Libertas, Riksarkivet,Oslo, 1958).

25. Sst.

1956-1959.²⁶²⁷ I notatet påpeker de Lange hvor vanskelig det var å få næringslivet til å gi bidrag i begynnelsen av 1958, men at vi(Libertas) hele tiden hadde ment at det var nødvendig å gi bidrag og heller “gjøre et arbeid innenfor de politiske partier som etterhvert får disse til å skifte karakter på en slik måte at det blir sjangse til å vinne fremtidige valg”.²⁸ I månedsskiftet mai-juni 1958 fikk så de Lange forespørsel om han igjen kunne hjelpe Høyre på samme måte som hadde gjort som konsulent i 1956-1957. Han ba da Høyre om å skriftlig bekrefte at de hadde behov for hans hjelp. Svaret kom i form av ett brev fra Alv Kjøs. Brevet var noe diffust, men Kjøs: “vil gjerne bekrefte at det etter vår oppfatning er særdeles ønskelig, om ikke nødvendig, at dette arbeidet iår på grunn av den generelle økonomiske utviklingen, må intensiveres for at vi skal kunne gjennomføre vår landsomfattende virksomhet etter de opplagte planer”.²⁹ Sommeren 1958 gjenopptok, eller fortsatte altså Høyre og de Lange ansettelsesforholdet. Ifølge de lange kom bidragsarbeidet “relativt bra igang igjen i slutten av 1958, ikke minst fordi det etterhvert lyktes oss å gjøre det klart innenfor næringslivet at det kanskje allikevel ikke ville være så bra uten et skikkelig finansiert Høire.”³⁰ På overflaten kan det virke som forholdet mellom Kretsen-Libertas-Høyre var på stell igjen, eller i det minste på bedringens vei. Men dette var bare tilsynelatende.

For de Lange var den en sak om pressestøtte som gjorde at han fikk en hardere linje mot Høyre. I finansieringsplanen laget av Libertas og Kretsen for 1956-1957 kom det frem at 500.000 kroner av støtten skulle gis Høyres presse, fordelt med 200.000 per år. Dette ble aldri gjort, Høyre valgte heller å bruke pengene på andre ting. Libertas samlet derfor sammen 100.000 nye kroner i 1959, og fikk etter møtevirkosmhet næringslivet til å samle inn 200.000,- til samme formål. Pengene ble så gitt Høyre etter lovnad om at de skulle tas inn i budsjettet og gis Høyres presse. Men dette skjedde heller ikke. de Lange bemerket etter dette at “På dette stadium befant saken seg, da vi begynte å få meddeleler om at Høire direkte motarbeidet oss”.³¹ Blant annet hadde de Lange fått høre at Ursin hadde uttalt til en bankmann att næringslivet burde stoppe med støtten til Libertas, og heller støtte Høyre direkte. Det kommer også frem at etter møter de Lange hadde med Ursin, Ingvaldsen og Lyng, var man blitt enig om å holde rekrutteringskurs på Elingaard. Dette stilte Høyre seg nå svært negativt til.³² Uten tvil på grunn av hvor godt slike rekrutteringskurs ville passe inn i Libertas nye program. Samtidig var de gamle ankepunktene Libertas hadde mot Høyre på ingen måte løst, eller forbedret på noen måte slik Libertas så det. Fra Høyres side er det klart at det hadde vært både enklere, og mindre belastende for partiet å få pengestøtte direkte fra næringslivet. Det er også mulig at man i Høyre så det slik at Libertas var bedre egnet til å drive direkte politisk innvirkning på Høyre, enn en tross alt relativt uorganisert gruppe næringslivsleder alene ville representere,³³ og det derfor var letter å unngå kravene som nå hadde begynt å komme. Skepsisen mellom Libertas og Høyre var på dette tidspunktet større enn kanskje noen gang, og iallfall siden årsskiftet 1949-1950. Frustrasjonen fra Libertas side rettet mot Høyre fikk uttrykk i ett internt sirkulære.

26. Notat-utvekslingen har foregått i begynnelsen av 1959. Siste daterte notat er fra 30.April 1959.

27. Lange, *Avskrift - Strengt Personlig*.

28. Sst.

29. Sst., S.6.

30. Sst.

31. Sst., S.7.

32. Sst., S.8.

33. De ledende tallsmenn i kretsen var som tidligere nevnt alle Libertas-medlem

Dette sirkulært ble så den metaforiske dråpen som fikk begeret til å renne over for Høyre.

9.2 Vilje til makt

20. Januar 1959 sendte de Lange ett personlig brev/rundskriv ut til alle tillitsmenn i Libertas organisasjon. Dette brevet skulle bli et svært betent tema mellom Libertas og Høyre, og diskusjonen skulle til tider foregå i full offentlighet. Da kan man selvfølgelig spørre seg, hva var så kontroversielt i rundskrivet? Skrivet begynner med å opplyse om at Sverre Thon, Christian Christensen og de Lange selv skulle reise rundt i Norge for å møte tillitsmenn, medlemmer og andre. For å endelig stanse sosialiseringen i Norge, noe man var på god vei til å klare mente de Lange, var det behov for å “ta initiativ på et enda bredere plan enn tidligere”.³⁴ Dette initiativet skulle være mer langsiktig, og gikk inn for å systematisk rekruttere politikere fra næringslivet. Det første initiativet var et 4 ukers kurs på Elingaard for å gi “unge politisk interesserte mennesker en grunnleggende utdanning og en klar innføring i næringslivets problemer”. For de flinkeste skulle det også være muligheter for videreutdanning. Det kommer også frem av skrivet at rekrutteringen til dette var i gang. Det andre initiativet, som nok var mer provoserende for Høyre, var at man skulle lansere en landsplan for rekruttering av fagpolitikere for og fra næringslivet. Man skulle så legge forholdene til rette for at disse skulle kunne spesialisere seg selv som yrkespolitikere. Det var nedsatt et utvalg fra næringslivet som skulle drive denne rekrutteringen. Det kom også frem at man “Under enhver omstendighet må man imidlertid også så snart som mulig forsøke å få frem de kandidater man har størst tiltro til i aktivt politisk arbeid”.³⁵ Man måtte derfor i “høieste grad være oppmerksom på de nominasjonsvalg som etter hvert nå vil bli avholdt i anledning kommunevalgene, og også sørge for å få frem egnede kandidater så snart det forberedende arbeid i anledning stortingsvalget begynner”.³⁶ Fokuset skiftet så inn mot de borgerlige partiene. de Lange mente at opposisjonspartiene måtte “skifte karakter” fra opposisjonspartier til æregjerrige regjeringspartier. De borgerlige partiene måtte så ofte som mulig gi uttrykk for hva de mente, og også selv skape hovedsaker. Disse sakene måtte kontinuerlig følges både i pressen, på Stortinget og på talerstolen. Det måtte utarbeides alternative statsbudsjett uten løse formuleringer, og det måtte lanseres fullstendige regjeringsalternativer der også hovedpersonene i en ny regjering var utpekt. De borgerlige partiene måtte jobbe for et så omfattende politisk samarbeid som mulig. Spesielt det største opposisjonspartiet hadde ansvar for å skape borgerlig samarbeid.³⁷ Alt dette måtte skje før stortingsvalget i 1961, og etterhvert måtte det skapes en “omfattende borgerlig front”. “Gjennom hele opplegget håper vi det går en nerve av aktivitet og vilje til å overta ledelsen. Derfor har vi svært ofte kalt dette forhandlingsprogram ‘Vilje til makt’.”³⁸

34. Lange, *Avskrift - Strengt Personlig*.

35. Sst.

36. Sst.

37. Sst.

38. Sst.

9.3 Reaksjon fra Høyre -reaksjon fra Libertas

de Langes interne notat ble sendt ut til tillitsvalgte Januar 1959, men ikke før 30. April kom det reaksjon fra Høyres sentralstyre. Den mest sannsynlige grunnen til dette er at det både er usikkert når man fikk tilgang til rundskrivet i Høyre, og at det tok tid å planlegge hvordan man burde reagere. Høyres første reaksjon var å sende brev til de Lange. Brevet, som ble skrevet av Alv Kjøs på Høyres sentralstyres vegne, startet først med å understreke at Høyre mente at Libertas gjorde en nyttig jobb når drev opplysningsvirksomhet angående næringslivets mange problemer. Problemet var at rundskrivet “gir et bestemt inntrykk av at Libertas tar sikte på å kunne dirigere de borgerlige politiske partier både når det gjelder utpeking av de folk som partiene skal gjøre bruk av som tillitsmenn og som kandidater ved valgene, og når det gjelder partienes oppgaver og politiske fremgangslinje”.³⁹ Kjøs mente at man kunne få inntrykk av at Libertas tok sikte på å dominere de borgerlige partiene. Implisitt i brevet kom det frem at man i Høyre var fullt klar over at Libertas hadde tilslutning fra deler av næringslivet, og at man forsto også i Høyre at man kunne ha nytte av samarbeid. Men det kom også tydelig frem at det fantes grenser, og denne grensen var nådd. Bare noen dager etterpå, på landsmøtet til Høyre i Bergen 2.Mai 1959 tok sentralstyre avstand fra Libertas. I Aftenposten 3.Mai kunne man lese at “Høyre tar bestemt avstand fra Libertas forsøk på å blande seg inn i politikken. Erklæringen er gitt på grunnlag av et sirkulære som Libertas har sendt medlemmer av Høyre og hvor man får inntrykk av at organisasjonen vil skaffe seg herredømme over de borgerlige partiers disposisjoner”.⁴⁰ Rundskrivet, og uenigheten mellom Libertas og Høyre var med Kjøs uttalelser på landsmøtet blitt offentlige. Men før vi ser på hvordan det ble reagert i medielandskapet på “avsløringen”, kan vi se nærmere på hvordan Libertas ved de Lange reagerte på å bli tatt avstand fra.

4.Mai 1959, altså samme dag som Aftenposten refererte til hvordan Kjøs og sentralstyret til Høyre hadde tatt avstand fra Libertas, sendte de Lange ut et brev til Libertas tillitsmenn.⁴¹ Det viktigste for de Lange var å få understreke at man på ingen måte hadde planer om å arrangere kurs og utdanning av politikere og folk fra næringslivet på tvers av Høyres vilje. Tvert imot var det allerede avtalt mellom Libertas og Høyre tidligere⁴² at Libertas skulle arrangere kurs i samarbeid med Høyre. Rundskrivet som fikk navnet “Vilje til makt” var derfor på ingen måte et program for å kuppe Høyre, men slik de Lange så det var det bare Libertas som iverksatte planene som allerede var avtalt med Høyre. Det store problemet var at Høyre tolket⁴³ rundskrivet som ble sendt ut. Det var i det hele tatt “kampen mot sosialisering som bør interessere den borgerlige front, ikke det å skape vanskeligheter innenfor denne”.⁴⁴ Innad i Libertas var man fullt klar over at denne saken ikke bare var fullt offentliggjort etter at den ble tatt opp av sentralstyret til Høyre på landsmøtet, for så å bli referert riksdekkende av Aftenposten. Det var også helt tydelig at dette ville bli slått stort opp. de Lange avsluttet brevet med å kommentere: “Vi er nødt til å si hva vi mener, men selvsagt ikke på hvilken måte sosialistpressen og Dagbladet vil utnytte den lekkerbisen

39. Lange, *Avskrift - Strengt Personlig*.

40. *Aftenposten 1959.05.04*, Oslo, 1959, S.1, https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_aftenposten_null_null_19590504_100_200_1.

41. Lange, *Avskrift - Strengt Personlig*.

42. de Lange nevner Ursin, Ingvaldsen og Lyng med navn.

43. Altså feiltolket

44. **deLange1959Personlig1959**.

som nå er servert”. Men man ønsket tydelig fortsatt samarbeid fra Libertas side: “Den samarbeidsvilje våre organisasjoner gir uttrykk for, og forsøker å innprente andre, er velkjent. Den vil ikke bli svekket av skuffelser”.⁴⁵ Det skulle vise seg at samarbeidets tid var over.

9.4 Media reagerer

Den første avisen som tok opp rundskrivet var ikke overraskende Dagbladet. Under overskriften “Meninger til salg” påstod Dagbladet at det hele saken egentlig dreide seg opp var korrupsjon og kjøp av meninger.⁴⁶ Dagbladet mente at Libertas intensjon var å gi de som meldte seg på kursene dere godt betalte jobber i næringslivet uten å gjøre noe mer for det enn å tale “næringslivets sak”. Dagbladet gav Høyre honnør for å ha tatt avstand til stiftelsen, og bemerket “At Venstre ikke vil innlate seg på slike arrangementer er selvsagt”.⁴⁷ Libertas hadde også sine forsvarere, kanskje først og fremst Norges Handels og Sjøfartstiende. 8.Mai 1959, under overskriften “Politisk hykleri” gikk Nhs til angrep på Arbeiderpartiet og Landsorganisasjonen.⁴⁸ Nhs bemerket at “Av alt hykleri er vel politisk hykleri det verste. For ved hjelp av det søker man å innbille opinionen og velgerne at man er anderledes enn man egentlig er...Uansett hva man mener om dette sirkulæret må det dog i all anstendighets navn slås fast at iallfall regjeringspresen og Arbeiderpartiet burde stikke pipen i sekken”.⁴⁹ Poenget til Nhs var at det var Landsorganisasjonen som betalte for den politiske skoleringen i Arbeiderpartiet, og at formannen i LO var stortingsrepresentant for Arbeiderpartiet. Sik Nhs så det, var dette samme typen forhold som Libertas så for seg at stiftelsen skulle ha med de borgerlige partiene. Da denne situasjonen ikke eksisterte enda på den borgerlige side, var det tydelig hvor Libertas fikk ideen fra.

Vi kan lese ett par ting ut ifra bare disse to tidlige eksemplene på polemisering i media. De samme avisene som hadde vært Libertas støttespillere etter avsløringen i 1948, var det fortsatt. De samme som angrep Libertas i 1948, angrep igjen. Også mye av innholdet var det samme, men med 1 betydelig forskjell. Høyre ble ikke implisert på langt nær i samme grad. Libertas forsvarer i media nevnte sjelden Høyre med navn, og brukte bare betegnelsen “den borgerlige side” når det var nødvendig. Mediene som angrep Libertas forsvarte til og med Høyre! I en artikkel med navnet “Høyre og pengene” 12.Mai 1959 gikk Arbeiderbladet så langt at det berømmet Høyre generelt og Alv Kjøs spesielt for å fordømme Libertas.⁵⁰ Kjøs ble omtalt som “en konservativ politiker av den gamle skolen. Han er gårdbruker og militær, en sindig mann med godt skjønn, respektert og aktet både av partifeller og motstandere på Stortinget”.⁵¹ Når det gjaldt Høyre var man mer moderat, og lot det være med en bemerkning om at “Selv om Høyre står næringslivet nær og taler dets sak, måtte partiet for egen skyld stanse infiltrasjonen”.⁵² Sluttanalysen til Arbeiderbladet var likevel at dette bruddet ikke kunne vare, da avisen mente at Høyre og Libertas var gjensidig avhengig av hverandre. Denne analysen skulle vise seg å være gal; Hambro ville også uttale seg.

45. Lange, *Avskrift - Strengt Personlig*.

46. Dagbladet, 6.5-1959, 1959.

47. Sst.

48. Norges Handels og Sjøfartstiende, 8.5-1959, 1959.

49. Sst.

50. Arbeiderbladet, 12.5-1959, 1959.

51. Sst.

52. Sst.

9.4.1 Hambros siste mediestikk

I 1957 hadde Hambro trukket seg tilbake fra politiske verv i Høyre, og brukte pensjonisttilværelsen på å redigere månedsavisen Akkurat. Og det var akkurat i dette bladet han skulle gå til angrep på Libertas, men også til personangrep på de Lange. Kåre Willoch argumenterte: “Hambro hadde jo gjennom hele sitt lange politiske liv kjempet seigt mot alt som kunne begrense partiets uavhengighet. Og han hadde ved flere anledninger følt at det var behov for kraftig vakthold. Derfor reagerte han voldsomt i denne situasjonen, som minnet ham om tidligere erfaringer. Resultatet ble et angrep på Libertas generalsekretær Trygve de Lange som overgikk hva de fleste kunne frykte”.⁵³ Hva var det så Hambro skrev som skulle få så stor innflytelse på forholdet mellom Libertas og Høyre? Hambro innledet artikkelen med to bibelvers! Hambro fortsatte så med å sammenligne de Lange med Arbeiderpartiets Håkon Lie: “De har den samme art av dyktighet, den samme vilje til makt, den samme utrettelige energi, den samme sammvittighetselastitet; de har også samme glubske smil, som de selv finner bestikkende – og de kjemper i virkeligheten for det samme formål: Å befeste Arbeiderpartiets makt”.⁵⁴ Hambro gav så de Lange og Libertas skylden for at Lie og Arbeiderpartiet hadde fått så mange stemmer ved siste valg. På den andre siden hadde Libertas fått inn store mengder penger på grunn av Lie og Arbeiderpartiets agitasjon. Videre beskyldte Hambro de Lange for å ha “bemektiget seg Libertas og gjort en velment og i en viss forstand troskyldig bevegelse til en politisk makt som i hans hender hverken er velment eller troskyldig”.⁵⁵ Fokuset gikk så over på Libertas. Hambro mente at den uforsiktighet Libertas hadde fremvist når den ble offentliggjort hadde vært til glede for Arbeiderpartiet og til stor skade for de borgerlige partiene. Dette hadde medført at “siden stortingsvalget i 1949 har Libertas-agitasjonen vært et fast ledd i Arbeiderpartiets propaganda, og om og om igjen har de borgerlige partier måtte understreke at de tar ikke imot bidrag som der er knyttet betingelser til”.⁵⁶ Resten av den 2 siders artikkelen til Hambro var en lenger oppsummering av de Langes virke, krydret med enkelte spark, slik som kommentaren: “Fra å være en tjener for en sak og en ide – om enn ideen var tåkete og saken uklar – ville han bli ett parti i seg selv og helst herre over alle ikke-sosialistiske partier”.⁵⁷

Hambro skulle fortsette å polemisere mot Libertas og de Lange i Aktuelt hele høsten 1959. I Aktuelt November 1959, argumenterte Hambro for at ingen andre nasjonalforsamlinger hadde så god representasjon fra næringslivet som i Norge, og at næringsdrivende hadde både fått, og blitt ønsket inn i styret av landet i lang tid. Hambro avsluttet denne artikkelen men “Og de behøvde ikke noen organisasjon med millioninntekter for å komme inn på Stortinget, og de trengte ingen høyt lønnet stab av generalsekretærer og funksjonærer for å vite hva de skulle tenke og tale og hvorledes de skulle gjøre seg gjeldende. Logisk og organisk rykket de frem til toppstillinger i det parti de tilhørte og som de var med å preget. De var kåret av næringslivets velger med sine medborgeres tillit”.⁵⁸ Hambro forsøkte å slå to fluer i en smekk. Han ønsket først å fremst å fremprovosere et brudd mellom Libertas og Høyre, noe som lot seg

53. Willoch, *Minner og meninger*, S.229.

54. Carl Joachim Hambro, «Aktuelt Oktober 1959», 1959,

55. Sst.

56. Sst.

57. Sst.

58. Carl Joachim Hambro, «Aktuelt November 1959», 1959,

gjøre etterhvert.⁵⁹ Men Hambro var klar over at hvis Libertas støtte forsvant, var det også stor fare at pengestøtten fra næringslivet forsvant. Håpet var nok å diskreditere de Lange og Libertas såpass kraftig offentlig, at støttespillerene fra næringslivet ikke hadde annen mulighet enn å støtte Høyre direkte. Derav også det åpenbare frieriet til næringslivet.

9.5 Mot brudd

Ifølge Willoch var John Lyng meget misfornøyd med at det ikke hadde lyktes Høyre å sikre seg de Langes tjeneste på et tidligere tidspunkt.⁶⁰ Helt frem til landsmøtet i 1958 mente Lyng at man burde finne en fremtredende rolle for de Lange i Høyre. Willoch mente det var for sent til det, men var enig i at de Lange var dyktig og hadde glødende politisk interesse.⁶¹ Men når rundskrivet “Vilje til makt” ble kjent måtte det reageres innad i Høyre. Kjøs sendte som vi har sett et brev med relativt skarpt tone til de Lange. Hambro eskalerte så konflikten med flere innlegg i Akkurat.⁶² Men bruddet var ikke enda helt komplett, selv om det kanskje ikke er lett å se hvordan forholdet kunne bli reddet. En måte å redde forholdet på kunne for eksempel vært en forsonende linje fra Libertas. Men fra Libertas var det relativt stille. Noen aviser, og spesielt bladet *Farmand* kom til Libertas forsvar. Og Christian Erlandsen skrev selv en lenger tekst i *Farmand* kalt “Personforfølgelse som politisk middel”.⁶³ Men teksten var ikke så mye et forsøk på å se ting fra Libertas side, og heller ikke et forsøk på forsoning. Erlandsen nøyte seg i stor grad med å anklage Hambro for å slå under beltestedet, ved å gå til personangrep på de Lange. Dette var ganske ukontroversielt, da det virker å ha vært enighet om at Hambros angrep var noe direkte. Det ville heller ikke være urimelig å si at Erlandsen selv angrep Hambro som person i *Farmand* når han bemerket at “Jeg forstår nu bedre hvorfor Høire i Hambros tid har hatt så vanskelig for å kunne samarbeide med andre borgerlige partier når jeg ser hvor stort arbeid det legges ned i å motarbeide en mann som til og med efter anmodning fra Høire har ofret tid og krefter på partiet”.⁶⁴ Men fra de Lange og Libertas selv forble det stille.

Det eneste vi har av kilder til hva som foregikk internt i Libertas rundt dette endelige oppgjøret mellom stiftelsen og Høyre er noen løse noteter som helt tydelig er ment for å senere knyttes sammen, og så gis ut som bok. I notatene kommer det frem at ifølge Libertas selv var “vilje til makt”- notatet ment å inspirere og orientere de borgerlige politikerene, men at Libertas selv godt kunne tenke seg å “tre ut av denne påvirkningsprosessen”.⁶⁵ Innad i Libertas mente man at alle årene frem til 1960 var en forlengelse av stiftelsens første år, og at i kraft av sin påvirkningskraft kom stiftelsen sterkere ut av striden med Høyre enn den ville ha gjort uten. Også det at linjene mellom Libertas og alle de andre

59. Dette hadde muligens skjedd uten Hambros innblanding også, da forholdet var svært anspent før Hambros artikler.

60. Mest sannsynlig menes det før Libertas ble stiftet i det hele tatt.

61. Willoch, *Minner og meninger*, S.227-228.

62. Et godt eksempel på hvordan man så på Hambros angrep på venstresiden er Arbeiderbevegelsens ungdomsavis nummer 16 1959, som under overskriften “Hambro skyter de Lange” bemerket at Hambro innretter kanonen og fyrer av mitt i fleisen på en smilende Libertas-de Lange.

63. Christian Erlandsen, «Personforfølgelse som politisk middel», *Farmand*, oktober 1959,

64. Sst.

65. Kladd, *Libertas og den politiske utviklingen i 1950-årene*. Kladd, S.21-22.

politiske partiene ble klargjort, og slik slapp Libertas å bli sett på som et “underbruk for Høyre”.⁶⁶ Man må også ta med i hvordan situasjonen er beskrevet fra Libertas side her er en oppsummering fra minst 10 år etter selve hendelsen. Om Libertas kom sterkere ut av bruddet med Høyre er utenfor rammene til denne masteroppgaven, men Libertas påvirkningskraft på Høyre som helhet vil diskuteres nærmere i konklusjonen. Det kan virke som Libertas iallfall delvis satset på en “sitte stille i båten” taktikk i perioden rett før det endelige bruddet mellom stiftelsen og Høyre. Bortsett fra at man i noen grad forsvarte de Lange i aviser etter Hambros kraftige personangrep, fikk Høyre-vennlige aviser, men også arbeiderpressen fritt spillerom når det gjaldt å angripe Libertas.⁶⁷ Også innad i Høyre var det mange som mente at Hambro hadde gått vel langt i sine personangrep på de Lange. de Lange selv var også godt likt i deler av Høyres organisasjon. Et godt eksempel på dette er hvordan Willoch skriver ganske pent om de Lange, til tross for bruddet mellom Høyre og Libertas. Men noe særlig forsøk på å redde forholdet kom ikke fra noen av partene. Kanskje var man ikke, iallfall fra Libertas side, helt klar over situasjonen.

9.6 Det eneste som kan rette opp situasjonen er at Libertas avvikler sin virksomhet

I Arbeiderbladet 5. Februar 1960 kunne man lese at på et foredrag på Hamar ba de Lange om at det ble ro på den borgerlige front. Han lovtte også at Libertas ikke selv skulle skape mer uro.⁶⁸ Arbeiderbladet kan selvfølgelig ha sine egne motiver for å skrive det de skriver, men det virker riktig at de Lange og resten av Libertas valgte å legge seg svært flate etter striden som nå var nesten 1 år gammel. Rundt samme tid gav Arbeiderpartiet ut heftet “Libertas - En utfordring” med Olav Brunvand som redaktør.⁶⁹ Heftet var nærmest som en ny avsløring av Libertas. Libertas ble i heftet sammenlignet med fedrelandslaget, og eneste svaret på stiftelsen var “økt oppslutning om arbeiderbevegelsen og et fortsatt intimt samarbeid mellom fagbevegelsen og Det Norske Arbeiderparti”.⁷⁰ Brunvand oppsummerte så hvordan han mente utviklingen rundt Libertas hadde foregått frem til 1950. Men mer *avslørende* var det at Brunvand hadde fått laget seg en ganske god oversikt over hele Libertas organisasjonsapparat. Hvilke personer som satt i de forskjellige Libertas-organisasjonene var på ingen måte hemmelig, men Brunvand avslørte også deler av kretsen,⁷¹ dog uten helt å klare å knytte dette sammen til en helhet. Brunvand skisserte så opp opptakten til konflikten med Høyre, med spesielt fokus på konkrete program Libertas hadde gjennomført, eller ønsket å gjennomføre. Brunvand kom så til konflikten mellom Høyre og Libertas. I diskusjonen som hadde oppstått i kjølevannet av at Libertas ønsket å utdanne politikere tett tilknyttet næringslivet, mente Brunvand at Hambro og Kjøs hadde vunnet første runde innad i Høyre. Men kampen var fortsatt igang, og det var ikke utenkelig at Libertas med de Lange i spissen ville komme ut av kampen med Høyre i

66. Kladd, *Libertas og den politiske utviklingen i 1950-årene*. Kladd, S.26-27.

67. Også her kan man dra paralleller til avsløringen av Libertas i 1949

68. Arbeiderbladet, *Makt gjennom penger 5/2-1960*, 1960.

69. Olav Brunvand, *Libertas - en utfordring* [på Norsk (Bokmål)] (Oslo: Det norske arbeiderparti, 1960), https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2012090708011.

70. Sst., S.3.

71. Det virker ikke som kretsen gikk inn for å være hemmelig Mer beskrivende ville det kanskje være å kalle den lyssky, eller i det minste ikke spesielt offentlig.

tømmene.⁷² Brunvand avslutter så med å peke på at Libertas innflytelse så vidt man var klar over kunne strekke seg langt inn i de andre borgerlige partiene, da det var klart at Libertas virke “er innenfor alle de borgerlige partiene”.⁷³ Brunvand mente at “Men først og fremst er Libertas mobilisering av pengemakten for å undergrave velferdssamfunnet og gjeninnføre det gamle klassesamfunn, en *utfordring* mot arbeidere, funksjonærer, bønder og fiskere. En utfordring som må få et svar!”.⁷⁴

Og et svar kom; Fra Høyre! Den 14.Mars 1960 var Alv Kjøs tilstede og holdt foredrag på landsmøtet til Vestfold Høyre. I foredraget, som igjen går inn på det tette forholdet mellom Høyre og næringslivet, og at det ikke er noen motsetningsforhold mellom disse, tok Kjøs det man må kunne kalle et massivt oppgjør med Libertas. Tønsbergs Blad gjengav deler av foredraget dagen etter.⁷⁵ Kjøs mente at “Den strid det er tale om, gjelder heller ikke næringslivet, men en snever gruppe av næringslivets folk, representert ved organisasjonen Libertas. Og heller ikke så svært mange som er medlemmer av Libertas tror jeg har tenkt på politikk og strid i forbindelse med sitt medlemskap og sine bidrag til denne organisasjonen...Det er derfor likefrem tragisk at Libertas i all den tid organisasjonen har eksistert har vært en hemske for Høires arbeide og en direkte hindring for borgerlig samarbeid”.⁷⁶ Kjøs påstod så at Høyre hadde gjort sitt beste for å unngå konflikt med Libertas, da man forstod hvor skadelig en slik konflikt ville være. “Vilje til makt”-sirkulæret hadde derimot skapt en så akutt situasjon, da sirkulæret forsøkte å gjøre direkte inngripen i Høyres interne anliggende, og samtidig ville være umulig å forene med Høyre (og de andre borgerlige partienes) politiske uavhengighet. Som en liten etterslenger bemerket Kjøs at “Libertas selv har nevnt at de har penger til rådighet. Dette har fått mange til å tro at pengemakten skal brukes i politikken”..⁷⁷ Hadde dette vært avslutningen på Kjøs sitt foredrag, er det mulig å tenke seg at forholdet mellom Libertas og Høyre var mulig å redde, om veien en var lang, og det muligens verken var ønske eller vilje til å rette det opp igjen. Men Kjøs avsluttet delen av foredraget som omhandlet Libertas med: “Det sørgelige er, at det er blitt så lett å misbruke Libertas i den politiske situasjonen og det blir gjort i høy grad nu, når Arbeiderpartiet har så lite annet å fare med. Det eneste som kan rette opp situasjonen er at Libertas avvikler sin virksomhet”.⁷⁸

9.7 Reaksjon og normalisering

Når Kjøs hadde uttrykk ønske om at Libertas nedla sin virksomhet, var bruddet i realiteten fullbyrdet. Fra Høyres side kan man argumentere for at bruddet var en realitet allerede med de Langes sirkulære i 1959. Men nå reagerte også Libertas på en slik måte at bruddet ble endelig. Libertas hadde hovedsakelig to påstander stiftelsen benyttet, to påstander de hadde benyttet gjennom hele konflikten med Høyre. Først og fremst at de så på det som en lettelse å ikke bli blandet inn i politikken på den måten de hadde blitt, og at bruddet med Høyre gav nye muligheter. “Organisasjonen gikk utvilsomt styrket ut av

72. Brunvand, *Libertas - en utfordring*, S.34-35.

73. Sst., S.36.

74. Sst.

75. Tønsbergs-Blad, *Høyre viser veien vi må gå i frihandelsforbundet*, Tønsberg, mars 1960.

76. Sst.

77. Sst.

78. Sst.

den (konflikten med Høyre) på mange måter...Følgelig var det plutselig mulig å få kontakt med langt bredere kretser av opinionsdannere etter at det var på det rene at Libertas stod fullstendig på egne ben. Dette ble en veldig fordel i opplysningsvirksomheten".⁷⁹ Den andre påstanden var at Høyre hadde både feiltolket sirkulæret som var utgangspunkt for bruddet, og at partiet latet som mesteparten av innholdet i sirkulæret ikke var avtalt mellom Libertas og Høyre. Her snakket Libertas og Høyre i stor grad forbi hverandre. Libertas fokuserte på at det allerede var avtalt at man skulle drive utdanning av høyrepolitikere gjennom kursvirksomhet på Elingaard, etter tidligere avtale mellom de Lange og Høyres styre. For Høyre var det ikke kursvirksomheten i seg selv som var det viktigste. Man følte at Libertas forsøkte å ta kontroll over hele den borgerlige siden av norsk politikk, og nærmest kommanderte Høyre til å følge Libertas planer.

Bruddet mellom Libertas og Høyre var endelig, men forholdet ble etterhvert det vi kan kalle normalisert. Libertas hadde som vist tidligere en god del støttespillere innad i Høyre, enkelte av disse ganske fremtredende. Men også disse stilte seg lojalt bak Høyres linje når det kom til konflikt med Libertas. Et godt eksempel på dette er hvordan John Lyng,⁸⁰ en venn av de Lange og pådriver for at de Lange skulle bli generalsekretær i Høyre ikke bare stilte seg lojalt bak partiet, men sendte ut pressemelding om at det selvfølgelig ikke var noen uenighet innad i Høyres stortingsgruppe, og heller ingen meningsforskjell når det kom til situasjonen slik den nå forelå.⁸¹ Det kom heller ingen følere fra Libertas mot Høyre, og uten dissens fra noen av sidene forble frontene ganske steile, og kontaktnivået minimalt. Men de ble i fortsatt sammenblandet i noen grad, og det var fortsatt frykt for å bli satt i bås med Libertas i Høyre. Den endelige avklaringen kom fra Lindebrække og Willoch i 1963. Begge hadde til tider vært sympatiske til Libertas, og begge hadde et godt forhold til de Lange. Lindebrække⁸² tok først kontakt med Libertas å ba om avklaring først og fremst om Libertas hadde planer om å bli ett politisk parti, og for å få bekreftet at stiftelsen ville utelukkende holde seg til opplysningsvirksomhet.⁸³ Lindebrække fikk bekreftet dette, og han spurte så Willoch, som hadde rukket å bli generalsekretær i Høyre, om han ikke kunne ta kontakt med de Lange å få dette formelt ordnet. Willoch skriver så: "Derfor tok jeg kontakt med de Lange, som jeg gjerne ville ha et godt personlig forhold til, på samme måte som representanter fra andre organisasjoner."⁸⁴ Noen dager senere avla Willoch rapport til Lindebrække:

"Kjære Lindebrække,

Jeg hadde igår den avtalte samtale med de Lange. Jeg tør trygt si at vi både møttes og skiltes i beste forståelse. Jeg la frem dine ønsker, slik de er formulert i ditt brev a 3.Mai og søkte å utdype synspunktene ytterligere i overensstemmelse med våre telefonsamtaler. de Lange vil nå utarbeide et utkast til en erklæring og komme tilbake til saken så fort som mulig."⁸⁵

Med dette var i realiteten bruddet mellom Libertas og Høyre komplett, og striden var over. Det ble gjort

79. Kladd, *Libertas og den politiske utviklingen i 1950-årene*. Kladd, S.27.

80. Lyng fikk også på et tidspunkt penger av Libertas til å skrive bok.

81. John Lyng, «Ingen uenighet om Libertas i Høires gruppe.», april 1960,

82. Og Stranger

83. Willoch, *Minner og meninger*, S.234.

84. Sst., S.235.

85. Sst.

forsøk på å sammenblande Libertas og Høyre i Arbeiderpressen og hos Arbeiderpartiet senere på 1960, 1970 og langt ut på 80-tallet. Men denne tiden var i realiteten over, og både Libertas og Høyre fikk fokusere på andre ting.

Kapittel 10

Konklusjon og avsluttende bemerkninger

Temaet for denne masteroppgaven har vært Libertas innvirkning på den politiske utviklingen i perioden 1947-1960. Hovedproblemstillingen igjennom hele oppgaven har derfor vært spørsmålet om hvordan og i hvilken grad påvirket Libertas den politiske utviklingen? Svaret på i hvilken grad varierer gjennom hele perioden, men kort kan det oppsummeres som til tider overraskende mye, men vanligvis ikke på den måten stiftelsen ønsket. Spørsmålet om hvordan er noe enklere å svare på selv om det også varierte: Libertas ble stiftet for å drive opplysningsvirksomhet om de positive sidene ved privat næringsliv. Dette fikk helt fra Libertas ble stiftet i all hovedsak form av forsvar for privat næringsliv, og forsvar mot statlige inngripen i økonomien. Det klareste uttrykket for denne formen for påvirkning på den politiske prosessen kom ved debatten om permanente pris- og rasjonaliseringslover. Problemet er selvfølgelig som diskutert i kapittel 6 at det er vanskelig å svare på i hvilken grad denne påvirkningen var effektiv. En annen måte Libertas drev politisk påvirkning på var gjennom støtte, både skjult og åpent, til politiske partier og politisk presse. Støtten til den borgerlige pressen var avgjørende for å bygge denne opp igjen etter krigen, men også ineffektiv som opplysningsverktøy for Libertas da avisene selv ikke en gang var klar over hvor støtten kom ifra¹. Libertas drev også politisk påvirkning ved å dele ut penger til politiske partier. Dette tok to litt forskjellige former. I perioden 1947-1950 fordelte Libertas i stor grad penger til de borgerlige partiene fra næringslivet uten noen former for heftelse. Pengene kunne brukes fritt av partiene der de fant det for godt, selv om det potensielt skadet Libertas. Noe av grunnen til dette var at Libertas på daværende tidspunkt ønsket å bygge opp igjen de borgerlige partiene, og ønsket borgerlig samling nærmest for en hver pris. En annen grunn kan det virke som var at man sa seg enig med Høyres argumentasjon om at støtten som ville gått til Høyre normalt endte hos Libertas. Og ikke minst forstod Libertas raskt etter at de var "avslørt" at å kreve politisk innflytelse for penger bare kunne gjøre en vanskelig avsløring verre. Libertas ble igjen blandet inn i fordeling av penger til Høyre etter debatten

1. For å kunne kalle den effektiv må man hevde at det var meget stort sammenfall i meninger mellom den borgerlige presse og Libertas. Dette er vanskelig.

om permanente pris-og rasjonaliseringslover. Her kom presset om pengestøtte delvis fra Høyre direkte, men også fra deler av næringslivet som hadde organisert seg i “kretsen”. Kretsen bestod i all hovedsak av Libertas-medlemmer, og som i de fleste andre Libertas-organiseringer hadde Trygve de Lange en finger med i spillet. Libertas ved de Lange hadde på samme tid blitt mer bundet opp i Høyre, og det er ikke galt å si at Libertas stod som bindeleddet mellom Høyre på den ene siden og store deler av det private næringsliv på den andre. På lenger sikt vil jeg påstå at dette representerte et dikotomi: Libertas var på den ene siden sentralt inne i kretsen, da flere av medlemmene i kretsen var medlemmer av Libertas og ledelsen i kretsen virker å ha vært de Lange, Egeland og Erlandsen. Samtidig hadde de Lange 1 fot i Høyre, og det er tydelig at Libertas og Høyre hadde fått til en grad av samarbeid. Når situasjonen utviklet seg slik at Kretsen hele tiden ønsket å påvirke Høyre, og Høyre samtidig ønsket å drive politikk med minst mulig innvirkning fra kretsen, satte det Libertas i en vanskelig posisjon, og umuliggjorde samarbeid i trekløvert Kretset-Libertas-Høyre. Det kommer også tydelig frem at de Lange personlig mente hele situasjonen var problematisk. La oss nå forsøke å gi svar på hovedproblemstillingen og underspørsmålene der, ved å ta for oss de forskjellige delen av masteroppgaven.

10.1 Avsløringen og dets konsekvenser

Hadde det ikke vært for avsløringen av Libertas i Arbeiderbladet er det ikke utenkelig at Libertas kunne offentliggjort seg selv på en mer positiv måte, og slikt sett unngått å komme helt skjevt ut med offentligheten. Før avsløringen var Libertas påvirkning på norsk politikk ment å være oppbyggende og langsiktig. Gjenoppbyggingen av den borgerlige presse kunne for eksempel potensielt gi stor påvirkningskraft over tid, men da støtten ble gitt anonymt er det tvilsomt hvilken glede Libertas ville få av dette direkte på kort sikt. Av pengestøtten gitt til politiske partier gikk langt den største summen til Høyre, og det var også kun i Høyre det var relativt kjent hvor pengene kom fra. I Bondepartiet og Venstre var det få personer som var kjent med stiftelsen, og det er vanskelig å se for seg i hvilken grad pengestøtten dit kunne gi direkte påvirkningsmuligheter på politikken for Libertas. Det er ikke utenkelig at uten avsløringen, eller en avsløring på andre premisser potensielt kunne gitt Libertas stor direkte innflytelse i Høyre. Men etter avsløringen i Arbeiderbladet ble det raskt nødvendig for Høyre å ta avstand fra Libertas, og også fra Libertas side anså man det som fornuftig. Kort oppsummert, frem til avsløringen av Libertas hadde stiftelsen rukket å påvirke det politiske liv i den forstand at stiftelsen hadde bidratt med ganske store mengder penger til de borgerlige partier og presse, og også som vi husker fra kapittel 2 begynt å tilrettelegge for politisk kursvirksomhet for de borgerlige partiene. Men påvirkning er ikke nødvendigvis innflytelse. Og innflytelse betyr heller ikke nødvendigvis kontroll. Frem til Libertas ble avslørt var potensialet for innflytelse på den borgerlige siden tilstede, og ganske stort. Det er likevel ikke sikkert Libertas ønsket å benytte seg av potensialet; og om de ville benytte seg av potensialet, var det nok etter at den borgerlige politiske side var gjenreist man så for seg å kunne øve innflytelse. Om den fjerne drømmen til Libertas var “nattvekerstaten” og økonomisk liberalisme, var det første viktige målet borgerlig samling og en slagkraftig høyreside.

Avsløringen av Libertas hadde i seg selv påvirkning på den politiske utviklingen. Et godt eksempel på

dette er hvordan debatten rundt avsløringen ledet til ny lovgivning angående åpenhet når det gjelder finansiering av politiske partier og politisk presse. Reaksjonene i seg selv rundt avsløringene ble store, kanskje overdrevet store. Dette gjorde det nærmest umulig for Libertas å gjøre påvirkning om til innflytelse. De borgerlige partiene med Høyre i spissen fant raskt ut at det ville være lurt å ta avstand fra Libertas, Arbeiderpartiet forstod raskt at her var det mulighet til å vinne en større propagandaseier. Libertas påvirkningskraft var altså stor, men dette førte ikke nødvendigvis Libertas nærmere målet om borgerlig seier i valget 1949. Avsløringen var heller ikke heldig for opplysningsarbeidet. Riktignok gjorde penger fra Libertas at både Høyre, Venstre og delvis Bondepartiet hadde penger til å drive valgkamp. Men valget gikk ikke spesielt godt for noen av disse. Høyre, som ble sterkest knyttet sammen med Libertas hadde riktignok minst tilbakegang av disse partiene målt i prosentantall stemmer, og det er selvfølgelig mulig at den borgerlige side hadde gjort et enda dårligere valg uten Libertas. Men for meg virker det mest sannsynlig at Libertas påvirkning enten hadde liten innflytelse på selve valget, eller påvirket valget i negativ retning for de borgerlige partiene. Dette balanseres noe av pengestøtten fra Libertas, som mest sannsynlig kom godt med for alle partiene som mottok dette. En annen potensiell måte Libertas kunne ha drevet påvirkning på frem til valget i 1950 var gjennom Elingårds kurvirksomhet. Dette skjedde også i mindre grad da Elingård rett og slett ikke var dimensjonert for å drive påvirkning på denne måten enda, og fikk derfor størst effekt etter valget. Etter avsløringen ville heller ingen politiske partier drive kursvirksomhet der. Det skal også nevnes at Libertas og spesielt Libertas støttespillere forsøkte å fremstille seg selv som et slags Landsorganisasjonen for næringslivet. Dette lyktes i noen grad, da Libertas tidvis ble sammenlignet med LO. Ønsket om å bli sidestilt med LO er naturlig, da man enten hadde lyktes i å legitimere egen påvirkning både i fortid, nåtid og muligens også i fremtid; Eller man hadde alternativt lyktes i å problematisere LOs påvirkning på den politiske prosessen. Det siste lyktes man også delvis med, men er utvilsomt et poeng stiftelsen kunne hatt mer å hente på å fremheve tydeligere. I det store og hele kom Libertas dårlig ut av 1940-årene. For de fleste fremstod stiftelsen som en konspirasjon, Libertas måtte gi opp den direkte støtten til politiske partier,² og man satt igjen med svært liten innflytelse for store mengder penger. På den positive siden hadde Libertas lyktes å bygge seg et stort kontaktnett over hele Norge når man bygget opp igjen den borgerlige presse. Libertas ble også kjent for store deler av befolkningen, og man kan spekulere i om all PR er god PR også i dette tilfellet. Dette var kanskje eneste lyspunkt, da Libertas påvirkning også ledet helt konkret til lovgivning som i stor grad var rettet mot stiftelsen, og gav Arbeiderpartiet, LO og Arbeiderbladet en propagandagavepakke som man kunne benytte seg av i lang tid.

10.2 Propaganda, pris-og rasjonalisering

Libertas kom altså ikke godt ut av startblokka. Riktignok hadde Libertas lyktes i å bygge opp igjen den borgerlige pressen, og også støttet Høyre, Venstre og Bondepartiet med betydelige midler. Men Libertas påvirkning hadde i det store og hele generelt vært mer til skade for både Libertas og deres støttespillere enn noe annet. Dette forandre seg noe. Etter valget i 1950 ble Libertas litt “glemt”, og

2. Noe LO ikke måtte gjøre.

fikk dermed mulighet til å bygge opp organisasjonsapparatet sitt. Libertas fikk nå mulighet til å begynne med direkte, målrettet opplysningsvirksomhet. Det private næringsliv hadde heller ikke mistet troen på Libertas, noe som medførte at stiftelsen hadde godt med penger, om enn noe mindre enn før valget. Langt mest populært av Libertas faste utgivelser ble billedbladet NÅ. Beklageligvis for Libertas var NÅ mest sannsynlig lite effektivt som middel for å påvirke den politiske utviklingen, selv på lenger sikt. NÅ rettet seg i all hovedsak mot unge mennesker, og skulle i all hovedsak konkurrere med Aktuell som ble gitt ut av arbeiderbevegelsen, og fikk omtrent samme opplag. Også kursvirksomhet og brevskolen som ble igangsatt på Elingård hadde mest sannsynlig liten påvirkning bortsett fra i mindre kretser. NÅ nådde ut til et stort antall mennesker, men var ikke målrettet nok og var i stor grad avhengig av sine populærkulturreportasje for sin popularitet. Kurs og brevskoler på Elingård var på den andre siden både politisk målrettet, og minst noe effektivt i å få frem fordelene ved ett sterkt privat næringsliv. Til gjengjeld nådde det ut til et relativt lite antall mennesker. Før debatten om pris- og rasjonaliseringslovene var en stor svakhet i Libertas muligheter for å påvirke politikken at stiftelsen var begrenset til å drive påvirkning gjennom flere ledd. Libertas hadde ikke i samme grad tilgang til å påvirke politikere og partier direkte i samme grad som tidligere, og man måtte derfor nøye seg med en mer indirekte fremgangsmetode. Manglende kontakt mot de politiske partiene gjorde også drømmen om borgerlig samling fjernere enn noen gang. Libertas hadde behov for en sak der stiftelsen hadde eller kunne skaffe seg politisk legitimitet, og også påvirke politikken i en positiv retning for seg selv. Ideelt sett også noe som kunne gi innflytelse også.

I 1952 kom Sjaastad-komiteen med forslag til permanent pris- og rasjonaliseringslov. Libertas svært høylytte motstand mot permanent pris- og rasjonaliseringslov var ikke nødvendigvis da stiftelsen hadde mest påvirkningskraft, men det var utvilsomt øyeblikket da Libertas interesser og den generelle utviklingen sammenfalt sterkest. Som drøftet i oppgaven er det vanskelig å si akkurat hvor mye og i hvilken grad det lyktes Libertas å påvirke den politiske prosessen i spørsmålet om fullmaktslovene. Jeg vil likevel påstå at det nødvendigvis var i så stor grad at det er vanskelig å komme utenom stiftelsen når man skal forsøke å forklare hvorfor prisloven ble vingeklippet, og rasjonaliseringsloven falt helt bort. Dette betyr ikke at Libertas påvirkning er hverken eneste forklaring eller hovedforklaring. Libertas hadde også vist tidligere at stiftelsen kunne drive påvirkning, men da i stor grad med negative utfall både for seg selv og de man samarbeidet med. Når det kom til debatten om pris- og rasjonaliseringsloven kunne Libertas drive med opplysnings og propagandavirksomhet uten å ta hensyn til politiske samarbeidspartnere. Og det var nettopp da Libertas kunne påvirke den politiske utviklingen i retning uten å skade seg selv i samme omgang. Gjennom bruk av film, løpeblader, meningsmålinger, avisannonser osv lyktes det Libertas å sette pris- og rasjonaliseringslovene øverst på den politiske dagsorden. Stiftelsen kunne nyte godt av enighet med Høyre og Bondepartiet i at man måtte stoppe permanente fullmaktslover, og stod samtidig fritt til å agitere slik de så det for godt. Alt dette lyktes også i å sette Libertas høyt opp på dagsorden både politisk og generelt i samfunnet. Og dette med en sak de virker å hatt med seg flertall i befolkningen for. Som nevnt tidligere er det vanskelig å konkret måle effekten Libertas hadde på debatten om permanente pris- og rasjonaliseringslover, men det tydelig at man oppfattet Libertas som hovedmotstander av lovene. Libertas fikk slik sett innkassert en seier uansett om og i hvilken grad seieren var Libertas fortjeneste. Beklageligvis for Libertas skulle "striden" om pris- og rasjonaliseringslovene markere både Libertas største seier,

og eneste gang stiftelsen virkelig fikk omsatt påvirkningskraft til innflytelse. Libertas forsvant nærmest like fort ut av offentlighetens syn etter debatten om pris-og rasjonaliseringsloven som ette avsløringen og det påfølgende Libertas-ordskiftet. Libertas "seier" hadde også liten effekt på valget i 1953, selv om den borgerlige siden gjorde et noe bedre valg i prosentantall stemmer enn i 1949. Dette kan ha flere forklaringer. Eksempelvis kan det tenkes at det Libertas oppfattet som en stor seier, i realiteten var tilfeldig, eller kom i all hovedsak av andre grunner enn Libertas påvirkning.³ Det kan være at Libertas var heldig og fant en sak som resonnererte nok, og hadde bred nok støtte til at i denne enkelte saken kunne man slå igjennom. Og ikke minst, selv om mange oppfattet støttet Libertas i debatten rundt fullmaktslovene betyr det ikke at man nødvendigvis støttet borgerlig politikk generelt. Uansett ble nok innsatsen til Libertas lagt merke til av Høyre, selv om det avgjørende for at Høyre og Libertas skulle gjenoppta noe som helst form for samarbeid i stor grad må sies å være penger. Libertas ønsket å bidra med penger til Høyre, og Høyre ønsket å få tilgang til midlene næringslivet gav Libertas. Dette skulle igjen åpne muligheten for at Libertas kunne drive direkte påvirkning på et politisk parti og politikken i Norge generelt mer direkte. Men hele grunnlaget for samarbeidet var av en slik art at det er vanskelig å se hvordan dette skulle kunne foregå noe særlig lenger enn det gjorde.

10.3 Libertas og Høyre

Etter striden om pris-og rasjonaliseringslovene forsvant Libertas delvis bort fra offentligheten igjen. Libertas begynte, etter en liten pause rundt valgkampen 1953 å gjøre seg klar til ny innsats, nå mot medbestemmelsesretten. Samtidig ble de jobbet i gruppen som senere ble omtalt som "Kretsen" med finansieringsplan for Høyre. Et gjenstående problem er i hvilken grad Libertas og Kretsen er adskilt, men etter min mening er det tydelig at påvirkningen de har på hverandre, og overlappen i medlemmer, til sammen gjør at de til tider kan sies å nærmest smelte sammen. Høyre hadde også lagt merke til Libertas innsats under striden om pris-og rasjonaliseringslovene, og mest sannsynlig av denne grunn valgte partiet å konferere med Libertas når det gjaldt saken om medbestemmelsesrett. Saken om medbestemmelsesrett ble slik grunnlaget for gjenopprettet kontakt mellom Libertas og Høyre. Hvorfor valget man så å gjenoppta kontakt etter at Libertas inntreden og påvirkning på Høyre i 1947-1950 hadde vært så skadelig for Høyre? For Høyres svar virker det i stor grad å ha vært motivert av penger, men også i noen grad av de Langes høye stjerne i deler av partiet, samt Libertas store kontaktnett. Fra Libertas side var det motivert av utålmodighet med Høyre, ønsket om borgerlig samling, og fra de Langes side også et genuint ønske om å hjelpe Høyre. En faktor som ikke skal undervurderes er selvfølgelig Kretsen, og delvis også Libertas, ønske om å skaffe seg direkte innflytelse på politikken i Høyre. de Lange ble derfor etterhvert ansatt i Høyre, om enn i en noe mindre fremtredende rolle enn mange kunne tenke seg. Kretsen, Libertas og Høyre begynte også å møtes regelmessig for å diskutere finansiering av Høyre. Libertas fikk altså etterhvert tett kontakt innad i Høyre, men rollen ble i stor grad som en mellommann der Høyre var på den ene siden og Kretsen på den andre. Dette var til tider svært frustrerende for en person som de Lange, som helt tydelig hadde interesser hos alle tre parter. Samtidig dukket Minerva-kretsen opp. Isolert sett vil jeg argumenter

3. Dette uavhengig av hvordan Libertas og andre oppfattet situasjonen

for at Minerva-kretsen hadde liten innvirkning på Libertas evne til å påvirke Høyre. Det Minerva-kretsen lyktes med, var å presentere en ny mulighet. Da Libertas hadde sterk støtte i næringslivet, og en velfungerende organisasjon som hadde kommet seirende ut av striden om pris- og rasjonaliseringslover, var en organisasjon som kunne fungere i det minste som en motvekt, akkurat det Høyre hadde behov for. At Minerva-kretsen i enda større grad bestod av aktive Høyre-politikere, og lå tettere opp til Høyre ideologisk, gjorde saken enda bedre. Minerva-kretsen hadde altså først å fremst innflytelse på forholdet mellom Høyre og Libertas som et alternativ som på sikt kunne ta over Libertas rolle. Et alternativ som i mye større grad vokste ut fra Høyre selv, ikke fra næringslivet.

I hvilken grad og retning klarte så Libertas å påvirke Høyre? Libertas problem var at Høyre hele tiden var klar over faren ved å ta imot penger, og at å ta imot penger med betingelser knyttet til seg ville være potensielt uheldig for partiet. Dette virker det som det har vært en grad av forståelse for i Libertas også, og i den grad Libertas ønsket å kreve betingelser i begynnelsen var dette vanligvis i form av øremerking av midler til spesifikke formål. Kretsen ønsket på sin side mer innflytelse for pengene, og også en kraftigere og mer kompromissløs innsats av Høyre. Libertas ble etterhvert mer på linje med Kretsen, og spesielt etter det dårlige valget i 1957 begynte også Libertas direkte å presse på Høyre. Dette gjorde som man kan tenke seg at Høyre reagerte med å gå i motsatt retning av det man ønsket seg i Libertas. Libertas fikk så en hardere linje igjen, og Høyre reagerte igjen. Dette er selvfølgelig en noe forenklet forklaringsmodell. Både Høyre og Libertas gjorde selvfølgelig andre ting enn å reagere på den andres reaksjon. Høyre har for eksempel andre grunner til å gjøre det de gjør enn Libertas, og selv umiddelbart før skrevet "Vilje til makt" blir sendt ut, er det betydelig diskusjon i Libertas om hva som er den riktige linjen ovenfor Høyre. Den proverbielle dråpen i havet for Libertas var når det kom frem at midler øremerket til Høyres presse ble brukt til andre ting. Libertas lyktes mer eller mindre kun å påvirke Høyre til å raskere bevege seg i den linje de allerede hadde, og samtidig selv å fremstå mer reaksjonært selv. Dette er ikke unaturlig. Selv om Libertas i kanskje overraskende stor grad skjermer Høyre fra hardere krav fra næringslivet, som tross alt finansierer driften av Libertas, så var også genuint støttespiller av ett friere privat næringsliv og handlet deretter. Libertas mål må kunne sies å ha vært å overbevise flertallet i Høyre om en mer liberalistisk holdning generelt, og til økonomien spesielt. Dette lyktes på ingen måte ikke, og Libertas ble derfor mer frustrert og fremstod mer reaksjonært. Høyre forstod også mer og mer at borgerlig samling var mer sannsynlig uten Libertas enn med, i stor grad da de andre borgerlige partiene stod enda fjernere fra Libertas enn Høyre. Libertas påvirkning på Høyre endte igjen med lite reel innflytelse, og på mange måter med politisk marginalisering. Et spørsmål som vil forbli uten svar, er om det i hele tatt kunne endt annerledes hadde stiftelsen spilt kortene sine på en annen måte?

10.4 Libertas påvirkning

Den direkte påvirkningen på Høyre, og da spesielt sammenhengen Kretsen-Libertas-Høyre var argumenterbart den mest kontroversielle metoden Libertas forsøkte å påvirke den politiske utviklingen, men ikke nødvendigvis den mest effektive, iallfall ikke for å nå egne mål. Et spørsmål som forblir relativt åpent er også i hvilken grad Libertas selv ønsket å påvirke Høyre, og når de ønsket det. I hvilken grad lyktes

det Libertas å påvirke den politiske utviklingen? For å kunne svare på dette, er det nødvendig å forstå Libertas mål, og hvilke metoder Libertas brukte som var mest effektive. Helt grunnleggende kan man si at Libertas ble opprettet som en opplysningsorganisasjon, og målet var å drive opplysning om det private næringsliv. Nå er det klart at Libertas hadde et mål med opplysningsvirksomheten, ellers hadde det ikke vært nødvendig å drive opplysningsvirksomhet. Det er også klart at Libertas raskt begynte å benytte seg av andre virkemiddel: Nesten umiddelbart etter opprettelse gikk man fra å hovedsakelig drive indirekte opplysningsvirksomhet til direkte. Men alt dette var bare delmål på veien til målet. Målet var å stoppe sosialiseringen av samfunnet, men man kan spekulere i om målet også var å forandre statens rolle i samfunnet. Å stoppe sosialiseringen kan man si at, litt avhengig av hvordan man definerer det, fantes det bred støtte for hos de borgerlige partiene. Libertas og Høyre hadde et godt grunnlag for samarbeid her. Felles mål om å stoppe sosialiseringen førte også til at de ideologiske forskjellene mellom Libertas og Høyre i stor grad ble underdrevet av begge parter. Spørsmålet som gjenstår er i hvilken grad Libertas hadde mål utover å stanse sosialiseringen? Mål som ikke var kompatible med Høyres mål, og dermed kunne sette de ideologiske forskjellene mellom Libertas, Høyre og de andre borgerlige partiene mer på spissen? Som nevnt i kapittel 2 fantes det betydelige spor av anti-etatisme innad i Libertas, og det er klart at spesielt på det økonomiske området mente stiftelsen at staten hadde en alt for stor rolle generelt. Det er vanskelig å se for seg at Libertas ikke hadde ment dette selv med bred borgerlig samling og påfølgende regjeringdannelse og flertall på Stortinget. Noe av problemet med Libertas var hele tiden at de var uklare på sine mål bortsett fra å stoppe sosialiseringen. Og det er tydelig at dette er mål nummer 1. Jeg vil påstå at det ideologiske overlappet mellom Libertas og Høyre er relativt stort i begynnelsen, selv om det helt fra starten av er klare forskjeller. Det ideologisk skillet blir så større med tiden, men pragmatikk overvinnet dette både for Libertas og Høyre. Når man så oppfatter at Arbeiderpartiet har gått igjennom hamskiftet, forsvinner i stor grad den direkte faren for sosialisering. Dette kan det virke som Høyre oppfatter i større grad en Libertas. Høyre tilpasser seg også i større grad for å ha mulighet til å vinne valg, og ironisk nok, for på sikt å ha større mulighet for borgerlig samling. Libertas liberalisme var på den andre siden ikke spesielt populær, og dette kombinert med større og større motvilje mot å moderere seg, gjorde både gjennomslag for egne meninger innad i Høyre og borgerlig samling på Libertas grunnlag fjernere og fjernere. Hovedgrunnen til Høyres vilje til å samarbeide med Libertas var utvilsomt Libertas støtte i det private næringsliv, og muligens i noen grad de Langes relativt høye stjerne i deler av Høyre.

Helt konkret kan man si at Libertas påvirkning på den politiske utviklingen i perioden 1947-1960 var meget omfattende når det gjelder direkte på Høyre, og indirekte via Høyre. Dette betyr ikke at Libertas lyktes i å påvirke politikken verken hos Høyre eller generelt i den retningen stiftelsen ønsket. Høyre tok gjerne imot penger fra Libertas (og kretsen), men kun hvis de kom med få eller ingen betingelser. Libertas lyktes i større grad å skyve Høyre bort ideologisk heller enn nærmere seg selv, uten at dette alltid var Libertas egen skyld. Libertas hadde også stor innvirkning på debatten om pris- og rasjonaliseringslovene. Dette var argumenterbart den eneste gangen stiftelsen lyktens nærmest fullt ut i å omsette påvirkning til innflytelse. Motsatsen kan sies å være avsløringen av Libertas i Arbeiderpressen, der Libertas påvirkning av ulike grunner gir Arbeiderpartiet og Arbeiderbevegelsen fritt spillerom i å benytte Libertas til egen

fordel. Dette til tross for relativt gode argumenter man kunne bruke til eget forsvar; eksempelvis å peke på den noe problematiske sammenknytningen mellom Landsorganisasjonen og Arbeiderpartiet.

10.5 Videre forskning

Bortsett fra å belyse Libertas påvirkning på den politiske utviklingen i Norge i perioden 1947-1960, har også denne mastergraden etter min mening belyst i hvilken grad det mangler forskning på og rundt Libertas generelt. En fremgangsmåte man kan se for seg er å spørre om Libertas ønsket å skape et “kulturelt hegemoni”? Det er klart at Libertas ikke hadde kulturelt hegemoni i den forstand Antonio Gramsci så for seg bruken av begrepet, selv om Libertas definitivt ville bli sett på som representanter for borgerskapet i et tradisjonelt marxistisk teoretisk perspektiv på kulturelt hegemoni. Spørsmålet blir gjerne først og fremst hvem man oppfatter som den “styrende klasse” i Norge, men også i hvilken grad denne klassen reproducerer borgerskapets kulturelle hegemoni? Godtar man at borgerskapet i Norge hadde kulturelt hegemoni, vil Libertas uansett være mindre interessant da stiftelsen bare vil være en representant for, og et røykteppe for det bestående hegemoniet, uansett hva stiftelsen tror selv. I verste fall vil stiftelsen være et hinder for “proletariatets politiske seier”, og kun være interessant som forskningsobjekt for å undersøke hvordan borgerskapet forsøker å hindre fremveksten av en ledende arbeiderklassekultur. En mer fruktbar fremgangsmåte ville derfor etter min mening være å snu litt på begrepet, og fremgangsmetoden. Hos Libertas kan man anta man mente at det var Arbeiderpartiet og sosialistene som i stor grad hadde det kulturelle hegemoniet, og opplysningsvirksomhet var ett middel for å motvirke dette hegemoniet. Opplysningsvirksomhet blir da en “War of position”. Hos Gramsci ville denne posisjonskrigen være metoden proletariatet brukte eller burde bruke for å bygge klassebevissthet, og slik legge til rette for manøverkrigen. Manøverkrigen ville da være den sosialistiske revolusjonen. Jeg ville da foreslå å snu opp ned på dette. Libertas opplysningsvirksomhet ville da være posisjonskrigen, og “Vilje til makt”-programmet begynnelsen på manøverkrigen. Det er tydelig at på ett tidspunkt vil etter min mening både Gramsckis teori om kulturelt hegemoni og min egen vri på dette bryter sammen, iallfall når det gjelder å belyse Libertas. Men det likevel være en ny vinkling for potensiell videre forskning på Libertas innvirkning på det politiske liv i Norge. 1 av flere, men 1 som både kan belyse Libertas og fremveksten av “den sosialdemokratiske orden” i Norge på en ny, og kanskje litt overraskende måte.

10.6 Avsluttende Bemerkninger

Libertas hadde i hele perioden 1947-1960 i all hovedsak tre måter stiftelsen drev påvirkning på. Den som har fått langt minst oppmerksomhet i denne masteroppgaven er den direkte opplysnings og propagandavirksomheten, med unntak av når det gjelder pris- og rasjonaliseringslovene. Som tidligere nevnt er påvirkningskraften opplysning og propagandavirksomhet har vanskelig å måle. Man kan også hevde at Libertas delvis lyktes og delvis mislyktes med sin opplysningsvirksomhet. Man mislyktes i den grad at det norske samfunn aldri ble noe liberalistisk samfunn, og staten beholdt relativt stor kontroll på økonomien argumenterbart frem til idag. Samtidig har statens oppgaver og størrelse fortsatt å vokse hele tiden, og

uansett hvor mye man kaller den nyliberal har den lite til felles med nattvekkerstaten Libertas så for seg. Libertas lyktes heller ikke å tilrettelegge for borgerlig samling, som kom først i 1965, flere år etter at Libertas og Høyre hadde brutt opp. Libertas mistet også ideologisk innflytelse gjennom hele perioden, og ville argumenterbart vært mer marginalisert ideologisk hadde det ikke vært for den borgerlige sides mangel på alternativer før Minerva-kretsen. Et spørsmål som er noe åpent her er hvorfor det ikke var mulig for Libertas å få slått liberalismen igjennom hos større deler av befolkningen og hos de politiske partier. Noe av svaret på dette kan selvfølgelig ligge i den generelle tidsånden: Velferdsstaten hadde fremgang i store deler av Europa, og liberalismen var blitt mer og mer tilsidesatt. En annen potensiell forklaring kan være at Høyre etter avsløringen av Libertas hele tiden hadde sterkt behov for å holde avstand til Libertas, og bli sett på som et bredt folkeparti. Dette går hånd i hånd med av-radikaliseringen av Arbeiderpartiet, og partiets hamskifte. Dette muliggjorde en form for konsensusrom i norsk politikk mellom Arbeiderpartiet og Høyre som både favnet store deler av den norske befolkningen, og gav inntrykk av disse partiene som sterke styringspartier. Libertas lyktes på den andre siden med å bygge opp igjen den borgerlige pressen etter andre verdenskrig. Libertas lyktes også i å skape en relativt slagkraftig organisasjon, som tidvis klarte å få relativt stor påvirkning på den politiske debatten i Norge, til tross for den svært skjeve starten. Den relativt gode tilgangen på penger kombinert med sterk støtte i det private næringsliv var viktige faktorer for å få til dette. Libertas lyktes også tidvis i å legge premissene for den politiske debatten i samfunnet generelt og også i noen grad innad i Høyre. Når det kom til debatten i samfunnet generelt gjaldt dette spesielt når det kom til debatten om pris- og rasjonaliseringslovene, selv om Libertas selv mente det generelle publikum ikke var spesielt opptatt av spørsmålet. Også i Høyre fikk de stor innflytelse til dels på grunn av sin sterke støtte i næringslivet, men også takket være det store kontaktnettet til de Lange innad og rundt Høyre. Libertas ideologiske standpunkt hadde også en relativt stor grad av støtte hos enkelte ledende høyrepolitikere, muligens i mangel på alternativer. Det er også rimelig å anta at deler av støtten til Libertas fra Høyre kom da Libertas kunne sette problemstillinger på spissen i større grad en det man kunne gjøre i Høyre direkte. Forholdet til Høyre var likevel vanskelig da man etterhvert også der fikk inntrykk av at Libertas ønsket å styre partiet direkte, med støtte fra "Kretsen".

Libertas var en organisasjon som i perioden 1947-1960 påvirket mye, kanskje overraskende mye tatt i betraktning den historiske bakgrunnen og samfunnsutviklingen. Men det lyktes aldri Libertas å nå hovedmålet sitt i perioden, politisk borgerlig samling. Den kom i 1965, først etter at Høyre hadde kvittet seg med Libertas innflytelse. På den andre siden var Libertas argumenterbart medvirkende til å stoppe de permanente pris- og rasjonaliseringslovene. Dette alene tror jeg mange i Libertas ville mene rettfærdiggjorde stiftelsens eksistens. Libertas lyktes ikke i noen særlig grad å "popularisere" liberalismen, og økonomisk liberalisme med en minimalstat virket minst like fjernt i 1960 som i 1947. Å gå så langt som påstå at Libertas lyktes i, eller i det hele tatt ønsket å legge grunnlaget for det noen kaller den "nyliberale" samfunnsorden vil etter min mening være vanskelig å argumentere for.

Upublisert arkivmateriale

- Berg, Odd, Wilhelm Munthe-Kaas og Frithjof Lind. *Konstituerende styremøte Libertas*. Oslo, 1947.
- Dæhli, Sverre J. *Libertas Regnskap 1949*. PA624 -Libertas, Riksarkivet,Oslo, 1950.
- . *Libertas Regnskap 1950*. RA/PA-0624/D/L0044/0001 Riksarkivet,Oslo, 1951.
- . *Regnskap 1954 og Budsjett 1955 - Libertas*. PA634 - Libertas. Riksarkivet,Oslo, Norge: PA634 - Libertas. Riksarkivet, 1954.
- Egeland, John Oscar. *Libertas Forhistorie*. RA/PA-0624-2/E/0001/0002, Riksarkivet, 1957.
- Erlandsen, Christian. *Brev til de Lange 2.April 1955*. Oslo: PA624 - Libertas, Riksarkivet, 1955.
- . *Innledning for direktør Christian Erlandsen til møtet 8.Februar 1955*. Oslo: PA634 - Libertas, Riksarkivet, 1955.
- Heidel, Ragnar. *Planer for Elingaard brevscole*. RA/PA-0624/D/L0044/0001 Riksarkivet,Oslo, 1953.
- Høyres Pressekontor. *Høyres Presse*. PA-0965 - Høyres politiske arkiv. 0002 - Høyre og Libertas. Riksarkivet,Oslo, 1950.
- Kladd, Intern Libertas. *Libertas og den politiske utviklingen i 1950-årene. Kladd*. RA/PA-0624/D/L0186/001 Riksarkivet,Oslo.
- Lange, Trygve de. *10 Punkter om økonomisk politikk*. PA624 -Libertas, Riksarkivet,Oslo, 1958.
- . *Avskrift - Strengt Personlig*. Høyres Politiske Arkiv - PA-0965, Riksarkivet,Oslo, 1959.
- . *Avtaleutkast til Holger Ursin 21.August 1956*. PA634 - Libertas, Riksarkivet Oslo: PA634 - Libertas, Riksarkivet, 1956.
- . *de Lange 12.Februar 1958*. PA624 -Libertas, Riksarkivet Oslo, Norway, 1958.
- . *Libertas Historie*, E/L/0001/0002. RA/PA-0624-2E/L/0001/0002 - Riksarkivet,Oslo: RA/PA-0624-2, 1950.
- . *Notat 13.Juni 1956*. Oslo: PA624 - Libertas, Riksarkivet, 1956.
- . *Notat 16.Januar 1956*. PA624 - Libertas, Riksarkivet,Oslo: PA624 - Libertas, Riksarkivet, 1956.
- . *Notat 2.November 1955*. PA624 -Libertas, Riksarkivet,Oslo, 1955.

- Lange, Trygve de. *Notat 30.Januar 1958*. PA624 -Libertas, Riksarkivet,Oslo, 1958.
- . *Notat 6.September 1956*. Oslo: PA624-Libertas, Riksarkivet, 1956.
- . *Notat Ad:Høyre Oktober 1956*. Oslo: PA624 Libertas, Riksarkivet, 1956.
- . *Notat ad.Høyre 12.Mars 1955*. PA624 Libertas, Riksarkivet,Oslo: PA624 Libertas, Riksarkivet, 1955.
- . *Notat av 8.November 1955*. PA624 Libertas, Riksarkivet,Oslo: PA624 Libertas, Riksarkivet, 1955.
- . *Oppsummering av kampanjen mot pris og rasjonaliseringslovene*. Pr.Arkiv Nr.636 Norges Industriforbund. RA/PA - 0636 Riksarkivet,Oslo, 1953.
- . *Orientering 20.Oktober 1954*. PA624 -Libertas, Riksarkivet,Oslo, 1954.
- . *Referat fra møte hos direktør Christian Erlandsen 8.Februar 1955*. Oslo: PA624 - Libertas, Riksarkivet, 1955.
- . *Spredte notater fra siste møtet i kretsen". 30.Mai 1958*. PA624 -Libertas, Riksarkivet,Oslo, 1958.
- Lange, Trygve de, og E Mollerud. *Libertas Regnskap Mai 1948*. Odd Bergs papirer, Riksarkivet,Oslo, 1948.
- Libertas. *Kontrakt og arbeidsinstruks for Trygve de Lange*. PA624 -Libertas, Riksarkivet,Oslo, 1947.
- . *Libertas budsjetter 1948-1949*. RA624 - Libertas, Riksarkivet,Oslo, Norway, 1949.
- Notat 20.Juni 1957*. PA624 -Libertas, Riksarkivet ,Oslo, 1957.
- Notat Ad.Billedblad*. RA/PA-0624/D/L0044/0001 Riksarkivet,Oslo, 1951.
- Notat til møte hos Christian Erlandsen 20.November 1957*. PA624 - Libertas, Riksarkivet Oslo, 1957.
- Ukjent. *Referat fra møte om "medbestemmelsesrett*
. PA624 -Libertas, Riksarkivet, Oslo, 1954.
- Utvalget. *Redegjørelse til Stortingsmann Ingvaldsen 8.1-1956*. PA624 -Libertas, Riksarkivet,Oslo, 1956.
- Wilhelm Dietrichson. *Redegjørelse til Odd Berg*. Odd Bergs papirer, Riksarkivet,Oslo, 1949.

Litteratur

- Bergh, Trond. *Storhetstid (1945-1965)* [på Norsk (Bokmål)]. Tiden, 1987. ISBN: 8210027506. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2017072607170.
- Brunvand, Olav. *Libertas - en utfordring* [på Norsk (Bokmål)]. Oslo: Det norske arbeiderparti, 1960. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2012090708011.
- Coldevin, Axel. *Elingaard* [på Norsk (Bokmål)]. Redigert av Trygve de Lange. Stiftelsen Elingaard, 1963. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2018041748624.
- Egeland, John O. *Vi skal videre* [på Norsk (Bokmål)]. Aschehoug, 1971. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2007071804037.
- Framtidens Norge* [på Norsk (Bokmål)]. [Stockholm]: [Organisasjonen], 1944. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2011070708218.
- Frøland, Hans Otto. *Korporativt kompromiss gjennom korporativ konsert* [på Norsk (Bokmål)]. Trondheim: Historisk institutt, Universitetet i Trondheim, AVH, 1992. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2015102906036.
- Furre, Berge. *Vårt hundreår* [på Norsk (Nynorsk)]. Oslo: Samlaget, 1991. ISBN: 8257408921. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2012121006143.
- Gerhardsen, Einar. *Framgang ved valget - en seier for de fagorganiserte* [på Norsk (Bokmål)]. Oslo, 1949. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2012090708146.
- . *Samarbeid og strid* [på Norsk (Bokmål)]. Oslo: Tiden, 1971. ISBN: 8210000004. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2007072004020.
- Grønlie, Tore, red. *Forvaltning for politikk* [på Norsk (Bokmål)]. Bergen: Fagbokforl., 1999. ISBN: 8276745717. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2010070608052.
- . *Forvaltning og fullmaktslovgivning som etterkrigshistorisk forskningsfelt* [på Norsk (Bokmål)]. LOS-senteret, 1994. ISBN: 8291027056. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2012062008117.

- Hanisch, Tore Jørgen. *Norsk økonomisk politikk i det 20. århundre* [på Norsk (Bokmål)]. Redigert av Gunhild J Ecklund, Espen Søylen og Jørgen Pharo Hanisch. Høgskoleforl., 1999. ISBN: 8276342469. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2009042804059.
- Hayek, Friedrich August. *The road to serfdom: Text and documents: The definitive edition*. Routledge, 2014. ISBN: 1317541987.
- Heidenheimer, Arnold J, og Frank C Langdon. *Business Associations and the Financing of Political Parties: a comparative study of the evolution of practices in Germany, Norway and Japan*. Springer Science & Business Media, 2012. ISBN: 9401188947.
- Hoff, Trygve J B. *Økonomisk kalkulasjon i socialistiske samfund*. Oslo: Aschehoug, 1938.
- Instilling angående spørsmålet om å gjennomføre offentlighetsprinsippet når det gjelder finansieringen av de politiske partier og den politiske presse*. 92. Stavanger: Justis og Politidepartementet, 1952. <https://www.nb.no/items/d93445cf7d6f8c9be34f49262d761c41?page=0&searchText=libertas>.
- Langslet, Lars Roar. *Fra den annen front : utvalgte tekster fra Minervas kvartalsskrift 1957-1968*. Oslo: Pax, 2007. ISBN: 9788253030470.
- Libertas, Stiftelsen. *Libertas: Bakgrunn, Motiver, Planer, Virke*. Libertas, 1949. <https://www.nb.no/items/b80ea6333fba39f30ac7f4956b3a2db8?page=0&searchText=libertas>.
- Lie, Einar. *Institusjon, profesjon og politikk* [på Norsk (Bokmål)]. [Oslo]: Universitetet i Oslo, 1995. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2008031000016.
- . *Norsk økonomisk politikk etter 1905*. Redigert av Tone Svinningen. Oslo: Universitetsforl., 2012. ISBN: 9788215018102.
- Løvhaug, Johannes Waage. *Politikk som idékamp : et intellektuelt gruppeportrett av Minerva-kretsen 1957-72*. Oslo: Pax, 2007. ISBN: 9788253030463.
- Mirowski, Philip, og Dieter Plehwe. *The road from Mont Pèlerin : the making of the neoliberal thought collective*. Cambridge, Mass: Harvard University Press, 2015. ISBN: 9780674088344.
- Olstad, Finn. *Frihetens århundre: Norsk historie gjennom de siste hundre år*. Pax Forlag, 2010. ISBN: 8253032897.
- Protokoll over forhandlingene på det ... ordinære landsmøte* [på Norsk (Bokmål)]. Oslo: Partiet, 1950. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2012010908060.
- Riksaasen, Steinar. *Libertas:bakgrunn, etablering og de første virkeår*. 130. Elingaard, 1973. <https://www.nb.no/items/2cfe26ea532ce64e483d6aeb6566f20b?page=43&searchText=libertas>.
- Sejersted, Francis. *Opposisjon og posisjon*, bd. 3. Oslo/Gjøvik: Cappelen, 1984.
- . *Sosialdemokratiets tidsalder: Norge og Sverige i det 20. århundre*. Pax Forlag, 2013.
- Skogen, Ketil. *Pengemakt og Folkevilje: Fra Libertas-Ordskipet*. 40. Oslo: Norges Venstrelag, 1950. <https://www.nb.no/items/3c27c400aca0b4e4d1ba789f9e3ac88b?page=0&searchText=Libertas>.

Slagstad, Rune. *De nasjonale strateger* [på Norsk (Bokmål)]. Pax, 1998. ISBN: 8253020244. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2008121504114.

Stortingsforhandlinger. Oslo: [Forvaltningstjenestene], 1948. ISBN: 0801-1737.

Stortingsforhandlinger. Oslo: [Forvaltningstjenestene], 1953. ISBN: 0801-1737.

Sørensen, Øystein. *Ideer om frihet*. Cappelen, 1986.

———. *Verdenskrig og velferd* [på Norsk (Bokmål)]. [Oslo]: Cappelen, 1993. ISBN: 8202138434. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2008011000068.

Von Mises, Ludwig. *Economic calculation in the socialist commonwealth*. Lulu Press, Inc, 2016. ISBN: 132992682X.

Willoch, Kåre. *Minner og meninger* [på Norsk (Bokmål)]. Oslo: Schibsted, 1988. ISBN: 8251612314. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2007091004037.

Artikler

Aven, Håvard, og Ola Innset. «Konservatisme, nyliberalisme og statsdrift». *Historisk tidsskrift* 97, nr. 02 (2018): 132–151. ISSN: 0018-263X. doi:10.18261/issn.1504-2944-2018-02-04.

Bergh, Trond. «Velferdspolitik og sosialdemokrati etter 1945». *Arbeiderhistorie*, 1992, 130–146. ISSN: 0801-7778.

Erlandsen, Christian. «Personforfølgelse som politisk middel». *Farmand*, oktober 1959.

Hambro, Carl Joachim. «Aktuelt November 1959», 1959.

———. «Aktuelt Oktober 1959», 1959.

Lyng, John. «Ingen uenighet om Libertas i Høires gruppe.», april 1960.

Mjøset, Lars. «Nyliberalisme, økonomisk teori og kapitalismens mangfold». *Agora* 29, nr. 1 (2011): 54–93. ISSN: 0800-7136. http://www.idunn.no/agora/2011/01/nyliberalisme_oekonomisk_teori_og_kapitalismens_mangfold.

Vetlesen, Arne Johan. «Nyliberalisme – en revolusjon for å konsolidere kapitalismen». *Agora* 29, nr. 1 (2011): 5–53. ISSN: 0800-7136. http://www.idunn.no/agora/2011/01/nyliberalisme_en_revolusjon_for_aa_konsolidere_kapitalismen.

Zaibert, Leo. «Toward meta-politics». *The Quarterly Journal of Austrian Economics* (New York) 7, nr. 4 (2004): 113–128. ISSN: 1098-3708. doi:10.1007/s12113-004-1007-9.

Aviser

Aftenposten 1958.02.07. Oslo, 1958. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_aftenposten_null_null_19580207_99_63_1.

Aftenposten 1959.05.04. Oslo, 1959. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_aftenposten_null_null_19590504_100_200_1.

Arbeiderbladet. *12.5-1959*, 1959.

Arbeiderbladet. Oslo, Norge, februar 1953. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_arbeiderbladetslo_null_null_19530206_66_31_1.

———. *Arbeiderbladet 10:Januar 1953.* Oslo, 1953.

———. *Arbeiderbladet 10. Februar.* Oslo, 1953. <https://www.nb.no/items/b801b1f6ff5597f743a40f51f2f6599b?page=0&searchText=Libertas>.

———. *Avsløringen av Libertas.* Oslo, 16.10 1948. <https://www.nb.no/items/29465cae585a4ae80815a065b68674cc?searchText=>.

———. *Makt gjennom penger 5/2-1960*, 1960.

Dagbladet. *6.5-1959*, 1959.

Dagbladet 1948.10.18. Oslo, 1948.

Friheten. *28.November 1953.* Oslo, 1953.

Historiske partiprogrammer. <https://www.arbeiderpartiet.no/om/historien-om-arbeiderpartiet/historiske-partiprogrammer/>.

Minervas gamle erkefiende. <https://www.minervanett.no/minervas-gamle-erkefiende/127506>.

Norges Handels og Sjøfartstidende 1948.10.16. Oslo, oktober 1948.

Norges Handels og Sjøfartstidende. *8.5-1959*, 1959.

Tønsbergs-Blad. *Høyre viser veien vi må gå i frihandelsforbundet.* Tønsberg, mars 1960.

VG 1958.02.25. Oslo, 1958. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_verdensgang_null_null_19580225_14_47_1.